ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

3

TOMUL 40

IULIE — SEPTEMBRIE

1989

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

În țară, revista se poate procura prin poștă, numai pe bază de abonament. Prețul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRES-FILATELIA, departamentul import-export presă, P.O. Box 12–201, telex 10 376, București, Calea Griviței 64–66, România, sau la reprezentanții săi în străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa 71 119, str. I. C. Frimu 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 40 | Nr. 3 | iulie—septembrie 1989

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 40 **№ 3** **juillet—septembre 1989**

SOMMAIRE

CERAMICA CUCUTENIANĂ DE LA DRĂGUȘENI: TRADIȚII, CREAȚII PROPRII, ASPECTE REGIONALE*

de SILVIA MARINESCU-BÎLCU

Pe valea Podrigăi, la aproximativ 7—8 km de la confluența ei cu Bașeul, la nu mai mult de 100 m înălțime, într-o zonă lipsită de ordinea teraselor din lungul cursurilor rîurilor, pe locul numit Ostrov (com. Drăgușeni, jud. Botoșani), se află una dintre cele mai importante stațiuni cucuteniene descoperite și cercetate în ultimii ani.

Ostrovul a fost înconjurat inițial de apa Podrigăi, care aici se bifurca; la ora actuală însă, brațul stîng secat a lăsat în locul lui o zonă mlăștinoasă, greu de parcurs. La mai puțin de 2 km în amonte, dar de data aceasta pe colinele din dreapta Podrigăi, se găsește cel de-al doilea obiectiv arheologic, contemporan cu acela din Ostrov, numit „În Deal la Lutărie".

Deoarece stațiunea în discuție a stat în atenția unui colectiv de specialiști din diverse domenii, care a întreprins aici o serie de cercetări interdisciplinare vizînd cu precădere aspectele ecologice și economice ale grupului uman stabilit pe Ostrov, cercetări ale căror rezultate au fost publicate[1], nu ne vom mai opri asupra nici uneia dintre problemele tratate în studiul mai sus menționat.

Amintim numai în treacăt că materialul ceramic (fig. 1—20) a fost recoltat din nouăsprezece locuințe (majoritatea săpate integral), 39 gropi menajere și de ofrandă, stratul de cultură, cîteva alveolări, toate în Ostrov, și din două gropi din „Deal la Lutărie".

Întrucît acest ultim punct a fost numai sondat de noi, deoarece locuitorii satului, prin scoaterea lutului, distruseseră complet zona respectivă, studiul de față se va axa în principal pe rezultatele obținute prin săpături sistematice făcute în Ostrov, unde se afla așezarea propriu-zisă. Numai în măsura în care o formă sau alta ceramică nu a fost descoperită și în stațiune, vom avea în vedere pe aceea sau acelea recuperate din punctul „În Deal la Lutărie", scos acum complet din circuitul unor posibile cercetări, deoarece întreaga zonă a fost terasată.

Ceramica de la Drăgușeni (ca și aceea similară ei din stațiuni situate de o parte și de alta a Prutului) face parte, din toate punctele de vedere — prepararea pastei, ardere, varietatea formelor, a manierelor și tehnicilor decorative etc. dintre cele mai remarcabile descoperiri cucuteniene din întreaga arie, după cum se știe extrem de vastă, a acestei culturi.

* Spre regretul nostru, din motive obiective, independente de voința noastră, nu am putut ilustra întregul repertoriu de forme și decor și nici un fragment din materialul neîntregibil. Sperăm să o putem face cu prilejul publicării monografiei.

[1] S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, M. Cârciumaru, A. Muraru, Dacia, N. S., 28, 1984, p. 41—46. Vezi aici și toată bibliografia legată de această așezare.

S C I V A, tomul 40, nr. 3, București, iulie—septembrie 1989, p. 215—239

Din punct de vedere al preparării pastei, întîlnim următoarele categorii :

1 — O pastă cu un conţinut destul de mare de impurităţi, din care se modelau în general vase cu pereţi groşi sau foarte groşi (dar nu neapărat numai vase mari de provizii), arderea în cuptoare făcîndu-se de la nuanţe roze pînă la gălbui (acelea din caolin) sau chiar spre roşu şi roşu-cărămiziu ; nu lipsesc însă nici vasele arse la nuanţe cenuşii sau chiar negre-cenuşii. S-a vorbit chiar de folosirea în compoziţia pastei a unor „cioburi pisate" [2].

Ar fi totuşi de lămurit această problemă adeseori pusă în discuţie de cercetători pe simple observaţii făcute fie cu ochiul liber, fie cu o simplă lupă.

În urma unor studii microscopice pe lamele luate din diverse fragmente presupuse a fi avut cioburi pisate în compoziţie, s-a arătat că micile particule sau granule cu aspect de ciob pisat (avînd alte nuanţe şi altă consistenţă decît restul pastei) nu sînt altceva decît mici bucăţele de lut insuficient frămîntat şi neomogenizat. Se cer deci analize temeinice înainte de a se face afirmaţii categorice în acest domeniu. În schimb, ca degresant s-a folosit în general nisipul; la categoria care ne reţine atenţia este vorba de un nisip cu o granulaţie ceva mai mare, păstrîndu-se în pastă uneori şi mici pietricele.

2 — O a doua categorie de pastă, întîlnită destul de frecvent la Drăguşeni, este mult mai omogenă, destul de bine frămîntată, folosind ca dregresant numai nisipul, dar fiind arsă de asemenea la nuanţe destul de variate. Deşi predomină roşul-cărămiziu (în general mat), nu lipsesc vasele arse la cenuşiu deschis, roşu intens sau brun-gălbui.

Ar fi de notat în cadrul acestei categorii, şi ca o caracteristică exclusivă a staţiunii de la Drăguşeni, folosirea caolinului (sau a unei anumite cantităţi din acest material) la modelarea ceramicii.

Problema este deosebit de importantă deoarece, din cercetările efectuate pînă în prezent, depozite de caolin nu s-au întîlnit încă în preajma zonelor colinare din nordul Moldovei. Dealtfel, după cum se ştie, proprietăţile acestor zăcăminte au fost intens exploatate în epoci mult mai tîrzii. În cazurile (destul de rare) în care s-a folosit la confecţionarea vaselor caolinul, acesta a fost ars la nuanţe alb-cenuşiu sau alb-verzui, dovadă certă a cunoaşterii încă limitate a proprietăţilor materialului respectiv. Nu excludem nici folosirea lui, cu totul accidental, motiv pentru care, ars în condiţiile cuptoarelor cucuteniene, el să-şi fi pierdut din proprietăţile care vor fi rămas încă necunoscute şi neexploatate de populaţiile acelor vremuri.

3 — În sfîrşit, o altă categorie este aceea a ceramicii fine, avînd ca subgrupă ceramica foarte fină. Lucrată de data aceasta dintr-un lut ales cu deosebită grijă, bine fărîmiţat, frămîntat pînă la completa omogenizare, folosind ca degresant numai nisip fin şi foarte fin cernut, arderea oxidantă i-a dat nuanţe de roşu şi roşu-cărămiziu ; numai în cazul în care vasele au suferit arderi secundare, ele au pete cenuşii sau de alte nuanţe. Această categorie ceramică a fost modelată cu deosebită grijă, pereţii fiind rezonanţi şi în general deosebit de subţiri.

Aminteam mai sus că în această grupă ceramică există şi o categorie extrem de fină, categorie care — din punct de vedere tehnic — poate rivaliza cu ceramica grecească de cea mai bună calitate. Se poate spune că, pentru meşterii cucutenieni, nu mai existau nici un fel de secrete în privinţa preparării, modelării şi arderii ceramicii.

[2] A. Crişmaru, *Drăguşeni, Contribuţie la o monografie arheologică*, Botoşani, 1977, p.25—26.

Dacă am include aici, şi nu vedem de ce nu am face-o, şi aşa numita categorie ,,C" a ceramicii cucuteniene (precizînd o dată în plus cît de impropriu este acest termen), trebuie să subliniem calitatea inferioară a tehnologiei acestei ceramici. Lucrată din pastă cu multe impurităţi, folosind adesea o cantitate mai mică sau mai mare de scoici pisate, alături de care apare bineînţeles şi nisipul, arsă la nuanţe de cenuşiu pătat, cenuşiu-brun, rar cenuşiu-cărămiziu, ea constituie elementul ,,intrusiv" în mediul splendidei culturi Cucuteni, element care — cel puţin la Drăguşeni — este prezent în fiecare complex fie el locuinţă sau groapă. Pe lîngă categoria care foloseşte scoici pisate în compoziţie, se cuvine amintită şi aceea din pasta căreia lipseşte acest degresant.

Această constatare este cu atît mai ciudată, cu cît este foarte greu de explicat cum nişte adevăraţi artişti ai modelajului şi ai decorului bi- şi tricrom au putut accepta un material inferior, din toate punctele de vedere, minunatelor lor realizări. Ar putea exista o explicaţie de ordin social — poate exogamia sau, aşa cum s-a mai spus, robia familială — sau una de ordin economic, de pildă schimburi de bunuri între populaţii sedentare de agricultori (în cazul nostru triburile cucuteniene) şi populaţii de păstori nomazi (triburi răsăritene care aveau mai puţin timp şi deci preocupări reduse pentru ceramică şi artă), sau una pur funcţională[3].

În ceea ce priveşte formele, ceramica din staţiunea de la Drăguşeni se situează de asemenea pe un loc de prim ordin în ansamblul aşezărilor cucuteniene, cu atît mai mult cu cît variantele şi subvariantele sînt de o bogăţie cu totul ieşită din comun.

Forma principală (ca în mai toate staţiunile cucuteniene, este cupa (fig. 1 ; 2/1—3,5—13, 15 ; 3/1—4,6—8,10—16 : 14/1—2,4, 5 ; 15/1—2,5). Ea are în general corpul globular, dar de o rară eleganţă, în armonie cu restul vasului, aşa încît trecerea spre buză se face uneori pe nesimţite. Gîtul este de obicei înalt, buza dreaptă, sau foarte uşor răsfrîntă în afară. De cele mai multe ori cupele au proeminenţe, mai adesea perforate orizontal şi mai rar vertical. Aceste mici proeminenţe sînt situate fie cîte una singură pe linia diametrului maxim, fie cîte două aşezate simetric pe gît sau pe linia de separare a gîtului de restul vasului, fie chiar pe buză. Exemplarele lipsite de astfel de proeminenţe sînt practic inexistente. Se cuvine, de asemenea, subliniată marea gamă de variante de cupe şi mai cu seamă atenţia acordată atît calităţii pastei din care erau lucrate cît şi modelajului în sine. Este adevărat că există şi excepţii, dar ele se limitează la cupele cu decor bicrom sau la acelea cu decor canelat, asociat cu bicromie.

Nu vom descrie toate variantele cupelor, dar două exemplare reţin în mod special atenţia. Este vorba de cupe a căror formă este mai puţin comună, *apropiindu-se de aceea al Glockenbecher-elor*. Corpul este oval, uşor bombat şi buza mai mult sau mai puţin evazată (fig. 3/5,9).

Decorul cupelor este la rîndul lui, foarte variat. Adeseori cu ajutorul unor caneluri late (mai mult sau mai puţin adînci) se trasau motive circulare, verticale sau oblice, alteori frumoase spirale şi şănţuleţe scurte în spaţiile rămase libere între motivele pozitive spiralice (fig. 3/1), obicei binecunoscut şi intens folosit de predecesorii precucutenieni. Mai întotdeauna spaţiile dintre caneluri erau vopsite cu culoare roşie, în timp ce canelurile erau pictate cu alb (fig. 3/1—3, 5—8,10—16 ; 14/1).

Dealtfel, albul constituie uneori fondul vasului pe care se aplica (strict în spaţiile dintre caneluri) pictura roşie, care uneori lua nuanţe brune sau roşii-vişinii (datorate destul de probabil arderii mai mult sau mai puţin intense). Destul de frecvent, interiorul buzei este şi el vopsit cu culoare roşie — decorul rezumîndu-se însă la o simplă bandă orizontală mai îngustă sau mai lată, în funcţie uneori şi de mărimea vasului (fig. 14/1). Există însă şi exemplare a căror jumătate interioară este vopsită cu alb, peste care s-au pictat cu roşu-vişiniu (sau roşu-brun) motive în benzi semicirculare sau drepte, în egală măsură pozitive prin pictare şi negative prin rezervare. Uneori buza s-a pictat la exterior cu benzi albe alternînd cu altele roşii mai înguste ; între ele se intercalează, din loc în loc, şi benzi late de culoare roşie.

Foarte rar s-a renunţat la caneluri, vasul fiind pictat bicrom — benzi orizontale albe în alternanţă cu altele roşii (fig. 3/4) împodobesc întregul vas de la buză la fund (care este şi el ade-

[3] Importanţa acestui element intrusiv sau adoptat depăşeşte limitele studiului de faţă, motiv pentru care vom reveni pe larg asupra acestui material, deosebit de variat şi mai ales de o surprinzătoare lipsă de omogenitate.

scori vopsit cu roșu-vișiniu sau alb). Ca și în cazul unora dintre cupele decorate cu caneluri, și la majoritatea exemplarelor din această ultimă categorie s-a folosit o baie de culoare albă, roșul fiind aplicat ulterior.

Precizăm că pictarea s-a făcut înainte de arderea vaselor în cuptor.

Dar cupele (mai ales acelea de mari dimensiuni, ca și cele lucrate din pastă foarte fină) au fost pictate și policrom, tot înainte de ardere. Pictura este aplicată fie direct pe culoarea roșie originară a vasului, fie pe un înveliș de culoare roșie, sau pe altul de culoare albă. În toate aceste trei cazuri culoarea de bază era aceea rezervată. Întîlnim însă și situații puțin mai ciudate în maniera de lucru a meșterilor vremii — adică pictarea cu penelul a celor trei culori — roșu, alb și negru-ciocolatiu, direct pe peretele, fără înveliș, al vasului.

Deși principiul general (am putea spune devenit canon) al culturii Cucuteni A, acel *horror vacui*, era respectat, la Drăgușeni se folosește în mod curent și pictarea tectonică a vasului (fig. 1/3—5,8 ; 2/6—7,13 ; 15/2 etc).

În acest fel uniformitatea (sau uneori monotonia) decorului, atît de caracteristică etapelor vechi ale fazei Cucuteni A, se frînge, pășindu-se spre caracteristicile fazei următoare (Cucuteni A-B). Este însă necesar să precizăm că se mai întîlnesc la Drăgușeni vase pictate de sus pînă jos cu un singur motiv (fig. 1/2).

Pentru pictarea gîtului — separat mai întotdeauna destul de tranșat de restul corpului printr-o bandă de culoare albă, mărginită de linii negre-ciocolatii (banda albă avînd sau nu în mijloc, la rîndul ei, o linie subțire de culoare roșie) — s-au folosit tot felul de motive : benzi unghiulare, oblice sau drepte (fig. 1/3), semiove cu spațiile interioare hașurate și benzi scurte, oblice avînd ca ultim rezultat un fel de tangente la cerc (fig. 1/8) ; ove unite sau nu prin benzi oblice (fig. 1/4,7) ; semispirale (unele degenerate), separate de asemenea prin intermediul benzilor oblice care unesc zone ale buzei cu banda orizontală ce separă gîtul de restul corpului (fig. 1/1) ; ove în alternanță cu croșete unghiulare și din nou aceleași benzi oblice (fig. 1/3,6 ; 15/2) ; mari semicercuri, cu benzi scurte în mijloc (fig. 2/7) ; simple benzi oblice (fig. 2/10) ; cîrlige dispuse în spații triunghiulare create cu ajutorul unor benzi verticale și oblice ; spirale unghiulare (fig. 1/2 ; 14/4) ; zig-zaguri etc.

Pe corp de cele mai multe ori o armonioasă îmbinare de spirale fugătoare, croșete și benzi de diverse forme și dimensiuni, se întind de sub linia gîtului pînă la fundul îngust (și adeseori lipsit de stabilitate) al vasului (fig. 1/1,3—4,6—8). În mod cu totul neobișnuit, unele dintre aceste vase tricrome sînt pictate la interior exclusiv în tehnica bicromiei : pe un înveliș alb, se pictează cu ajutorul culorii roșii-brune (în general mată) benzi în formă de *X* (lat), linii semicirculare, precum și diverse puncte prelungi sau linii cu franjuri (fig. 1/8 ; 14/4 ; 15/2).

Păstrînd, destul de ciudat pentru o etapă atît de tîrzie, tradițiile precucuteniene, meșterii de la Drăgușeni (este adevărat cu excepția străchinilor) — nu prea frecvent — crestează fin buza vaselor (fig. 1/5). Noi am mai remarcat și cu alt prilej[4] că obiceiul crestării buzei vaselor culturii Precucuteni, din prima pînă în ultima fază, îl găsim în etapa Cucuteni A1 transpus în pictură — puncte mici albe plasate pe marginea exterioară a buzei vasului.

Un alt motiv, de data aceasta vechi precucutenian (frecvent în faza Precucuteni I), apare de asemenea la Drăgușeni : este vorba de binecunoscuta linie incizată tăiată de scurte liniuțe[5], frecventă la Traian-Dealul Viei, care la Drăgușeni este destul de des folosită dar, bineînțeles transpusă în tehnica picturii. Foarte adesea liniile negre—ciocolatii — care mărginesc benzi mai late sau mai înguste de culoare albă — sînt tăiate de mici liniuțe tot negre—ciocolatii (fig. 1/8,9 ;14/3). Precizăm că în Precucuteni I această manieră decorativă am pus-o pe seama influențe-

[4] S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești. From Prehistory to History in Easten Romania*, BAR, International Series, 107, Oxford, 1981, fig. 80/1 ; 81/4 ; 82/1—4 ; 83/1, 5—6, 11, 15—16 etc.

[5] S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, fig. 27/1 ; 32/3, 9 ; 37/11.

lor (sau poate chiar a aportului) culturii Šarka[6], dar că(cel puțin deocamdată) folosirea ei de către meșterii de la Drăgușeni nu se poate explica decît ca o invenție proprie și nu ca un împrumut din mediul altor culturi. Nici una dintre culturile contemporane, mai mult sau mai puțin îndepărtate în spațiu, nu folosește această manieră. Ea nu apare nici în faza Precucuteni III, nici în etapele Cucuteni A1 — A3 și nu va fi preluată nici de faza următoare — Cucuteni A-B.

Revenind la cupele cu pictură tricromă de la Drăgușeni, se cuvin menționate și exemplarele (este adevărat mai rare) al căror decor este unghiular sau unghiular-liniar. Unele au motivele trasate cu negru, albul și roșul închis (singeriu) fiind date după aceea. În mijlocul benzilor albe s-au trasat apoi fine liniuțe roșii-brune (fig. 1/9).

Culoarea neagră (cîteodată destul de groasă) este aplicată uneori atît pe aceea albă, cît și pe aceea roșie, acestea două din urmă fiind la rîndul lor așternute, una lîngă alta, pe peretele roșcat al vasului. Atît negrul cît și albul foarte fin și transparent nu au urme de lustru, în timp ce roșul-singeriu păstrează acest lustru. În multe cazuri, culoarea roșie trece și peste aceea albă, deși vasul nu a avut un înveliș inițial de culoare albă. Alteori culoarea albă se extinde péste aceea roșie, situație în care s-a intervenit adesea din nou (acolo unde era necesar) cu roșu-singeriu.

După cum rezultă pînă în prezent (și observația este valabilă pentru ceramica întregii stațiuni), nu a existat o regulă riguroasă în pictarea vaselor cucuteniene, în ultimă instanță interesînd aspectul policrom obținut și nicidecum fondul sau fondurile peste care se vor fi aplicat cele două sau trei culori folosite. În schimb organizarea decorului pe metope orizontale, verticale sau chiar combinate, pare a fi o regulă a stațiunii noastre, regulă de la care meșterii de aici se vor fi abătut foarte rar.

La Drăgușeni își fac însă apariția (pentru prima dată într-o stațiune de la vest de Prut) atît cupa în formă de gobelet, cît și pictura în stil A-Bα, adică primele (dar și cele mai caracteristice) elemente ale fazei Cucuteni A-B (fig. 2/2 = 15/1).

Alături de decorul în formă de ghirlande (benzi late de culoare ciocolatie-închisă rezervînd din înveliș alte benzi, pe care sînt trasate dungi albe neregulate în alternanță cu altele brune), apar mari cercuri cu interiorul hașurat și în cîteva cazuri fragmente ceramice, care, dacă n-ar aparține contextului de la Drăgușeni, ar fi cu ușurință încadrate de orice specialist în faza Cucuteni A-B (fig. 9/6 ;19/6). Ne referim mai ales la ceramica al cărei decor își află cele mai bune analogii în stațiunea de la Corlăteni (tipică etapei Cucuteni A-B1 (fig. 9/6).

Un interes cu totul special îl prezintă o cupă (fig. 14/5) al cărui decor aerisit se reduce la dungi oblice negre-ciocolatii în alternanță cu altele roșii pe gît și la cercuri concentrice (pictate cu aceleași culori) pe corp. Tot restul vasului este pictat cu alb. Acest gen de decor, asupra căruia am insistat și cu alt prilej [7] este frecvent la Ariușd [8], Frumușica [9], Izvoare [10] și Tîrpești [11], în

[6] *Ibidem.*

[7] S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești. From Prehistory...*

[8] A. László, Dacia, 1, 1924, pl. III/6—8; IV/9 (în acest caz este vorba tot de o cupă, dar cercurile sînt tangente); IV/15; V/3,5; VII/3, 6—7 etc.

[9] C. Matasă, *Frumușica, Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du nord, Roumanie*, București, 1946, pl. VI/12; XIV/96; XVIII/93; XIX/148; XXIV/178, 181; XXX/257 etc. Precizăm că la Frumușica nu avem și cupe decorate cu cercuri, dar este mult folosit decorul aerisit și acoperirea unor spații mari cu culoare albă.

[10] R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, fig. 138/2; 139/2; 157/1; 167/1 etc.

[11] S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 168/1; 173/2—3; 174/1 etc.

etape mai timpurii ale fazei Cucuteni A, dar în mod ciudat îl vom regăsi și la Scutari[12] (într-o primă etapă a fazei Cucuteni A—B), ca și la Bilce Zlote[13] (tot în plină fază Cucuteni A-B). Evident atît forma (în toate cazurile mai sus menționate), cît și decorul, nu pot fi explicate decît ca o reminiscență (bizară, ce-i drept) conservată pînă în faza mijlocie a culturii Cucuteni (dar, după cunoștința noastră, numai pe cupe), în timp ce în primele patru stațiuni menționate decorul este întîlnit și pe alte forme de vase, fiind dispus adesea nu numai în formă de cerc, ci și de semicercuri, croșete sau chiar spirale.

Într-o variantă a cupelor am include unele piese ceva mai zvelte, tinzînd mai degrabă spre forma de pahar, avînd adeseori două proeminențe perforate orizontal, situate fie imediat sub buză, fie pe linia (netransantă) de demarcație între gît și restul cropului (fig. 2/4,14 ; 14/3). Din păcate pictura tricromă a acestor văscioare este în cea mai mare parte ștearsă. Se mai păstrează însă urme de decor spiralic din benzi albe cu linii roșii pe mijloc, zig-zaguri pictate cu negru și combinate sau nu cu roșu și alb, sau zig-zaguri pictate pe înveliș alb etc. Pe aceste exemplare nu se mai desenează cu negru x-uri, ci zig-zaguri, dispuse sau nu pe o linie orizontală. Interiorul era adeseori împodobit cu dungi roșii aplicate tot pe învelișul alb, în grupe de cîte patru. Fundul acestor vase a fost la rîndul lui frumos pictat (fig. 2/4,8 ; 14/3).

Precizăm că și acest decor în zig-zag mărunt este tot o creație proprie cucutenilor din stațiunea de la Drăgușeni, deoarece (așa cum am argumentat cu alt prilej) sîntem convinși că la Drăgușeni, în punctul numit „În Deal la Lutărie", fusese un puternic centru meșteșugăresc pentru confecționarea ceramicii, meșterii de aici lucrînd și pentru comunitățile din jur, nu numai pentru satisfacerea nevoilor celor din Ostrov.

Nu știm dacă întîmplător sau sub influența unor populații străine, apare la Drăgușeni (ce-i drept foarte rar) o formă mai puțin comună (amintită mai sus), apropiată de aceea „Glockenbecher". Decorul, ca și pasta sînt însă caracteristice culturii Cucuteni.

Într-un caz canelurile dispuse variat sînt vopsite cu alb, în timp ce spațiile dintre ele au fost pictate cu roșu ; pe buză, însă, benzile albe alternează cu altele roșii (fig. 3/5) și unele și altele variind ca dimensiuni. În cel de-al doilea caz s-au executat caneluri unghiulare, orizontale și verticale, vopsite cu roșu-vișiniu pe fondul alb (fig. 3/9). Exemplarele de acest fel sînt însă destul de rare.

Tot din cupe am putea considera ca derivate și unele vase cu corpul ceva mai globular și gîtul cilindric mai înalt, bine individualizat (fig. 2/9,13), pictate mai ales tricrom și respectînd tectonica vaselor : același joc de benzi și spirale și aceeași manieră de acoperire a întregului corp cu motive și culoare. Și aici constatăm tendința de a se acoperi și interiorul vasului, cel puțin parțial, sau în zonele mai vizibile.

O altă formă destul de curent întîlnită la Drăgușeni și care va deveni caracteristică pentru faza următoare (Cucuteni A-B) este vasul cu corpul oarecum sferic și gît înalt, cu sau fără șănțuire la bază.

De obicei și aceste vase au două mici proeminențe perforate vertical, pe linia diametrului maxim (fig. 4/2—4 ;16/6 ;17/5), fiind pictate cu precădere tricrom. Unul dintre exemplare are un fond-înveliș alb, peste care s-a pictat cu un negru autentic (fig. 5/2 ;17/5).

În general decorul este realizat în trei registre orizontale (altă caracteristică ce va fi transmisă fazei A-B), alături de zig-zagurile negre intervenind multă culoare roșie (fig. 4/2 ;16/6). În aceste cazuri roșul dă impresia unei culori accesorii, aplicată mai mult pentru a frînge monotonia desenului, decît a unei culori principale, așa cum se întîmplă în etapele mai vechi, cînd acestei nuanțe i se dă o pondere excepțională. Este vorba, evident, numai de situații foarte rare întrucît, așa cum vom vedea, culoarea roșie este mult folosită la Drăgușeni.

Formei de mai sus i se adaugă uneori un picior mai scund sau mai înalt, obținîndu-se prin aceasta varianta cu picior (fig. 4/3—4), variantă

[12] A. Crâșmaru, Hierasus, Anuar '79 (comunicări 1980), fig. 3/1.

[13] Piesa se află în Muzeul din Krakowia și singurele analogii pe care le găsesc cercetătorii polonezi sînt acelea menționate de noi mai sus.

care nu se va menţine în fazele următoare. Este de remarcat că vasul cu picior (mai înalt sau mai scund) apărut încă din prima fază a culturii Precucuteni[14], făcînd o adevărată carieră în următoarele două faze, atinge — din punct de vedere al realizării lui — apogeul în etapele Cucuteni A1 — A3, şi se păstrează în forme originale la Drăguşeni (etapa Cucuteni A4), ca mai apoi, treptat-treptat, să dispară aproape complet din repertoriul formelor ceramice Cucuteni A-B şi să reapară (dar mult mai rar) în faza Cucuteni B[15]. Fenomenul este greu de explicat, dar nu ar fi deloc exclus ca dispariţia lui să poată fi (într-un fel sau altul) legată de apariţia vasului binoclu, încă din etapa Cucuteni A4. Este evident o problemă care îşi aşteaptă o viitoare rezolvare.

Forma aceasta la care ne-am referit mai sus este pictată atît tectonic (fig. 4/2—3 ;16/6), cu semicercuri, benzi, croşete şi splendide spirale cu cîrlig, cît şi cu spirale fugătoare (fig. 4/4), într-o manieră destul de originală, spiralele desfăşurîndu-se practic de pe buză pînă la fundul vasului, combinîndu-se sau separîndu-se într-un frumos joc policrom.

Unele vase cu picior de la Drăguşeni au însă şi corp sferic cu buză scundă (fig. 5/6), sau sînt chiar bitronconice (fig. 18/1) şi în unele cazuri piriforme. Proeminenţele sau torţile nu lipsesc, fiind situate atît pe linia diametrului maxim, cît şi la zona ce separă fundul de piciorul mai mult sau mai puţin scund, dar cel mai des atît pe linia diametrului maxim, cît şi între fund şi partea superioară a piciorului (fig. 5/6 ;18/1).

Şi la aceste vase decorul respectă fiecare parte constitutivă a vasului şi, în plus, adesecori zonele respective sînt împărţite şi în metope verticale. Tricromia combină motivele unghiulare cu acelea circulare şi liniare pe partea superioară, cu acelea spiralice (pe partea inferioară), roşul fiind adesea aşternut peste culoarea albă (fig. 18/1), sau combină croşetele unghiulare cu zig-zaguri şi cu spirale (fig. 18/1). La acest exemplar buza este pictată bicrom, obicei frecvent la Drăguşeni. Uneori se foloseşte la împodobirea unor astfel de vase şi decorul canelat relativ orizontal şi paralel, vopsit cu alb în interiorul caneluriі şi cu roşu vişiniu în spaţiile dintre caneluri precum şi obişnuita bandă lată de culoare roşie pictată pe interiorul buzei (fig. 6/3). De notat că, în unele cazuri, culoarea din interiorul buzei este crudă.

Foarte numeroase sînt la Drăguşeni străchinile şi fructierele adînci cu picior (fig. 5/1, 3—5 ;7 : 20). Corpul are rareori forma unei cupe, dar de cele mai multe ori aceea a unui castron, strachină tronconică (uneori foarte înaltă), sau farfurie mai mult sau mai puţin adîncă. Piciorul este de obicei destul de scund (raportat la zvelteţea exemplarelor din etapele Cucuteni A1—A2), cu baza în general evazată, fiind cîteodată perforat fie la partea superioară, fie la aceea inferioară de cîte două găuri circulare dispuse simetric (fig. 7/3—5 : 20/2,5), uneori cu una sau două proeminenţe perforate în zona de sudare a piciorului cu corpul vasului (fig. 7/2 : = 20/1).

Menţionăm un exemplar cu totul excepţional, în formă de caliciu de floare, piciorul evazat la bază avînd suportul propriu-zis gol în interior, continuîndu-se cu o farfurie tronconică (fig. 20/3). *Piesa aceasta este unică şi lipseşte din alte aşezări.*

Puţine dintre vasele acestei categorii cu piciorul foarte scund sînt decorate cu motive incizate, în general simple linii circulare sau verticale (fig. 20/4), dar şi cu şănţuleţe adînci şi largi, *combinînd motive ce amintesc de acelea ale fazei Precucuteni III, adeseori benzile rezervate prin intermediul acestor şănţuleţe fiind secţionate (din loc în loc) de adîncituri, manieră decorativă necaracteristică ceramicii cucuteniene.*

În majoritate însă, decorul părţii superioare este tricrom, motivele trecînd şi pe partea interioară a vasului. S-a pictat atît pe înveliş roşu cît şi pe o baie de culoare albă, decorul fiind foarte variat : benzi de forme şi lăţimi diferite, ove şi semiove, puncte, haşuri, spirale, croşete unghiulare, cercuri etc (fig. 5/1 ; 20/2,5).

Picioarele au fost la rîndul lor la fel de variat împodobite : ghirlande combinate, adesea cu semiove (fig. 5/3,5), spirale separate de diverse benzi (fig. 7/3, 6 ; 20/2), meandre scurte(fig.7/4), benzi de diferite dimensiuni, dispuse cu multă fantezie (fig. 20/5) ; în general, în cazul vaselor în discuţie (atunci cînd benzile albe erau late, sau foarte late), decoratorul completa motivul prin introducerea unor linii subţiri de culoare roşie sau brună (fig. 5/3 ; 20/3,5), manieră ce va fi folosită frecvent în faza următoare, Cucuteni A-B.

[14] S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, fig. 31/1—2 ; 34/8 ; 41 ; 42 ; 57/1, 8 ; 59 ; 61/1, 4—5 etc. Ne referim la toate formele de vase cu picior.

[15] Vladimir Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, Bucureşti, 1974, fig. 160.

Apare însă în împodobirea acestor vase și un element deosebit. De pildă, un vas a fost pictat cu mari cercuri albe umplute cu puncte roșcate, combinate cu benzi albe avînd în mijloc linii late, de asemenea roșcate și cu un fel de „scuturi"(fig. 7/2 = 20/1). La interior se mai păstrează numai urme de culoare roșie — este posibil să nu fi fost decorat cu motive, ci pur și simplu vopsit numai cu roșu. O altă particularitate ne-o prezintă farfuria unui vas pe al cărui înveliș exterior alb-gălbui s-au pictat cu brun motive ce se repetă de patru ori : diverse linii și benzi variat dispuse (fig. 5/4), iar la interior, cu aceeași culoare, o linie spiralică ; ce-i drept, motivul nu este prea bine conservat.

Cu totul accidental la Drăgușeni (și după cîte cunoaștem noi pînă în prezent, în întreaga arie vastă a culturii Cucuteni A) apare și farfuria. Ea are însă pereții exagerat de groși, poate tocmai din pricina faptului că olarul respectiv va fi fost la prima încercare și deci nu a avut curajul modelării mai fine, cum este cazul — de pildă—cu cupele sau vasele cu picior. În schimb, frumoase motive tricrome i-au împodobit atît interiorul cît și exteriorul (fig. 8/10). Din păcate, piesa ilustrată nu-și păstrează decît parțial decorul. Și aici remarcăm însă banda albă foarte lată, în interiorul căreia s-au trasat cu roșu închis linii subțiri.

Dovezile și argumentele ce pledează în favoarea trecerii și în această zonă la faza Cucuteni A-B din și în cadrul etapei Cucuteni A4, sînt tot mai numeroase la Drăgușeni pe măsura studierii atente a materialelor din stațiune.

O altă creație remarcabilă a meșterilor de aici este un elegant vas cu umăr dublu, în fond un vas cu etaj, formă pe care nu o mai întîlnim în această variantă în nici o cultură eneolitică din sud-estul Europei, fiind însă prezentă și la est de Prut [16]. Gîtul este scund, ușor inclinat spre interior ; sub el s-a modelat un prim etaj avînd pe el două proeminențe perforate ; urmează restul, modelat oarecum bitronconic asimetric, partea inferioară fiind mult mai înaltă. Pe linia diametrului maxim au fost fixate două torți masive, perforate vertical. Acest tip de vas apare în multiple variante, avînd uneori și un picior scund, tronconic și masiv pentru a avea suficientă stabilitate.

Vasele acestea sînt de dimensiuni mari, depășind mai întotdeauna 35 cm în înălțime ; au avut și capace (în cîteva cazuri acestea din urmă au fost descoperite *in situ*, după înlăturarea chirpicilor proveniți de la pereții prăbușiți ai locuințelor). Pictura tricromă a vaselor rivalizează și ea cu eleganța formei ; poate că aici, mai mult și mai bine ca oricînd și oriunde, meșterii olari au dat întreaga măsură a capacității lor artistice. Uneori pe buză se află pictate numai cîteva puncte roșcate, restul vasului fiind pictat pe trei sau patru registre orizontale, separate uneori și în metope verticale. De obicei motivele se trasează cu culoare neagră, apoi se pictează cu alb și abia la urmă se așterne culoarea roșie.

Există însă și cazuri cînd se folosește un înveliș de culoare albă, peste care se pictează cu roșu și abia la urmă cu negru-ciocolatiu.

Vedem astfel din nou că nu se poate vorbi de o regulă general valabilă în privința priorității uneia sau alteia dintre culorile folosite ca înveliș.

Cît privește motivele și ele sînt destul de originale ; linii circulare pe care se desfășoară zig-zaguri și X-uri, linii, benzi tăiate de scurte liniuțe, meandre, spirale fugătoare sau îmbucate (fig. 6/1 : 18/4) și, în sfîrșit, uneori o bandă lată de culoare albă, la partea inferioară a vasului. În cele mai multe cazuri buza este pictată bicrom.

Pentru această formă ceramică urmașii nu vor dovedi nici o afinitate, deși — după părerea noastră — asemenea realizări sînt remarcabile opere de artă. Poate că modelarea lor nu va fi fost prea ușoară, iar funcționalitatea la rîndul ei va fi fost sub nivelul așteptărilor, și de aceea să se fi renunțat la realizarea acestor atît de frumoase piese ceramice.

Destul de frecvent este prezent la Drăgușeni și vasul piriform cu gîtul mai mult sau mai puțin înalt, buza fie ușor evazată, fie dreaptă sau puțin îngroșată, umărul pronunțat sau atenuat,

[16] Vasele la care ne referim se află în depozitele Muzeului Ermitaj și provin de la Jura unde săpăturile au fost întreprinse de un colectiv condus de regretatul cercetător S. N. Bibikov.

avînd pe linia diametrului maxim torți puternice, uneori cu muchie, alteori rotunjite, dar întotdeauna perforate vertical.

Atît decorul pieselor pictate tricrom, cît și al acelora decorate cu caneluri vopsite cu alb și cu roșu în spațiile intermediare, este organizat tectonic. La exemplarele cu decor policrom, gîtul este împodobit cu ove, croșete unghiulare, benzi sau semicercuri, iar restul corpului cu motive similare, la care se adaugă spirala cu toate derivatele ei (fig. 6/4—6 ; 18/3). Adescori decorul coboară pînă la fundul vasului.

Canelurile se desfășoară pe gît, oblice dar paralele, iar pe corp în formă de spirale mari în zonele de maximă rotunjime și spirale mici în spațiile rămase libere între spiralele mari (fig. 4/5). Zona dinspre fund este uneori acoperită cu o vopsea alb-lăptoasă.

Într-o altă variantă, vasele piriforme (în fond vase mari de provizii ce depășesc 50—60 cm înălțime) au gîtul tronconic, buza ușor evazată, pîntecul rotunjit și patru proeminențe dispuse simetric sub linia diametrului maxim ; patru proeminențe (dar de dimensiuni mai mici) se află și la baza gîtului. Decorul canelat vopsit cu alb al unui vas (fig. 6/2) se rezumă la buză și gît ; între caneluri pare a se fi folosit culoarea roșie-crudă, iar pe restul vasului a fost pictată o spirală cu alb transparent.

O altă formă (probabil tot de provizii), destul de frecventă la Drăgușeni, este aceea de pară întoarsă, cu gît foarte scurt. Exemplarele întregi sau întregibile sînt mai rare (vasele acestea depășind toate 65 cm înălțime), dar fragmente provenind de la astfel de piese se întîlnesc curent atît în Ostrov cît și „În Deal la Lutărie".

Decorul lor combină de obicei canelurile șănțuite cu tricromia crudă (o altă caracteristică a stațiunii de la Drăgușeni, întîlnită ce-i drept, dar destul de rar, și la Trușești). Învelișul vasului are o culoare roșie foarte aprinsă : în toate canelurile și alveolele (aflate la baza gîtului) s-a dat cu culoare albă (aceasta părînd a fi, sau putînd fi aplicată chiar și înainte de ardere), iar negrul s-a așternut ulterior și deși a fost foarte intens, se șterge extrem de ușor (fig. 17/1).

Dealtfel, deși numeroase, fragmentele ceramice provenind de la vasele de această formă nu păstrează decît urmele vagi ale culorilor folosite — excepție fac numai vasele (sau fragmentele de vase) descoperite în gropi, situații fericite cînd culoarea (sau culorile) sînt bine conservate.

Altă formă ceramică, folosită probabil pentru păstrarea rezervelor de hrană, este craterul, care însă (cu mici modificări) va fi preluat și larg întrebuințat, în faza următoare — Cucuteni A-B.

La Drăgușeni, aceste vase au o buză dreaptă dar ușor evazată, sub care se află două sau patru mici proeminențe organice perforate orizontal, gîtul este înalt sau scund, pîntecul rotunjit fiind prevăzut uneori cu torți puternice, iar partea inferioară, tronconică, este fie înaltă, fie scundă (fig. 17/4 ; 18/2). Decorul canelat este organizat în două sau trei registre, combinînd spirale, semicercuri, ove, linii scurte etc. (fig. 17/4 ; 18/2). În caneluri și uneori spre fundul vasului s-a aplicat o culoare albă mată, în timp ce restul a fost vopsit cu roșu-brun, uneori în nuanțe destul de închise.

Această formă are și cîteva variante de mai mici dimensiuni, dar pînă în prezent nu am descoperit nici un singur exemplar cu pictură tricromă ; de notat că în faza următoare, Cucuteni A-B, vasele de acest gen (modificate numai la partea superioară, care devine fie dreaptă, adică cilindrică, fie ușor tronconică) vor fi decorate exclusiv în tehnică policromă.

În plus, tot pe un vas de această formă, la Traian—Dealul Fîntînilor vom întîlni și scutul în interiorul căruia apare o siluetă feminină puternic stilizată[17]. Pe ceramica de la Drăgușeni nu am descoperit însă nici picturi nici aplicații antropomorfe.

Dar forma cea mai frecvent întîlnită la Drăgușeni în toate variantele posibile este strachina tronconică, uneori foarte înaltă (depășind 24 cm), alteori aproape miniaturală (neatingînd 6 cm înălțime). Pe buză (mai rar) sau sub buză are una sau două proeminențe (întotdeauna alăturate), perforate orizontal. Marginea buzei este de cele mai multe ori crestată (*tradiție precucuteniană*) ; în rest decorul se desfășoară pe registre ; în unele cazuri, buza este numai netezită (fig. 8/1—4 ; 19/2, 5 etc.) în altele decorată cu incizii (fig. 9/5) și șănțulețe (fig. 10/6) sau pictură

[17] Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică*..., fig. 146.

(fig. 9/1—2, 4; 19/4). Pe corp întîlnim incizii fine, *amintind și ca manieră decorativă și ca motivistică de faza Precucuteni III* (fig. 10/2, 7, 9,; 19/5), benzi hașurate, realizate tot în tehnica inciziei, dar mai neglijent trasate (fig. 10/4), caneluri orizontale combinate cu scurte și adînci grupe de cîte trei linii incizate (fig. 10/6, 10), spirale fugătoare rezervînd triunghiuri, care erau apoi hașurate (fig. 8/7), ove lunguiețe (fig. 10/7), benzi rezervate, dintre care aceea centrală umplută cu grupe de linii oblice (fig. 8/2), benzi umplute cu puncte adînci (fig. 10/3) etc.

Unele dintre piese au și interiorul decorat — pe buză linii fin incizate, sau chiar un înveliș de culoare albă, peste care s-au pictat diverse benzi și alte motive cu culoare brun-roșcată.

Din acest grup se desprind cîteva străchini care au motive și mai ales tehnici și combinații decorative mai deosebite: de pildă caneluri orizontale vopsite cu alb, rezervînd între ele benzi late acoperite cu culoare neagră, roșul fiind aplicat numai pe muchiile canelurilor (fig. 10/5). Este în fond un gen de tricromie executată cu culori păstoase (rămîne de văzut dacă, într-adevăr ne aflăm în fața așa-numitei picturi „crude") pe care o vom regăsi și pe piese unde canelurile-șănțuite umplute cu alb rezervă benzi și ove pictate cu negru și roșu (fig. 19/1). Un alt exemplar a fost împodobit tot cu caneluri orizontale și oblice, vopsite de asemenea cu alb, dar de data aceasta peste un înveliș de culoare roșie, care — cu excepția fundului — acoperea întreaga suprafață a vasului (fig. 10/8). Alteori decorul canelat combină spirale cu linii albe pictate (canelurile fiind vopsite în interior tot cu alb). Și în acest caz, albul a fost folosit ca înveliș inițial, roșul fiind aplicat după aceea. Se întîlnesc adesea și vase cu fundul pictat cu cercuri concentrice.

Cîteva străchini merită o atenție specială: una a fost decorată cu crestături-alveolare pe buză, iar pe corp cu caneluri adînci trasînd spirale fugătoare, mărginite de benzi circulare hașurate din loc în loc de scurte și adînci șănțulețe. Inițial pictura exterioară s-a făcut cu roșu-sîngeriu, peste ea, în interiorul canelurilor, așternîndu-se o culoare păstoasă albă. În mod ciudat însă interiorul a fost pictat în tehnica tricromiei — benzi late albe în alternanță cu altele roșii mărginite de linii foarte subțiri de culoare neagră-ciocolatie (fig. 19/3).

Decorul exterior al unei străchini mai mici (fig. 9/2) este împărțit în două registre — buza și restul vasului. Pe buză sînt pictate grupe de cîte trei benzi albe înguste, alternînd cu cîte o zonă pictată cu roșu, care — împreună cu canelura de la bază — formează un pătrat. Corpul constituie un alt registru decorativ, delimitat și jos de o bandă orizontală, avînd ca motive caneluri duble semicirculare, cele arcuite în jos alternînd cu altele arcuite în sus, pictate cu alb. Interiorul este acoperit cu frumoase motive bicrome (alb și roșu), variate, pictate înainte de ardere.

Tot înainte de ardere a fost elegant decorat poate cel mai remarcabil exemplar din Ostrov: la exterior linii scurte albe pe buză, caneluri-șănțulețe umplute tot cu alb pe corp și pe fundul vasului, iar la interior spirale reduplicate, semi-ove rezervate, benzi subțiri semicirculare și scurte liniuțe care amintesc de crestăturile de pe buză (fig. 9/1 = 19/4). Și în cadrul acestei categorii ceramice apar vase avînd atît la interior, cît și la exterior un înveliș de culoare albă, peste care s-au pictat destul de neglijat simple benzi sau mai exact linii roșii (fig. 8/8).

De fapt, acest gen de bicromie, care apare acum pentru prima dată, va constitui una dintre caracteristicile începuturilor fazei Cucuteni A-B. Și nu este de mirare că, la numai cîțiva kilometri distanță de Ostrov, se află o importantă stațiune ce poate fi atribuită cu certitudine etapei A-B1, definită cu ani în urmă de Vladimir Dumitrescu[18].

Destul de rar și deocamdată numai pe exemplare de mari dimensiuni (și din păcate fragmentare), apare, în cadrul acestei forme, și decorul pictat în trei culori acoperind atît interiorul, cît și exteriorul vaselor.

Avem deci documentate: bicromia crudă (aplicată după arderea vasului în cuptor), bicromia în general combinată (alb uneori crud și roșu dat înainte de ardere, sau invers), tricromia crudă, bicromia executată înainte de ardere și tricromia executată de asemenea înainte de ardere (combinată adeseori cu caneluri-șănțulețe și bicromie-crudă).

Precizăm de pe acum că triburile fazei următoare au renunțat complet la folosirea așa-numitei picturi crude, probabil și din pricina faptului

[18] Vl. Dumitrescu, SCIV, 14, 1963, 1—2, p. 51—78; 283—308; idem, Berichten van de rijksdienst woor het oudheidkundig bodemonderzoek, Amersfoort 1959, p. 6—48, idem, Archelologia (Polonia), 14, 1963, 1964, p. 1—40.

că toate culorile se fixau mult mai bine prin coacerea în cuptoare la temperaturi foarte înalte, ştiut fiind că în general temperatura necesară arderii oxidante a ceramicii cucuteniene trebuia să depăşească 750—800°C[19].

Revenind la formele ceramice de la Drăguşeni, şi capacele sînt de o varietate notabilă.

Constituind o necesitate gospodărească de prim ordin, capacele apar în Moldova, după cum se ştie, încă din faza Precucuteni I. Destul de probabil apariţia lor trebuie pusă în legătură cu aportul triburilor Boian-Giuleşti la formarea culturii Precucuteni. Noi am avut prilejul să arătăm cum evoluează şi se transformă această formă de-a lungul celor trei faze precucuteniene[20], aşa că nu mai revenim asupra acestei probleme.

Notăm însă că, în primele etape ale culturii Cucuteni (A1—A2), capacele evoluează în continuare, ajungîndu-se la Drăguşeni la o remarcabilă varietate şi rafinament, atît în ceea ce priveşte modelarea cît şi decorarea lor.

Forma generală a capacelor este aceea de calotă înaltă cu buza mai mult sau mai puţin evazată, cu butonul-mîner semisferic, adeseori destul de înalt şi uşor ţuguiat, unit de restul capacului printr-o ştrangulare şi avînd mai întotdeauna, pe linia de maximă rotunjire a pîntecului, două proeminenţe (mai mici sau mai mari) străpunse vertical (fig. 11/1—5 ; 16/1, 4).

Se întîlnesc însă şi capace cu buton discoidal, avînd marginile profilate şi uneori albiate uşor (fig. 11/6, 8, 11 ; 16/2—3), tot cu proeminenţe perforate pe linia diametrului maxim ca şi precedentele, precum şi capace fără buton, partea lor superioară fiind modelată ca o semisferă (fig. 11/10), dar şi exemplare „etajate" (fig. 11/9), precum şi unele cu proeminenţe perforate pe linia ce separă calota de restul corpului (fig. 16/5).

Decorul capacelor este aproape exclusiv tricrom : butonul este împodobit cu benzi şi linii variate (fig. 16/1—4), iar pe corp se desfăşoară spirale, ove, cercuri, benzi, spirale fugătoare etc. (fig. 11/1,3, 7, 10 ; 16/2, 4). Ca şi în cazul altor vase corpul unora dintre capace a fost împărţit în zone decorative. Cîte odată pe buză zig-zagurile alternează cu mici liniuţe, iar pe corp croşetele unghiulare se îmbucă ; alteori, între buton şi zona de maximă rotunjre, sînt trasate benzi, în timp ce registrul următor este împodobit cu motive unghiulare (fig. 11/2).

Uneori decorul meandric se desfăşoară pe întreg corpul vasului (fig. 11/6=16/2), în timp ce există şi exemplare pe care spiralele se combină cu semicercuri sau semiove dispuse concentric (fig. 11/3 = 16/1). Un alt exemplar are zig-zaguri şi puncte pe marginea buzei şi motive unghiulare în rest (fig. 11/4).

În cazul capacelor fără buton (între care întîlnim şi piese cu două proeminenţe perforate situate tot pe linia de maximă rotunjire), calota propriu-zisă este decorată cu benzi in cruce (fig. 11/7 = 16/5), sau cu ove şi benzi (fig. 11/10), pe restul corpului desfăşurîndu-se variate spirale fugătoare, răsucite, sau chiar benzi în fomă de opt (fig. 11/7, 10 ; 16/5).

Aşa cum menţionam mai sus, în mod cu totul excepţional se întîlnesc şi exemplare decorate cu caneluri vopsite cu alb, spaţiile dintre ele fiind date cu roşu. Motivele sînt liniare şi spiralice, iar *forma înaltă aminteşte de acelea ale etapei Cucuteni A1—A2.*

În această grupă am include şi un fel de capac în formă de strachină cu fundul rotunjit, decorată cu un gen de incizii striate (rezultate probabil din folosirea la decorare a unui instrument — băţ sau os — cu vîrful crestat). În timp ce pe fund a fost trasat un cerc, pe perete, pînă sub buză, se repetă de patru ori cîte un arc de cerc avînd două cercuri neglijente la mijloc (fig. 11/12).

Există la Drăguşeni piese ce vor fi putut avea şi o dublă funcţionalitate. Este vorba de un fel de pahare înalte, tronconice, cu fundul inelar perforat de două mici găurele, care au putut fi folosite şi drept capace. Buza a fost decorată cu grupe de cîte cinci-şase alveole, iar pe corp se desfăşoară un gen de spirală canelată, între două caneluri orizontale, una sub buză, iar a doua deasupra piciorului. Pe lîngă caneluri s-au executat şi diverse puncte. Un exemplar întreg are un

[19] După părerea noastră problema acestor culori „crude" va trebui reanalizată, fiind necesare analize chimice, deoarece — potrivit unor ipoteze — şi aceste culori păstoase s-ar fi putut aplica tot înainte de ardere, diferită fiind numai compoziţia lor şi modul de preparare.

[20] S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, p. 129

înveliș de culoare albă (rămas în caneluri si în puncte) și a mai fost pictat (in spațiile dintre caneluri) cu ocru-roșu crud (fig. 7/1).

O formă care merită o atenție specială este castronul cu buza dreaptă sau ușor răsfrîntă spre interior, cu partea inferioară mai mult sau mai puțin tronconică sau chiar semisferică și cu buza turtită, avînd foarte rareori o proeminență-toartă pe linia diametrului maxim. Decorul este format fie din caneluri dispuse spiralic, oblic sau circular-concentric și vopsite cu alb, restul spațiului dintre caneluri fiind pictat cu roșu-cărămiziu, iar cîteodată zona dinspre fund colorată cu alb, fie se folosește tricromia (extinsă uneori și la interior), fie pictîndu-se numai cu alb pe fondul brun-roșcat (fig. 9/6). În aceste cazuri motivul preferat este acela în formă de ove retezate, dispuse concentric și in alternanță cu benzi scurte. Se remarcă și aici (ca, dealtfel, și în cazul unor motive de pe alte forme de vase), folosirea curentă atit a benzii înguste, tăiată de scurte liniuțe, cît și a benzilor late albe, pe mijlocul cărora s-au tras linii subțiri de culoare roșie.

Dar decorul cel mai important este acela bicrom (necanelat) realizat înainte de ardere, în unele cazuri și pe castroane cu buza înaltă și ușor evazată (fig.19/6). Pe fondul alb (spre crem) s-au pictat cu roșu-singeriu diverse linii și chiar benzi variate ca lățime, cu ajutorul cărora s-au realizat în același timp și motive negative (prin rezervarea lor din fondul-înveliș al vasului), sau diverse linii, benzi, puncte și triunghiuri hașurate la exterior, precum și ove pe partea interioară a gîtului (fig. 19/6).

Insistăm atît asupra formei cît și asupra tehnicii (și chiar a motivelor) decorative deoarece ele vor fi moștenite și de faza următoare Cucuteni A-B.

În stațiuni încadrate de Vladimir Dumitrescu în etapa A-B1[21], cum ar fi de pildă aceea de la Corlăteni (care însă nu este singulară în nordul Moldovei), ceramica cu pictură bicromă apare atît pe castroane de forma unora dintre acelea de la Drăgușeni, cît și pe renumitele „coifuri suedeze". De fapt castronul modelat în forme apropiate de acelea din Ostrov și din „Deal la Lutărie" îl găsim și în inventarul unor stațiuni din centrul-vest al Moldovei, cum ar fi de pildă aceea de la Tîrpești[22]. Este adevărat că la Tîrpești forma este puțin mai înaltă și are uneori o bază inelară (modelată în relief). Decorul este însă aproape exclusiv tricrom.

Forma de castron va fi o constantă de-a lungul întregii culturi Cucuteni, ea generalizîndu-se în etapa Cucuteni A-B2 și întîlnindu-se în multiple variante (ca și aceea de crater și strachină) și în ultima fază — Cucuteni B. Poate nu ar fi lipsit de interes să amintim în treacăt că atît castronul, cît și strachina, predomină și în formele perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului și nu numai în Moldova.

Este adevărat că, cel puțin deocamdată, nu avem nici o dovadă a transmiterii acestei forme de la cucutenieni în culturile răsăritene (nord-pontice sau numai nordice), dar cercetările în acest domeniu sînt abia în curs și deci un răspuns categoric este destul de greu de dat.

O altă formă, de data aceasta creație a triburilor locale sau poate împrumutată din zone învecinate, este aceea cunoscută sub numele generic de „vas binoclu".

Cele două părți componente, asemănătoare unor cilindri, avînd la ambele capete un fel de cupe tronconice (cele de jos răsturnate), au fost întotdeauna unite între ele prin trei punți. Aceea de jos este în general plată, cea de sus este fie plată, fie arcuită, sau are în partea centrală ușoare colțuri, trase în afară. Puntea centrală este în general plată, cu un triunghi tras in sus și o mică albiere la bază (fig. 12/2), dar există și exemplare care au formă triunghiulară mai atenuată și la partea inferioară (fig. 12/1), ca și piese cu puntea dreaptă la partea ei inferioară și unghiulară la aceea superioară (fig. 13/2—3; 15/3—4).

[21] Vezi nota 18.

[22] S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpești. From Prehistory...*, fig. 179/2 și 152/2 (cu bază inelară).

Decorul este în general canelat, uneori canelurile fiind foarte fine (fig. 13/2—3), altcori fiind largi și adînci (fig. 12/1—2). Pe cele patru cupe canelurile sînt verticale sau oblice, pe corp circulare sau în formă de spirală fugătoare (fig. 12/1 ; 15/4) și de spirale îmbucate, cînd motivul se extinde și pe puntea centrală.

Uneori binoclurile au fost complet vopsite cu alb și mai apoi spațiile dintre caneluri colorate în roșu ; alteori s-a pictat alternativ cu alb și roșu direct pe perete. Există și exemplare cu decor ceva mai deosebit : de pildă un binoclu a fost decorat cu caneluri-șănțuite duble și paralele, avînd între ele un spațiu de 3—4 mm, neted și fără creastă mediană. Pe cupele superioare și pe puntea de sus s-au executat șiruri duble de alveole rotunde (fig. 13/3 = 15/3). Canelurile au fost pictate cu culoare albă, ca de altfel și alveolele, iar restul spațiului cu roșu-brun, specific stațiunii în discuție.

Un alt exemplar, cu totul ieșit din comun, decorat deasemenea cu caneluri (spirale fugătoare, liniare, orizontale etc.), rezervă (pe cupe) cu ajutorul acestora, semiove mari. Interiorul canelurilor a fost vopsit cu alb, spațiile dintre ele cu roșu, iar semiovele cu negru (fig. 15/4).

Ne aflăm deci din nou în fața picturii tricrome crude, ca și în cazul vaselor în formă de pară întoarsă sau a unora dintre străchinile descrise mai sus. Așa cum am mai precizat, odată cu sfîrșitul etapei Cucuteni A4 nici motivele, nici formele (cu excepția binoclului), nici această tehnică decorativă nu se vor mai menține.

Se întîlnesc însă și piese decorate cu caneluri duble (cu creastă mediană), dar atît canelurile cît și creasta mediană au fost vopsite cu culoare albă, în timp ce restul vasului fusese acoperit cu roșu-singeriu.

Cu totul remarcabil este însă un binoclu a cărui punte superioară, ca și cupele, au pe margine alveole-crestături, o frumoasă spirală deasupra punții, motive în formă de triunghiuri, alternînd cu linii pe interiorul cupelor, linii verticale la exteriorul cupelor (atît a acelora superioare cît și a celor inferioare), linii oblice pe puntea inferioară și spirale fugătoare combinate cu alveole, linii și grupe de fascicule oblice pe puntea mediană și pe corpurile centrale (fig. 13/1). Canelurile sînt destul de adînci și, ca și la celelalte exemplare în caneluri s-a așternut culoarea albă, iar în spațiile intermediare roșu-singeriu. Această piesă care ne-a reținut atenția este poate cel mai frumos exemplar de acest gen descoperit pînă în prezent în întreaga arie a culturii Ariușd-Cucuteni-Tripolie.

La Drăgușeni binoclurile pictate tricrom sînt foarte rare — în săpăturile noastre descoperindu-se pînă în prezent numai exemplare fragmentare și deci este mai greu de precizat ansamblul motivelor.

Așa cum arătam mai sus, binoclu ar putea fi în egală măsură o creație proprie triburilor cucuteniene, dar și o apariție datorată unor influențe externe. În faza Cucuteni A, forma nu apare decît la est de Siret (și numai în ultimele etape ale acestei faze). În schimb, în faza următoare, Cucuteni A-B, binoclul este prezent și la vest de Prut în toate stațiunile A-B (atît în etapa A-B1, cît și în cea A-B2). Acum nu mai sînt decorate cu caneluri, în etapa veche (A-B1) fiind pictate bicrom (în special roșu-sîngeriu pe fond alb-crem), sau tricrom (atît în A-B1, dar mai ales în A-B2, unde bicromia nu se mai folosește). În faza Cucuteni A-B vom întîlni ambele variante ale binoclurilor — atît pe acelea mai zvelte, cît și pe cele mai scunde.

Funcția acestor piese a fost adesea discutată, iar problema continuă să-i preocupe pe specialiști. Pe cupele superioare (al căror interior a fost intotdeauna decorat cu grijă), puteau fi așezate cupe de dimensiuni medii — și de aceea este pentru noi destul de clar că vasele vor fi avut un caracter ritual. Ele nu au însă interiorul afumat, deci nu s-a făcut foc sub ele, deși nu este exclus să fi fost așezate pe mici grămăjoare de cărbuni înroșiți și în acest mod în vasele de deasupra (cupe sau chiar străchini mici tronconice) să se fi ars diverse plante uscate sau rășini. Toate acestea sînt evident simple supoziții, cărora cu greu li se va putea

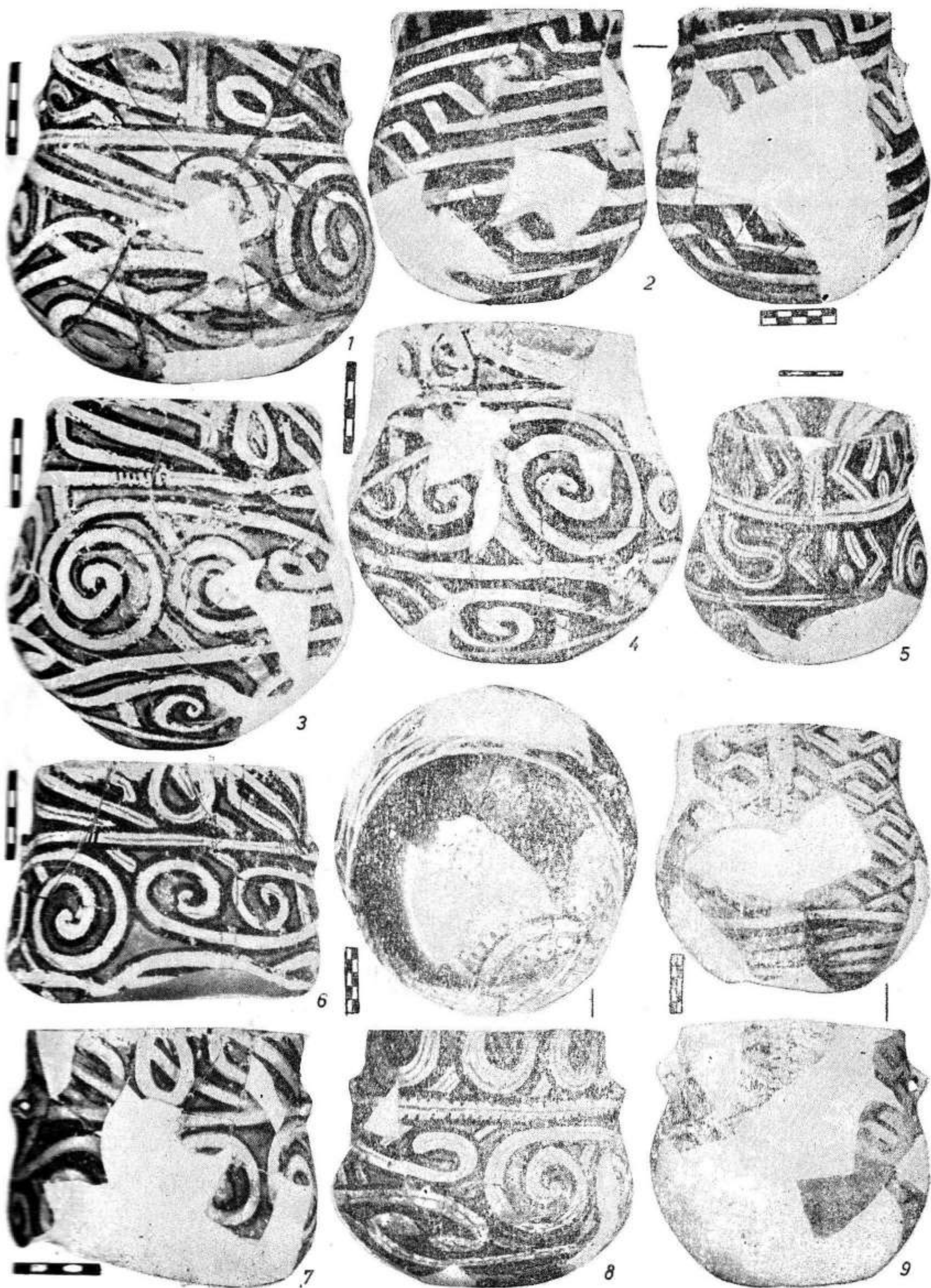

Fig. 1

Fig. 2

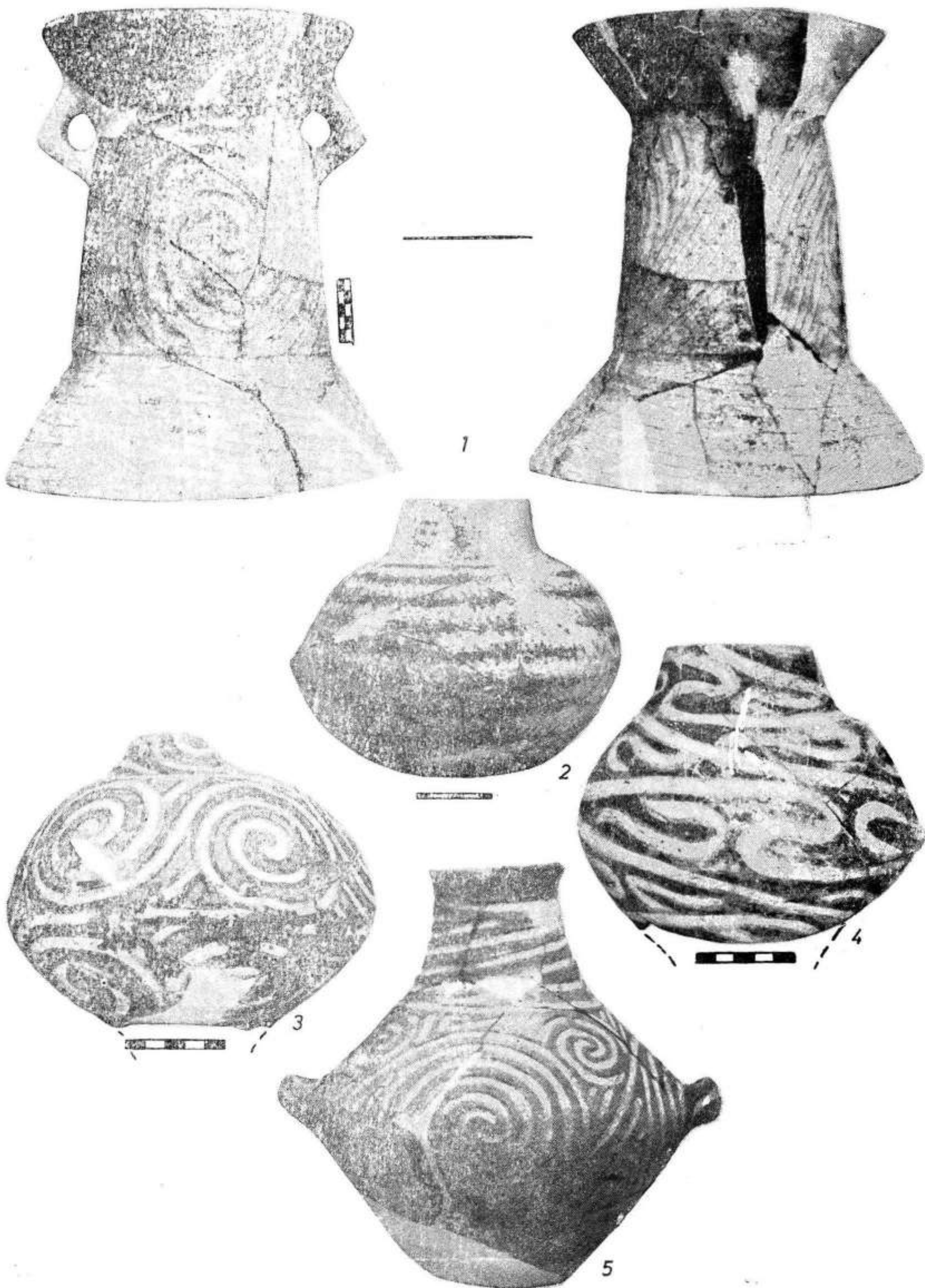

Fig. 4

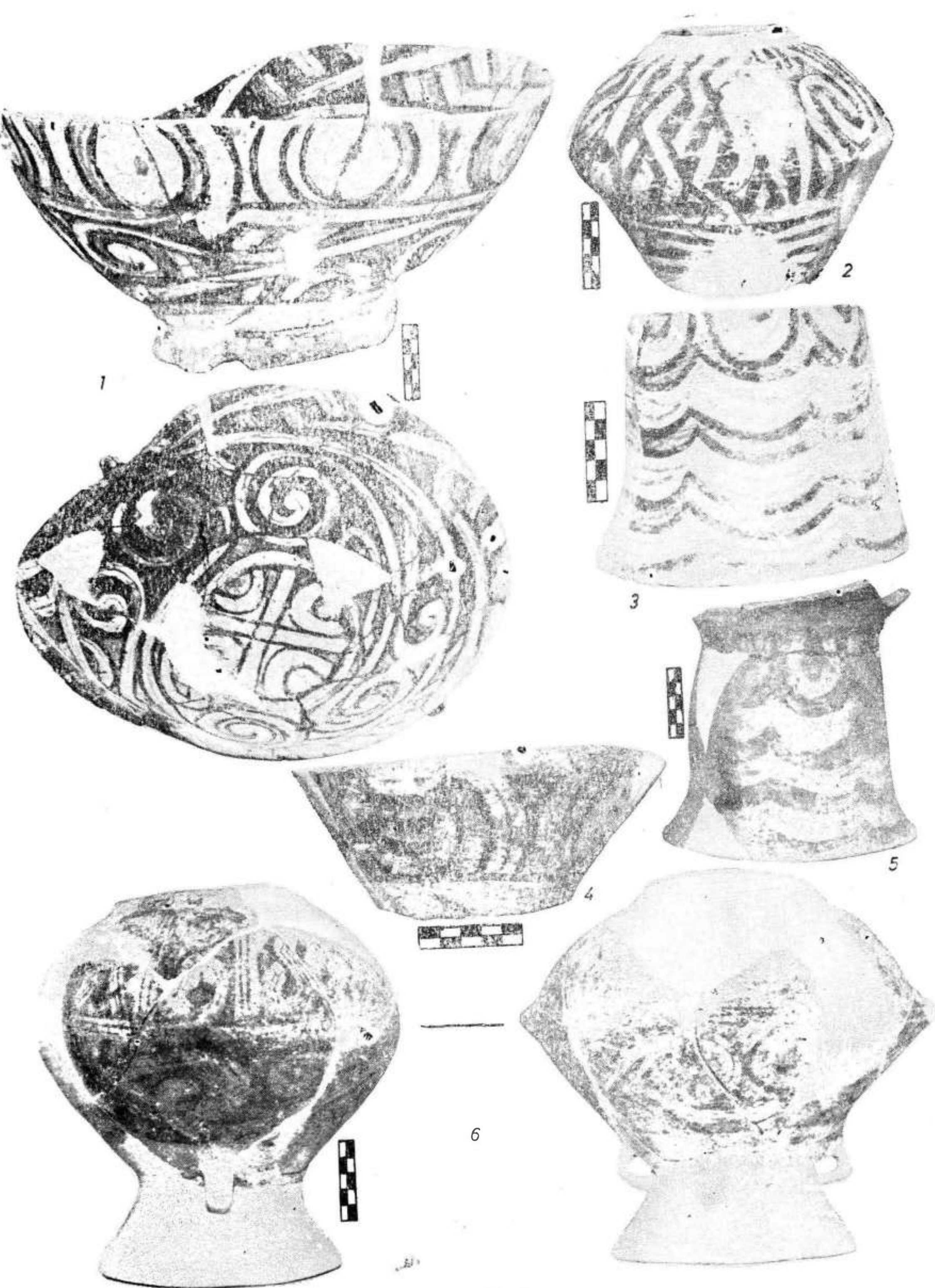

Fig. 5

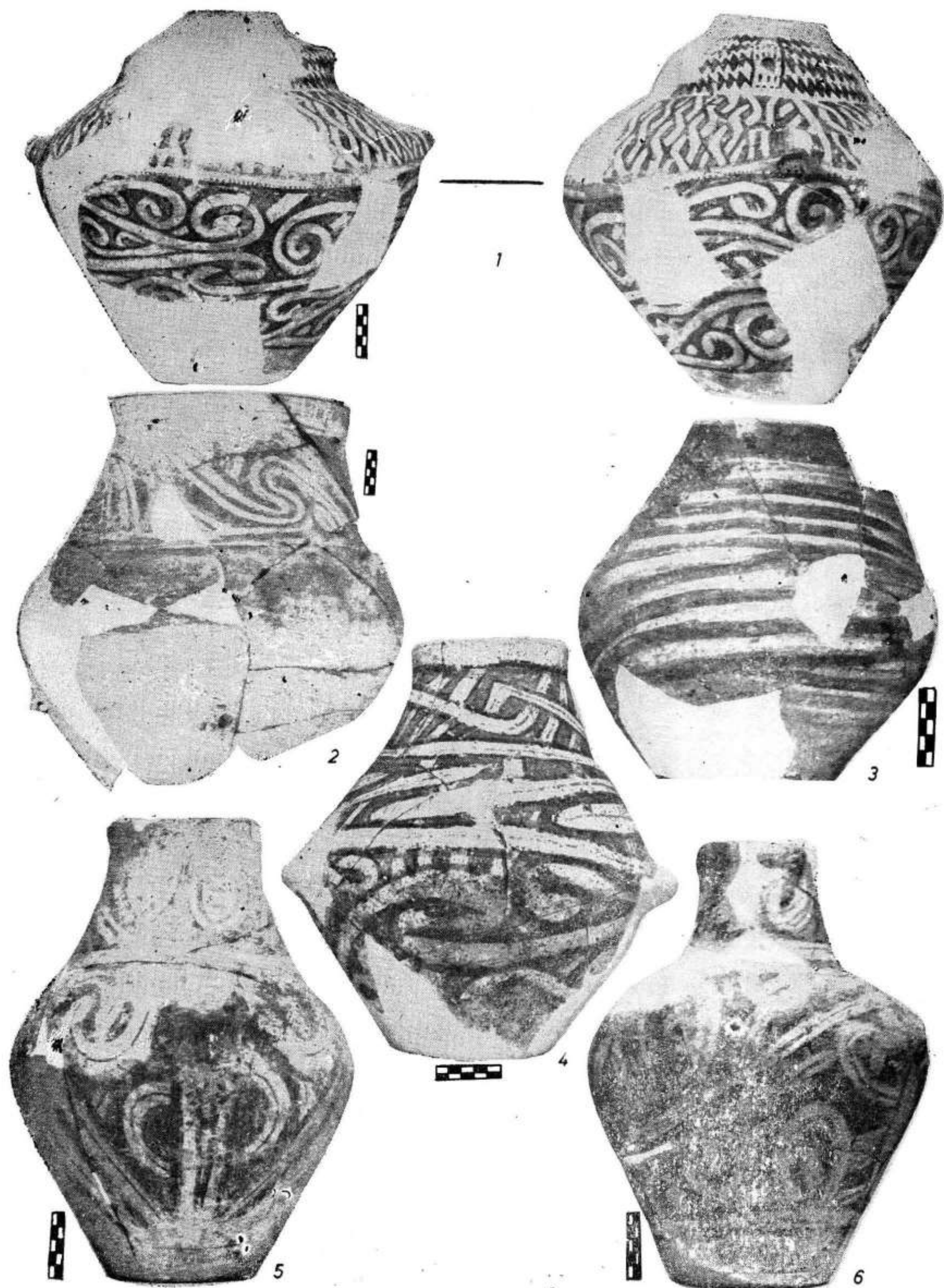
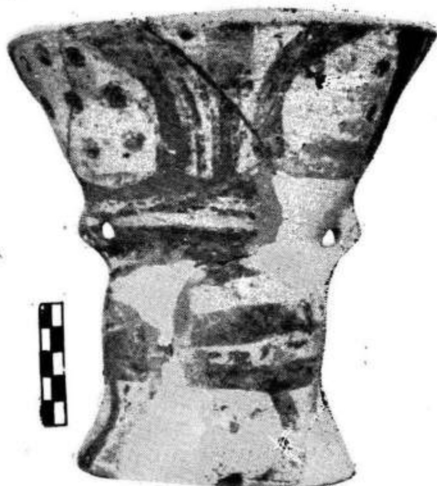

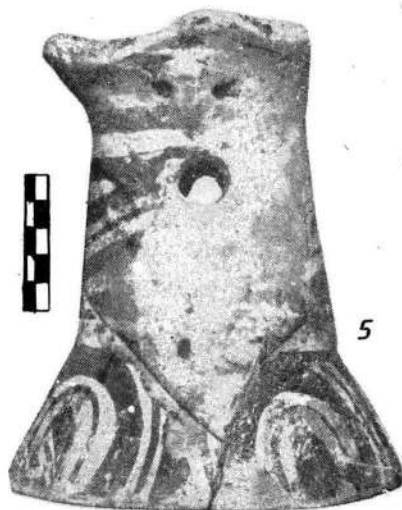
Fig. 6

1

2

3

4

5

6

Fig. 7

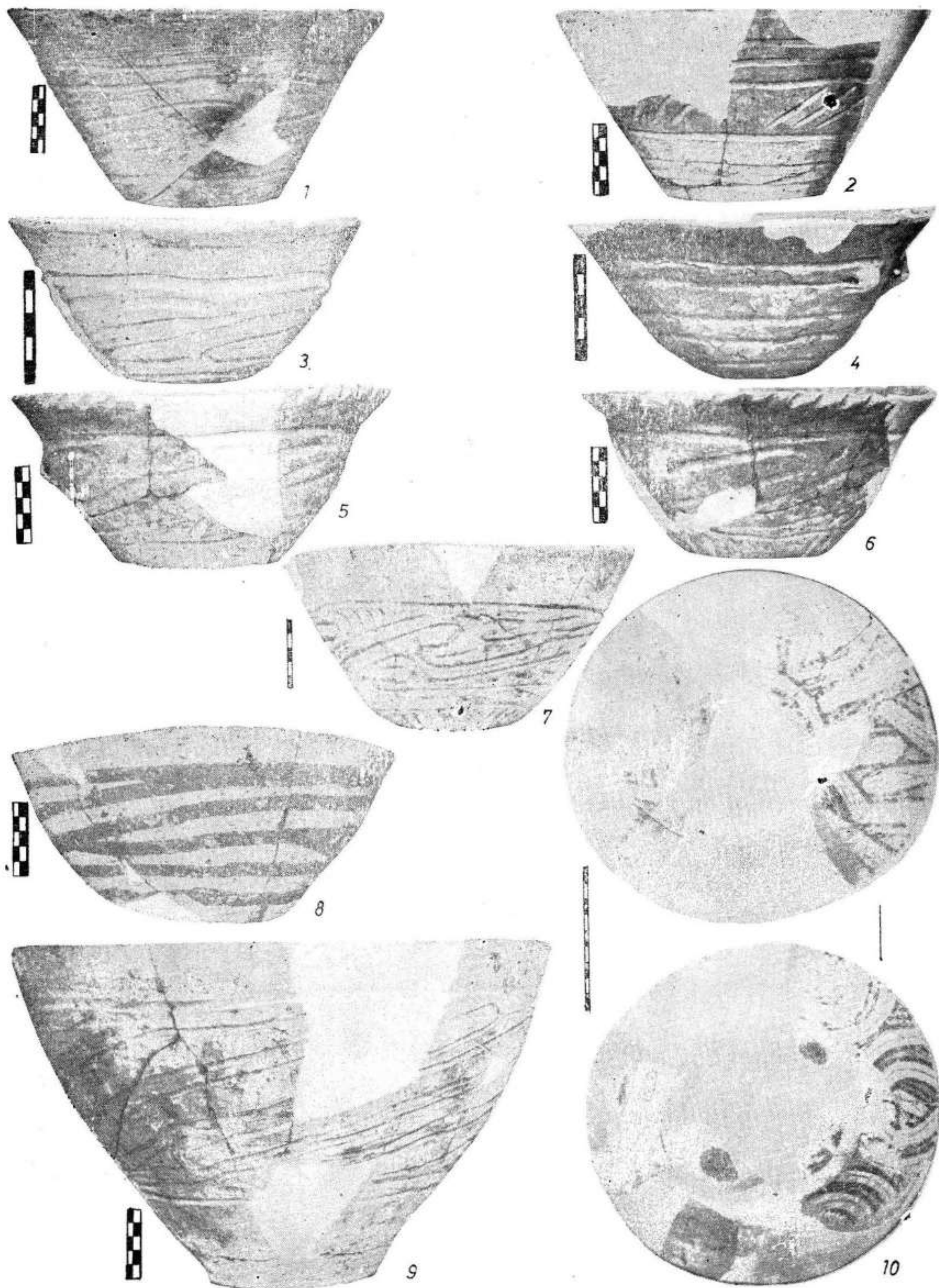

Fig. 8

Fig. 11

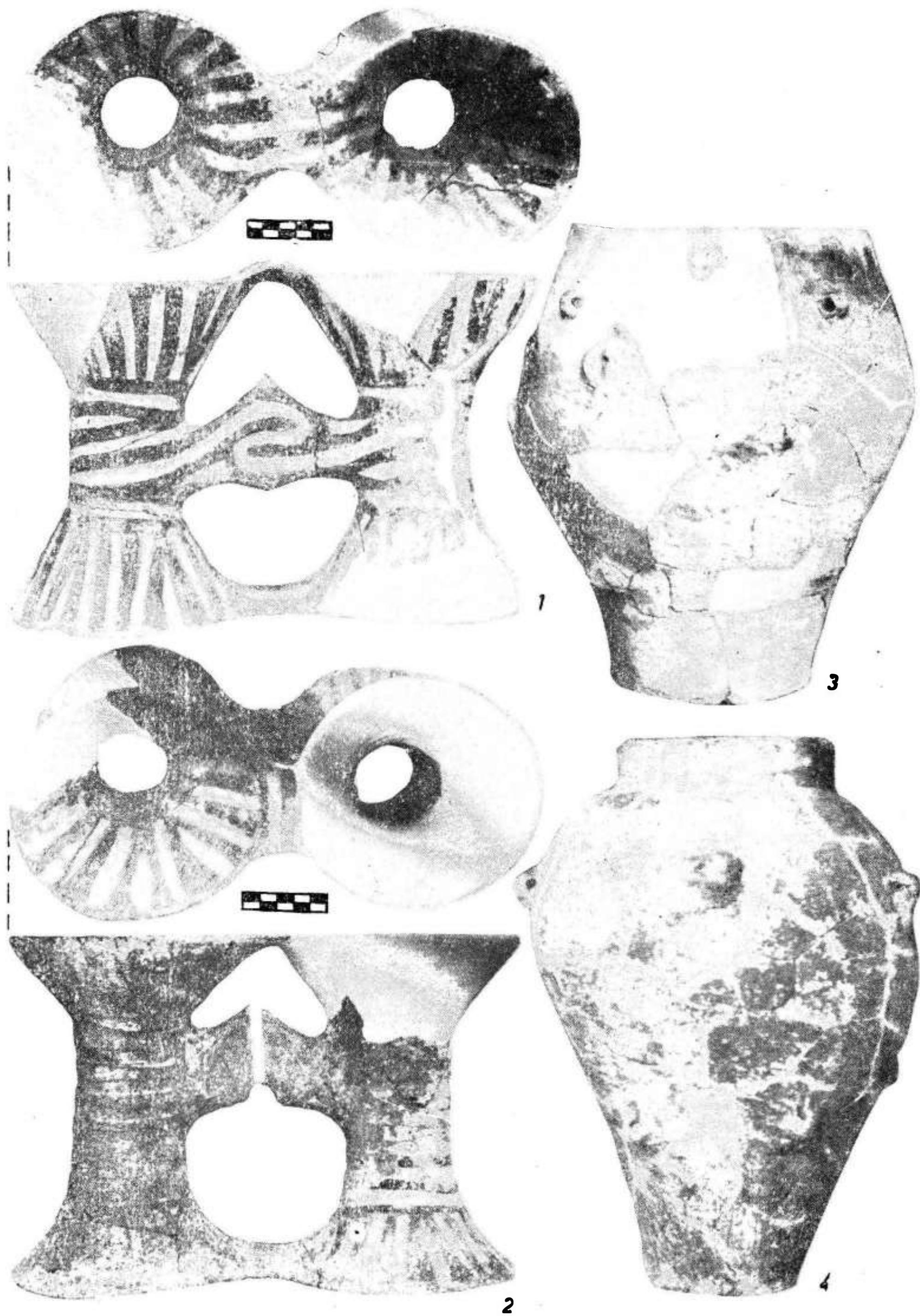

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

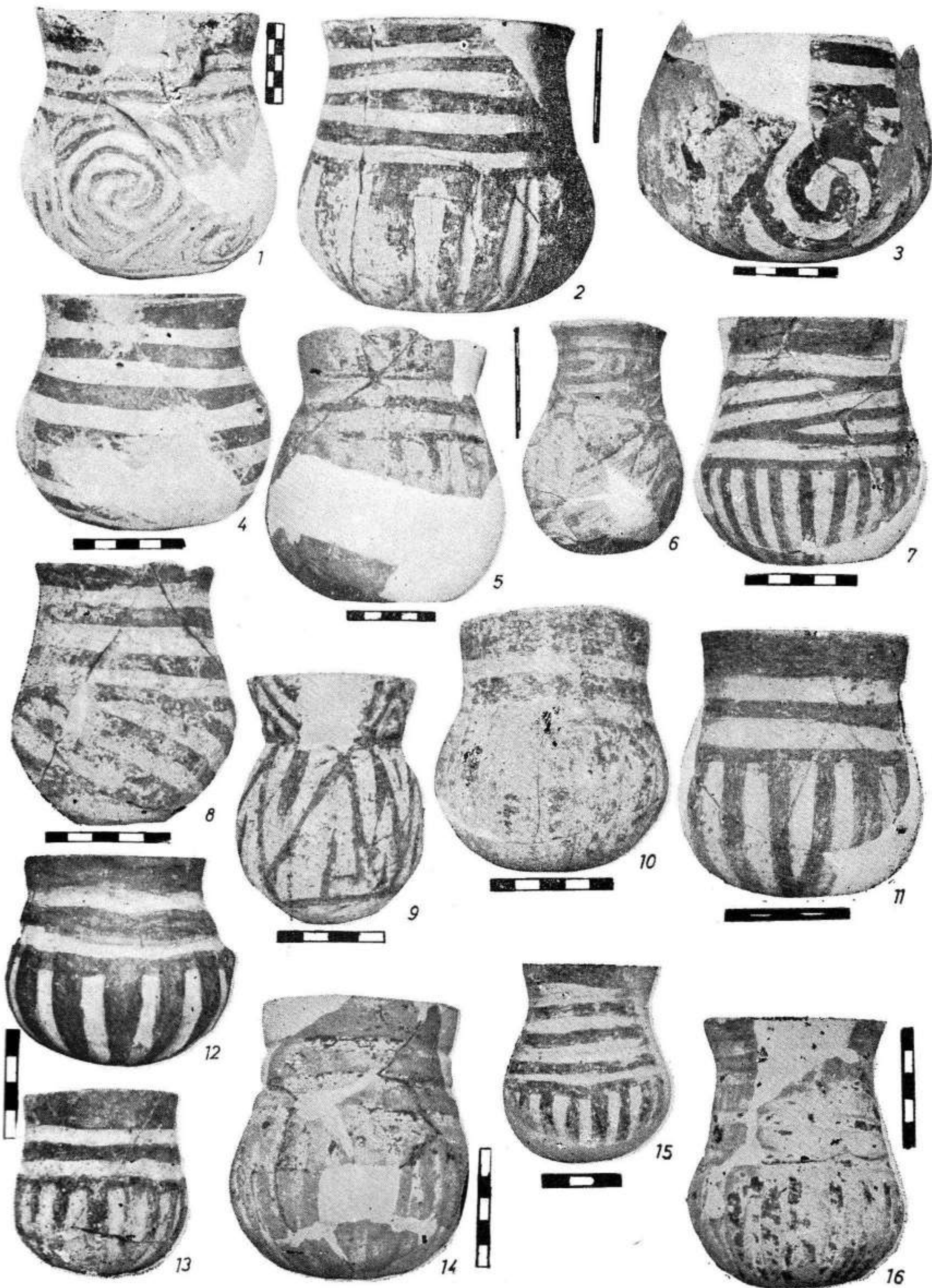

Fig. 3

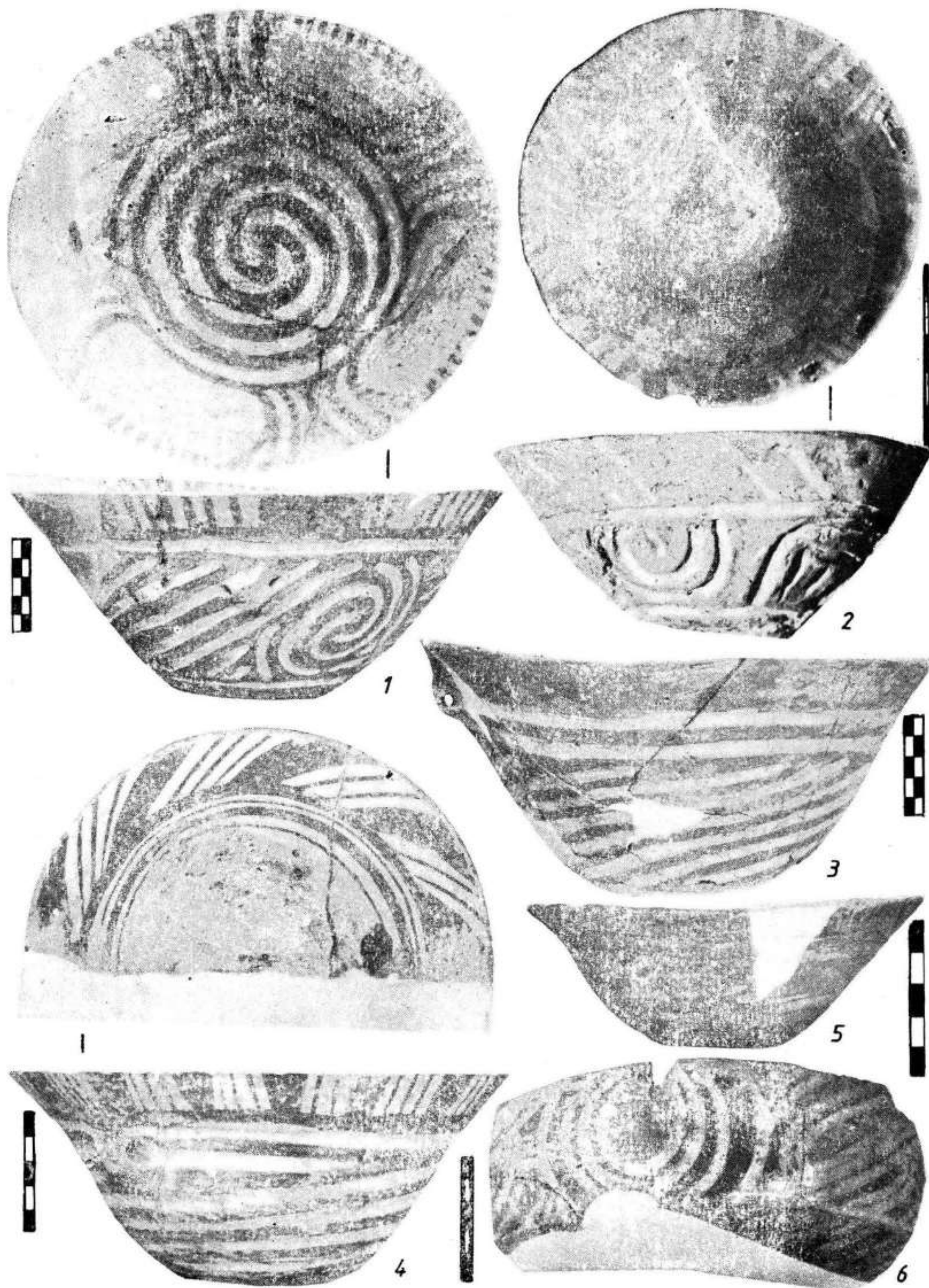

Fig. 9

găsi un răspuns corespunzător. În orice caz binoclurile nu au fost simple suporturi de vase. Ar mai fi de remarcat faptul (de loc neglijabil) că o bună parte din vasele în formă de cupă nu au fundul suficient de plat şi lat pentru a le asigura o stabilitate optimă.

O formă destul de rară, deşi extrem de funcţională în ceramica de la Drăguşeni, este polonicul. După cîte ştim, acesta apare încă din faza Precucuteni III[23], ca mai apoi să-l găsim prezent, fără nici o excepţie, în toate aşezările Cucuteni A, ca de pildă acelea de la Frumuşica, Izvoare, Ariuşd, Calu, Mărgineni, Tîrpeşti, Hăbăşeşti, Truşeşti, Ruginoasa, Topile, Petricani etc. Evident, forma a evoluat, desăvîrşindu-se, din ea derivînd şi aceea de lingură, ceva mai rară însă, deoarece, cucutenienii vor fi cunoscut şi folosit cu siguranţă şi lingurile de lemn. S-au folosit şi linguri de os, prezenţa acestora fiind semnalată atît la Tîrpeşti în faza Precucuteni III[24], cît şi la Drăguşeni (deci în faza Cucuteni A).

Poate aceluiaşi tip ceramic i-ar putea fi atribuit un vas-căuş avînd o toartă plată, foarte lată, uşor albiată şi terminată în trei colţuri. Decor canelat, vopsit cu alb în interiorul canelurii şi cu roşu-sîngeriu pe muchiile rezervate (fig. 13/4).

Acest gen de apucătoare pe care nu o întîlnim decît în faza A a culturii Cucuteni pune o serie de probleme pe care ne vom permite să le abordăm cu alt prilej. Lipsind, după cunoştinţele noastre (în această formă), din cultura Precucuteni, prezentă (cum remarcam mai sus) în mai toate staţiunile Cucuteni A, o vom regăsi din nou tot în culturi nordice. Dar asupra acestei probleme vom mai reveni.

Din Ostrov, ca şi din „Deal la Lutărie" provin şi cîteva fragmente de torţi şi de căuşe. Torţile sînt lungi, lăţite la bază şi ascuţite la capătul opus, iar căuşul nu pare a fi de prea mari dimensiuni. Din păcate nu s-a descoperit nici un exemplar întreg. De data aceasta, puţinele materiale descoperite au fost decorate exclusiv în tehnica policromiei. Cu ajutorul liniilor negre-ciocolatii s-au rezervat benzi pictate atît cu roşu cît şi cu alb. La unele exemplare banda albă are în mijloc o linie subţire roşie.

După cum se ştie, maniera aceasta de pictare caracterizează faza Cucuteni A-B şi folosirea ei la Drăguşeni ne permite să vorbim de o filiaţie directă, fără intervenţia unor elemente externe, între etapa Cucuteni A4 şi faza Cucuteni A-B. Această trecere treptată s-a făcut (cum am mai arătat şi mai sus) la vest şi est de Prut.

Se cuvin amintite şi cîteva piese cu totul excepţionale descoperite la Drăguşeni (cîteva dintre ele neprovenind din săpăturile noastre).

Începem cu un aşa-numit suport: atît partea superioară cît şi cea inferioară sînt tronconice, două torţi puternice fiind prinse simetric la partea superioară; corpul cilindric este modelat cu opt „ferestre" lunguieţe. Decorul format din caneluri orizontale, verticale, unghiulare şi spiralice acoperă întreaga suprafaţă exterioară (fig. 13/5). Ca de obicei, canelurile sînt vopsite cu alb, iar spaţiile dintre ele cu roşu sîngeriu [25].

Un al doilea exemplar, modelat mult mai rudimentar, are nouă „ferestre" lungi şi un decor la fel de neglijent. Nu ştim dacă a fost sau nu pictat, deoarece acizii din sol l-au corodat puternic [26] (fig. 13/6).

[23] S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni*... fig. 62/3 = 68/2; 85/2—7 (dintre acestea unele au torţi zoomorfe, altele aplicaţii antropomorfe sau chiar siluete antropomorfe puternic stilizate).

[24] *Ibidem*, fig. 85/1.

[25] A. Crişmaru, *Drăguşeni. Contribuţie*..., fig. 39/1 = pl. III/1; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică*..., fig. 131.

[26] A Crişmaru, *op. cit.*, fig. 39/2.

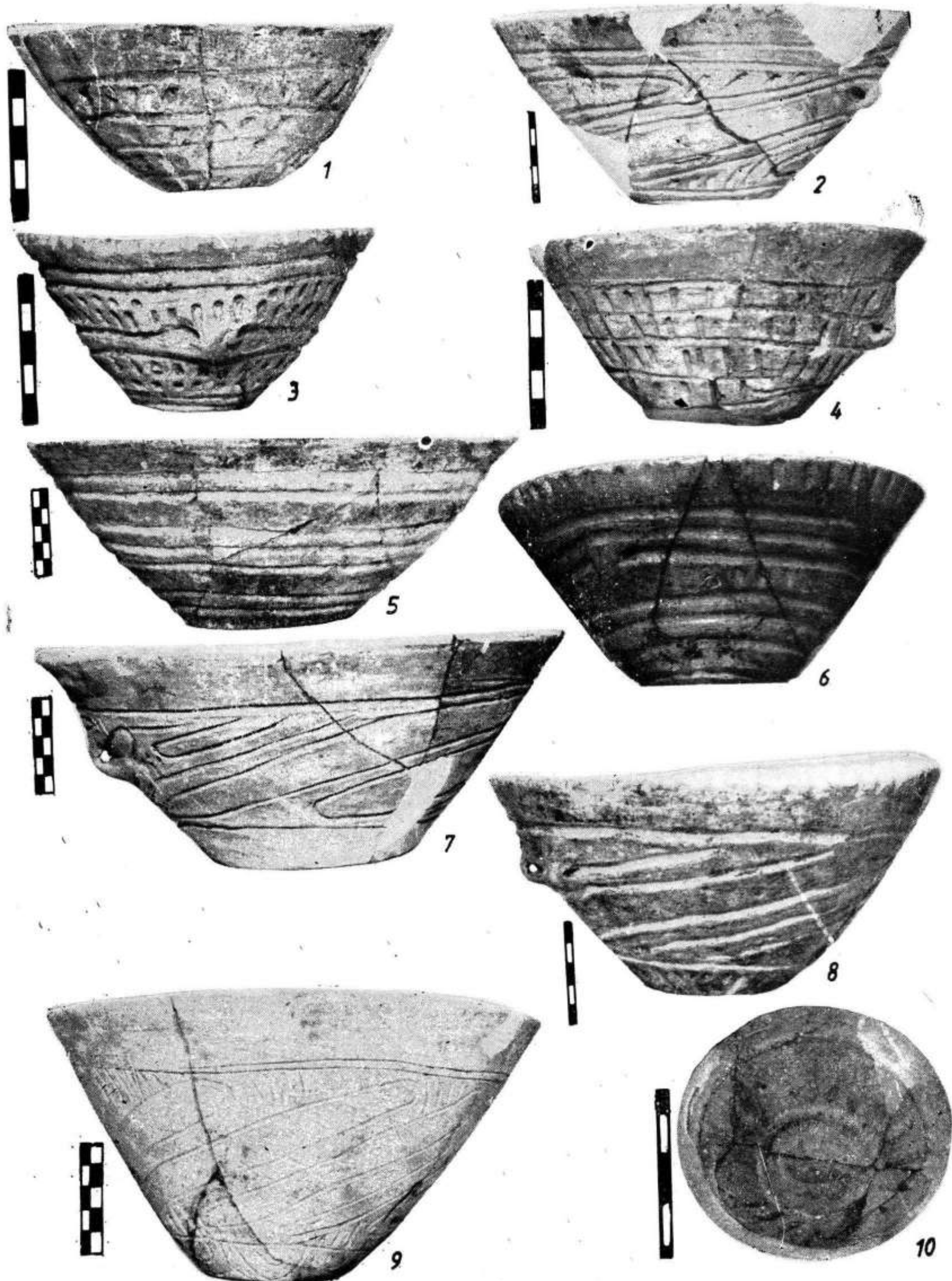

Fig. 10

În sfîrșit, ultimul exemplar, de data aceasta descoperit de noi, are numai două ferestre laterale, lunguiețe; partea superioară nu a fost decorată, dar pe corp (pe cele două jumătăți longitudinale) se desfășoară cîte un larg și frumos decor spiralic canelat. Aceleași caneluri (dar de data aceasta dispuse circular) decorează și partea inferioară (tronconică) a vasului (fig. 4/1 = 17/2). Întregul vas pare a fi fost vopsit cu o zeamă albă (în orice caz baia de culoare a fost probabil extrem de diluată), chiar și în porțiunile dintre caneluri, în mod curent vopsite cu culoare roșie. Din păcate, și în cazul acestui vas acizii puternici din sol au distrus sau alterat culorile.

Într-un studiu anterior, discutînd probleme de rit și ritual al populaţiilor eneolitice de pe teritoriul Moldovei, încadram aceste piese în așa numitul tip „horă"[27]. Asemenea piese, modelate însă în forme mult mai realiste, apar încă din faza Precucuteni II (la Larga Jijia), ca apoi să se generalizeze în faza Precucuteni III, cînd se întîlnesc atît la Tîrpești și Răucești, în Moldova, cît și în U.R.S.S., la Luka Vrubleveckaja și Bernovo-Luka. Culmile în materie de rafinament artistic vor fi atinse însă la Frumușica, prin binecunoscuta „horă" din această stațiune[28].

Exemplarele de la Drăgușeni sînt mult mai stilizate și par a reprezenta ultima manifestare de acest fel din eneoliticul românesc.

După părerea noastră (așa cum afirmam cu alt prilej), aceste piese redau în lut fie un „dans ritual" practicat cu prilejul unor manifestări magico-religioase, fie le reprezintă pe purtătoarele de ofrande, fiindcă probabil populațiile preistorice jertfeau primele roade ale pămîntului și primele animale nou născute divinității chtoniene.

Obiceiul, păstrat pînă tîrziu, îl găsim redat în perioada istorică pe cilindrii mesopotamieni. Șiruri de personaje purtînd pe umeri și pe cap animale tinere sau coșuri cu roade ale pămîntului se îndreaptă spre ușa unui templu, în cadrul căruia le așteaptă un preot.

Sigur aceste „hore", nu prea numeroase, vor fi fost folosite ca piese de cult de către populațiile cucuteniene. Întrucît în articolul nostru amintit mai sus am discutat și combătut argumentat ipoteza că ele vor fi reprezentat „direcții spațiale"[29], nu mai reluăm și aici această problemă.

Tot în rîndul pieselor de cult au fost de mult încadrate și vasele antropomorfe de lut, prezente și ele la Drăgușeni. De fapt, sînt mai degrabă piese antropomorfizate ușor și nu exemplare antropomorfe propriu-zise, așa cum se cunosc în culturile situate mai la sud.

Trebuie să amintim că, exceptînd de exemplu fragmentul de vas de la Ruginoasa, cucutenienii nu au modelat în lut în nici una din fazele de dezvoltare a culturii lor, vase de genul acelora descoperite în mediul culturii Gumelnița, cu figură umană în relief. Ne referim la binecunoscutele vase antropomorfe de genul acelora descoperite la Vidra[30], Sultana[31] și în alte stațiuni gumelnițene, dar în același timp la obiceiul populațiilor

[27] S. Marinescu-Bîlcu, SCIV, 25, 2, 1974, p. 167—179.

[28] C. Matasă, *op. cit.*, pl. XXVII/249; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 239. Recent, o piesă de același tip a fost descoperită și la Berești, partea ei superioară (farfuria) este modelată în formă de fructieră: v. I. T. Dragomir, MemAntiq, 9—11 (1977—1979), fig. 18/2. Autorul descoperirii își însușește întru totul punctul nostru de vedere, inclusiv argumentarea și respingerea ideii potrivit căreia, atît ele cît și complexul de la Ghelăești puteau fi legate de direcțiile cardiale (p. 99—100).

[29] S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*

[30] D. V. Rosetti, IPEK, 1938, pl. 21/1; 22/1; 23/1.

[31] S. Marinescu-Bîlcu, Dacia, N. S., 11, 1967, p. 47—58.

gumelnițene (atît din nordul cît și din sudul Dunării) de a decora adeseori buza vasului cu o mască umană în relief, mai mult sau mai puțin realist.

Vom trata însă cu alt prilej vasele cucuteniene antropomorfe, aici limitîndu-ne să le amintim pe cele ușor antropomorfizate, prezente în număr destul de mare în stațiunea de la Drăgușeni. Este adevărat că, în săpăturile sistematice, noi am descoperit numai piese în stare fragmentară, dar reconstituirea formelor nu este dificilă, întrucît, atît din „Ostrov", cît și din „Deal la Lutărie", Aristotel Crîșmaru a recuperat cîteva frumoase exemplare întregi sau întregibile [32].

Corpul acestor vase este uneori ușor aplatizat, lărgindu-se și rotunjindu-se pe laturi pentru a reda cît mai bine șoldurile feminine. Adeseori, însă, aceste rotunjiri sînt marcate pe ambele fețe. O puternică șănțuire verticală largă marchează separarea coapselor. Deasupra acestor „șolduri" este modelat gîtul vasului, mai înalt sau mai scund, terminat printr-o buză dreaptă sau ușor evazată.

Decorul este în egală măsură fie tricrom, fie canelat foarte larg. Ambele maniere decorative folosesc numeroase elemente spiralice, cu intenția de a accentua rotunjimile șoldurilor, alături de care apar benzi, croșete, cercuri. În cazul vaselor cu decor canelat, canelurile au fost pictate cu alb, în timp ce spațiile dintre ele au fost vopsite în roșu-sîngeriu.

Unele dintre exemplare au pe corp nelipsitele proeminențe perforate, situate simetric cîte două, fie sub buză, fie pe șolduri. Într-un singur caz ele sînt asimetrice, dar probabil acest fapt se datorează stîngăciei modelatorului (chiar exemplarul la care facem aluzie fiind destul de neglijent modelat).

Astfel de vase păreau a fi sau rezultatul unei influențe din afară, sau o creație spontană, datorată unor necesități de ordin magico-religios, ele netransmițîndu-se fazei următoare — Cucuteni A-B. Însă cu prilejul săpăturilor din anul 1988 în stațiunea de la Izvoare, în nivelul precucutenian a fost descoperit un astfel de vas (ce-i drept cu baza evazată și fără fund), dovedind o dată în plus cît de puternică este tradiția (sau mai precis filiația) precucuteniană.

Deosebit de interesant este și un vas relativ cubic (îngustîndu-se spre fund), cu buza ușor întoarsă spre interior și cu patru mici proeminențe organice, perforate orizontal, sub buză. Pasta, cu impurități, este cucuteniană, arderea s-a făcut la roșu cărămiziu. Nu știm însă dacă a fost pictat, întrucît suprafața este puternic corodată de acizii din sol.

Deși rar, forme similare se mai întîlnesc în mediul culturii Cucuteni.

Am mai atrage atenția și asupra unui fragment de vas cu corpul bombat, lucrat dintr-o pastă mai modestă, ars inegal și decorat cu brîuri crestate. Decorul este cu totul ieșit din comun, dar se cuvine să amintim că în unele cazuri (la Drăgușeni) muchiile canelurilor au fost împodobite cu crestături și deci tehnica în discuție s-ar putea datora acestui gen de decorare. Dar în egală măsură el ar putea fi legat și de influențe din afară asupra cărora vom reveni cu alt prilej.

Încheiem seria pieselor mai deosebite cu un alt vas, numit „coșuleț", descoperit tot în Ostrov, într-o locuință cercetată de Muzeul de la Săveni[33]. Deși nu a fost găsit în săpătura noastră, îl amintim atît pentru forma lui cu totul inedită, cît și pentru faptul că unele fragmente ce vor fi aparținut aproape sigur unor forme similare au fost descoperite și în timpul campaniilor noastre de săpături. Vasul are o gură largă, de formă relativ elipsoidală (turtită însă pe una din laturi), pereți relativ trapezoidali, înclinați și ușor arcuiți, colțurile rotunjite, fundul plat, dar rectangular. Trei proeminențe masive perforate orizonal sînt situate două sub buză, pe lateralele peretelui din spate, iar cea de-a treia pe mijlocul peretelui din față.

Atît buza, cît și muchiile canelurilor duble ale decorului au fost crestate. Vopsit inițial cu alb, vasul mai păstrează în caneluri această culoare, restul fiind pictat roșu-sîngeriu. Motivul este dispus, spiralic, în benzi scurte sau linii simple (pe partea plată, unde lipsesc canelurile). Interiorul vasului a fost și el pictat cu roșu-sîngeriu pe alb (fig. 13/7 = 14/6)

Vasele miniaturi, nu prea numeroase, sînt simple copii ale vaselor obișnuite, așa că ne vom rezuma numai la menționarea lor, fără a mai insista asupra unor detalii, cu atît mai mult cu cît și decorul lor îl reproduce în mic și adeseori cu multă stîngăcie pe al vaselor pictate sau decorate cu caneluri și pictură, din repertoriul obișnuit.

32 A. Crîșmaru, *op. cit.*, fig. 38/2—5.
33 *Ibidem*, fig. 37 = 38/1.

În ceea ce priveşte ceramica de uz comun, se limitează, cu foarte rare excepţii, la străchini tronconice de diferite dimensiuni, netezite mai mult sau mai puţin îngrijit, arse la roşu-cărămiziu sau chiar la diferite nuanţe brune, avînd uneori un fel de crestături sau alveole pe buză, sau fiind vopsite cu culoare roşie.

Excepţiile la care ne-am referit sînt constituite de cîteva vase asemănătoare unor borcane înalte, dar nedepăşind 25—30 cm, destul de neglijent modelate, arse la brun-cărămiziu şi decorate uneori cu barbotină organizată, precum şi de unele vase piriforme mari, cu gît scund cilindric decorate cu şiruri de mari proeminenţe perforate alternînd cu altele organice (fig. 12/4), sau vase bitronconice, avînd de asemenea pe corp patru şiruri de mari proeminenţe perforate (fig. 12/3).

Toate vasele în formă de străchini din această categorie repetă formele vaselor decorate cu caneluri, incizii sau pictură (mult mai rar), în timp ce borcanele tronconice nu au analogii în cadrul ceramicii decorate.

O altă formă, foarte rar intîlnită, lucrată tot în pastă cucuteniană, este aceea de strachină tronconică cu umărul rotunjit si buza evazată, formă bine cunoscută repertoriului aşa-numitei ceramici „Cucuteni C": este decorată şi ea foarte simplu — crestături destul de adînci, atît pe umăr cît şi pe marginea buzei.

Deşi deosebit de importantă problema acestor vase, care copiază formele vaselor de tip „C”, va fi tratată cu alt prilej cînd ne vom ocupa cu precădere de apariţia acestui element în mediul culturii Cucuteni A de la Drăguşeni. Dealtfel, ea a constituit — şi sîntem siguri că va fi şi în continuare — obiectul unor numeroase controverse, materialele de acest fel descoperite la Drăguşeni schimbînd, prin lipsa lor de omogenitate (credem noi), datele problemei şi obligîndu-ne să ne îndreptăm atenţia spre teritoriile nordice ale Europei.

Sintetizînd problematica ceramicii de la Draguşeni, putem afirma că aproape întregul repertoriu de forme şi decoruri îşi află originile îndepărtate în ceramica culturii Precucuteni III, şi în aceea a primelor etape (A1 — A3) ale culturii Cucuteni. Formele noi apărute (dintre care unele s-au transmis, iar altele nu, fazei Cucuteni A-B), ca şi tehnicile decorative proprii acestei staţiuni au fost toate amintite la locul cuvenit şi considerăm inutilă repetarea celor spuse mai înainte.

Am dori să insistăm numai asupra faptului că bogatul decor format din incizii mai mult sau mai puţin adînci şi largi, din caneluri simple sau duble, pictate întotdeauna bicrom, ca şi unele dintre formele cele mai frecvente — de pildă castronul tronconic — îşi vor înceta curînd existenţa, dispărînd complet din repertoriul fazei Cucuteni A-B. Astfel, la Scutari (com. Mileanca, jud. Botoşani), vom întîlni aproape întregul repertoriu de forme şi decor caracteristice staţiunii din Ostrov, dar tehnica este exclusiv pictată (bi- şi tricrom), apar coifurile suedeze, motivistică şi statuete tipice fazei mijlocii a culturii Cucuteni[34], această staţiune situîndu-se, după părerea noastră, în cea mai veche etapă Cucuteni A-B, anterioară aceleia de la Corlăteni. Am putea deci, cu titlul de ipoteză, să preconizăm şi pentru această fază trei etape de evoluţie A-B1 (Scutari), A-B2 (Corlăteni şi aşezări similare); A-B3 (Traian, Frumuşica, Ghelăieşti etc.). Problema este însă mult prea amplă pentru a putea fi discutată şi rezolvată acum şi aici.

Noi am încercat însă să arătăm, cu acest prilej, că de o parte şi de alta a Prutului se pun bazele viitorului stil A-B, luînd naştere ceea

[34] A. Crişmaru, Hierasus, Anuar' 79, fig. 3—7.

ce s-ar putea numi barocul culturii Cucuteni, adică faza Cucuteni A-B, răspîndită mai apoi din Carpați pînă în răsăritul Ucrainei.

Cu ani în urmă, la scurt timp de la primele campanii de săpături întreprinse pe Ostrov, Vladimir Dumitrescu a arătat că la Drăgușeni ne aflăm în fața unui aspect mai deosebit al culturii Cucuteni, reprezentînd în fapt un aspect regional al acestei culturi[35], care se întîlnește și la Jura, Nezvisko, Duruitoarea Nouă, Kukunești, caracterizînd ultima etapă a fazei Cucuteni A (4), și specific unui teritoriu mai limitat.

În schimb, spre surprinderea noastră, Anton Nițu împărțind etapa Cucuteni A3 în A3a și A3b nu face altceva decît să dea o altă siglă aceluiași fenomen, dar probabil din necunoașterea situației din teren și a complexelor închise din așezare atribuie unele materiale de la Drăgușeni (adeseori impropriu numite „Drăgușeni-Săveni" în loc de Drăgușeni-Ostrov) cînd „sub fazei A3a"[36], cînd „sub fazei A3b"[37], cînd „stilului AB"[38] (sic !), trecînd în mod eronat ca descoperite tot la Drăgușeni-Săveni[39] o serie de materiale provenite din stațiunea Cucuteni A-B de la Ocoale[40] situată tot pe teritoriul comunei Drăgușeni, dar la mai mulți kilometri distanță de așezarea din Ostrov.

Departe de a nega fiecărui autor dreptul de a formula o periodizare proprie, considerăm absolut necesară cercetării științifice o riguroasă obiectivitate. S-a arătat în nenumărate rînduri că la Drăgușeni-Ostrov ***nu există decît un singur strat de cultură*** și deci o singură etapă cucuteniană fie ea numită Cucuteni A4, fie numită de alții A3b (deci cam același lucru). Ce-i drept, așezarea nou descoperită și de mare importanță de la Dumești-Vaslui[41] precede cu puțin pe aceea de la Drăgușeni, dar deocamdată datele esențiale ale problemei rămîn neschimbate.

Înainte de a încheia, trebuie să precizăm că la Drăgușeni s-au întocmit și statistici pe grupe și subgrupe ceramice. Le dăm mai jos pe acelea stabilite pentru groapa nr. 14.

— Fragmente cu pictură tricromă specifică fazei A : 1078 = 39,70%
— Fragmente cu decor în șănțulețe fără pictură vizibilă : 693 — — 25,50%
— Fragmente cu caneluri șănțulețe + pictură bicromă : 488 — — 16,50%
— Fragmente nedecorate : 422 — 15,50%
— Fragmente ceramice cu șănțulețe și pictură tricromă : 63 — — 2,10%

2712 — 99,30% TOTAL

[35] Vl. Dumitrescu, ZfA, 7, 1973, p. 177—196; idem, *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, p. 33—47; idem, *Festschrift für Richard Pittioni zum siebzigsten Geburtstag*, Viena, 1976, p. 167—176.

[36] A. Nițu, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, Iași, 1984, fig. 2/7; 5/4, 6—7.

[37] *Ibidem*, fig. 4/8.

[38] *Ibidem*, fig. 7/9—10.

[39] *Ibidem*, fig. 8.

[40] A. Crișmaru, *Drăgușeni...*, fig. 62

[41] R. Maxim-Alaiba, Acta Moldaviae Meridionalis, 5—6, Vaslui, 1983—1984, p.99—148.

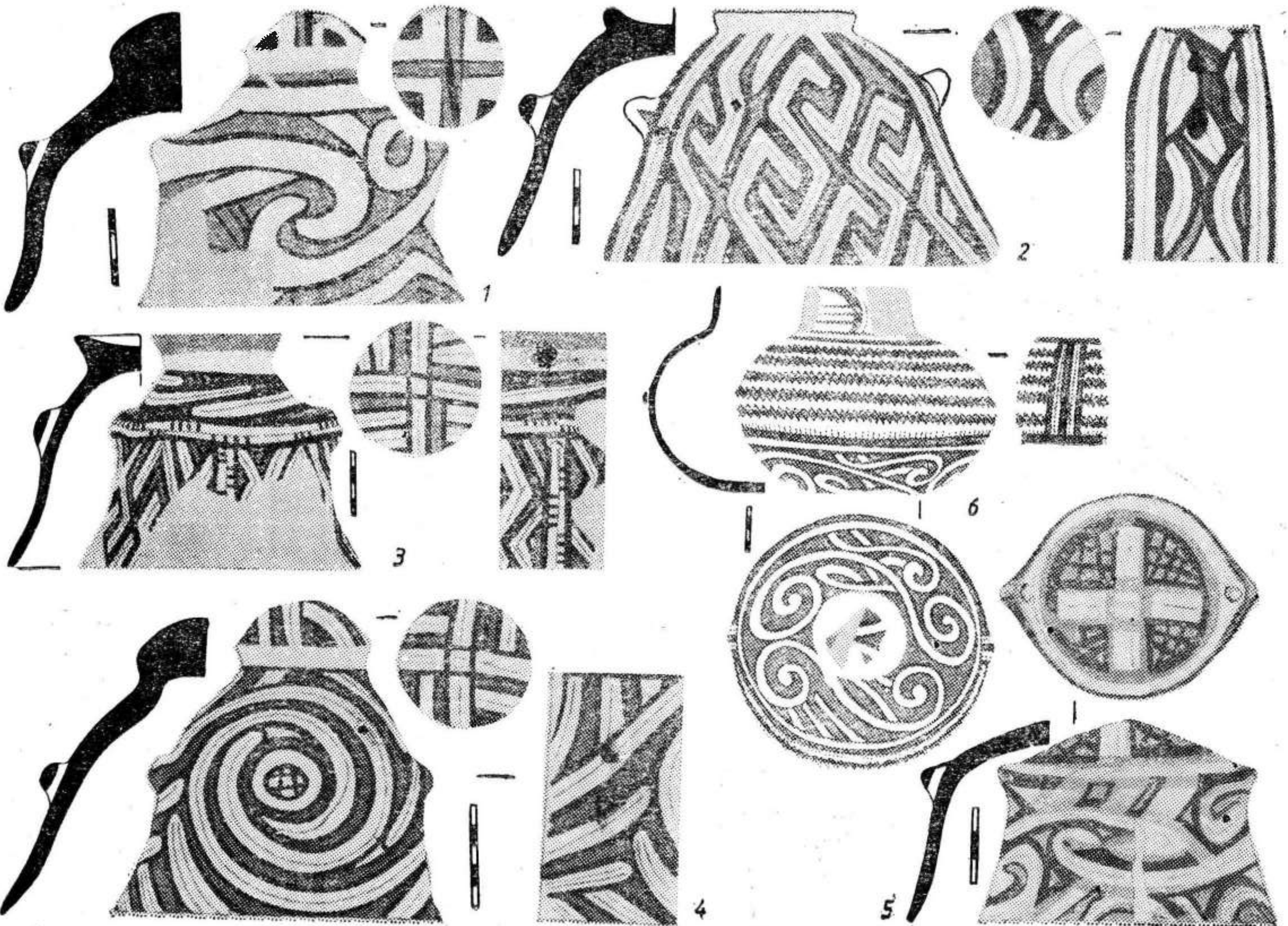

Fig. 16

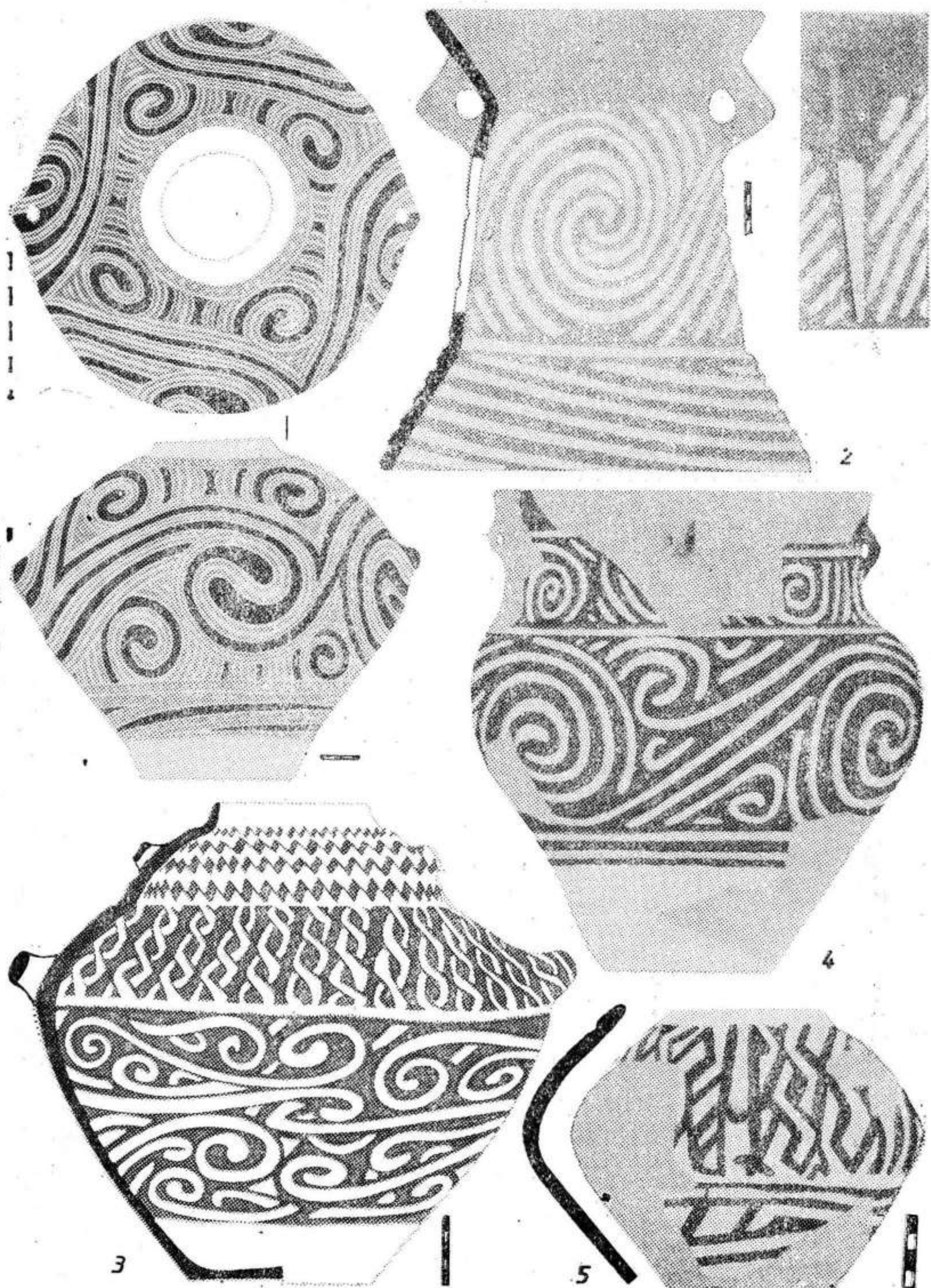

Fig. 17

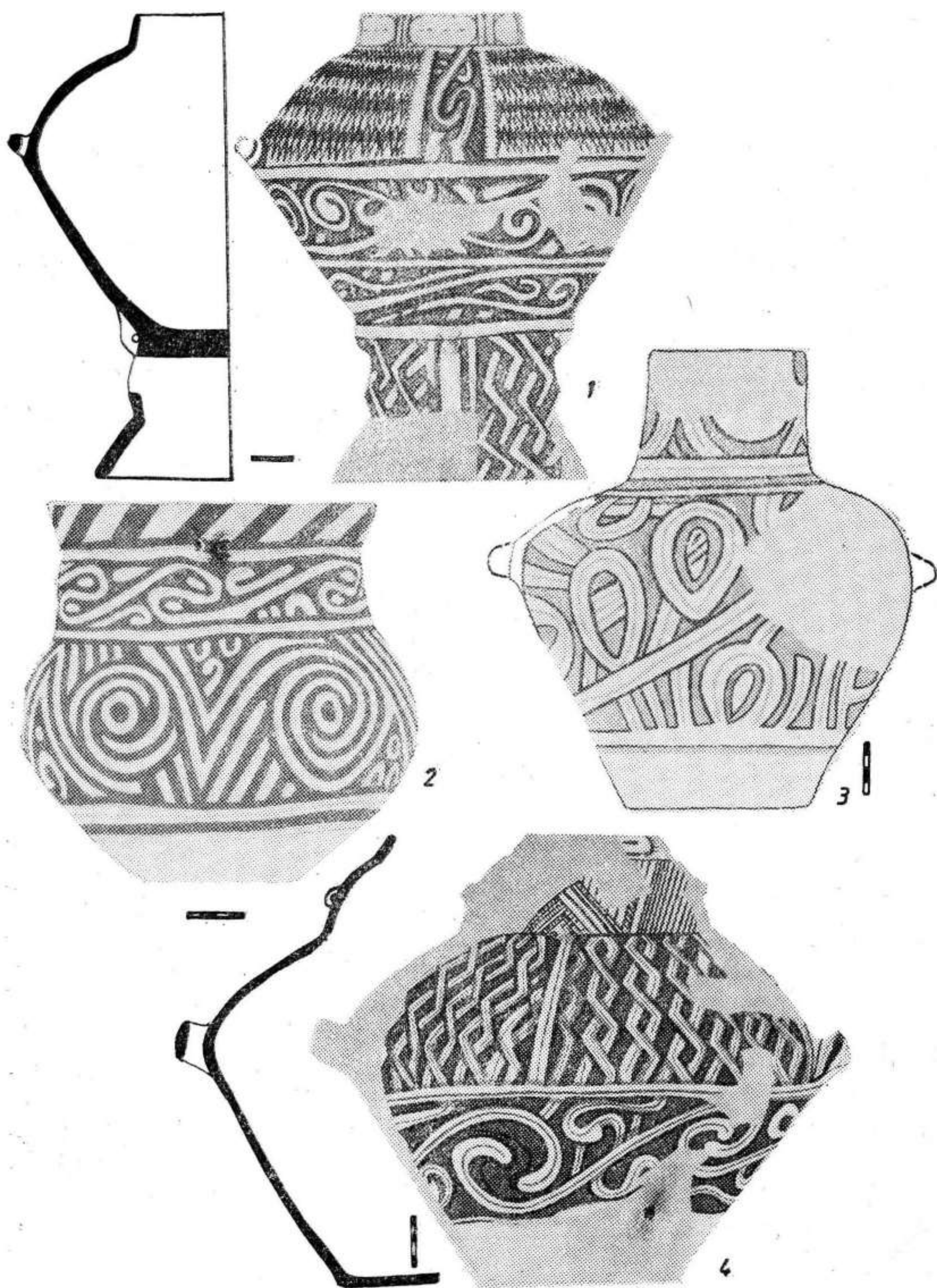

Fig. 18

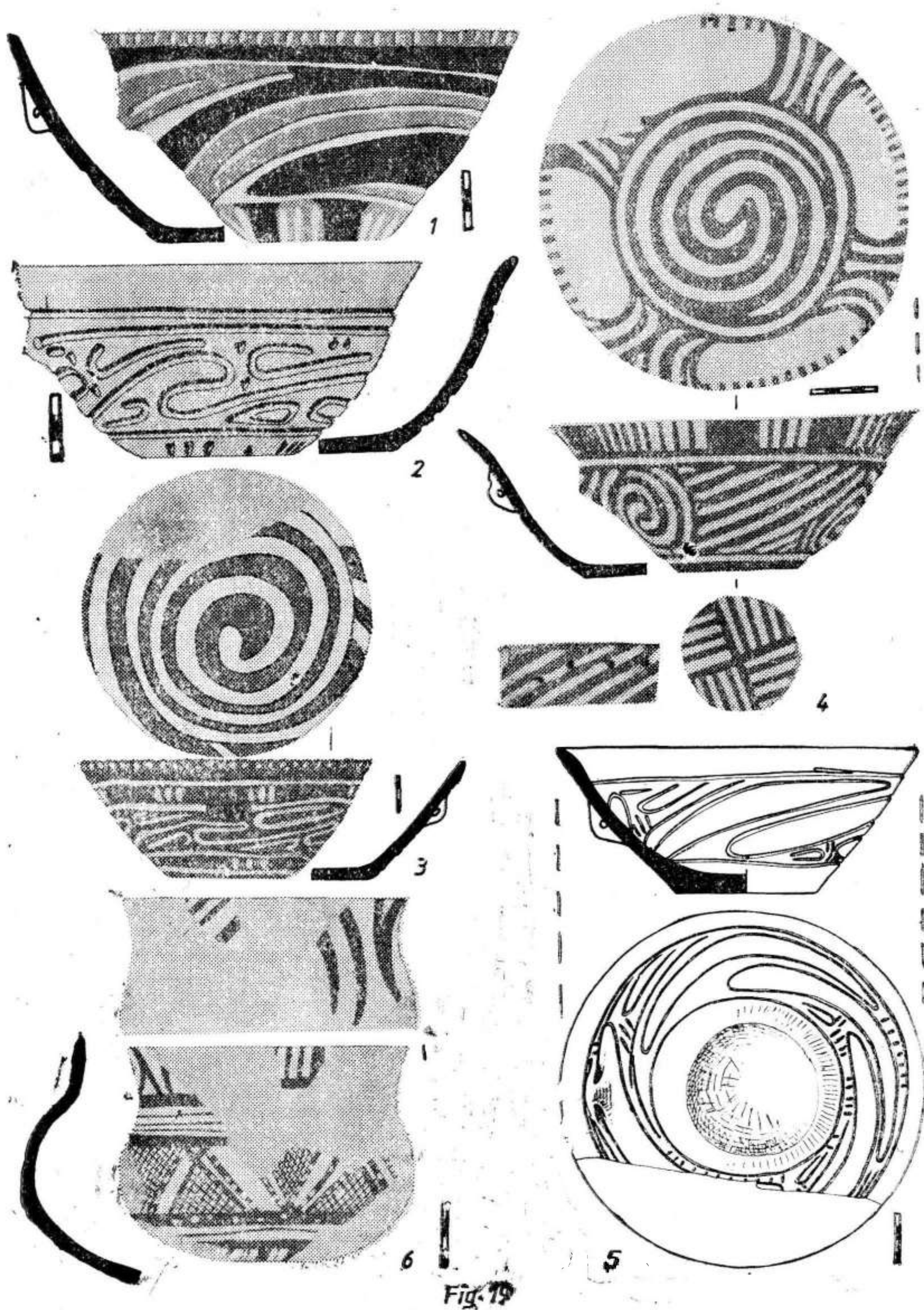

Fig. 19

Fig. 20

Proporția se menține aproape neschimbată în toată stațiunea, la ea adăugîndu-se puținele vase pictate combinat, adică atît în tehnică bicromă cît și tricromă.

Mai amintim că au fost analizate probe de lut atît din Ostrov, cît și din ,,Deal la Lutărie'', care — împreună cu fragmentele ceramice aparținînd tuturor categoriilor — au fost supuse unor examene prin difracție de raze X. După primele rezultate, luturile recoltate din cele două puncte nu se diferențiază din punct de vedere al compoziției mineralogice. Prin urmare, ceramica a putut fi lucrată din oricare dintre depozite, arderea ei făcîndu-se oxidant la aproximativ 800°C[42]. Cu totul alta este situația așa numitei categorii ,,C'', pe care o vom discuta însă cu alt prilej.

Cum plăci și gropi de cuptoare nu s-au descoperit decît ,,În deal la lutărie'', confecționarea ceramicii cucuteniene se făcea sigur în acest punct.

LA CÉRAMIQUE DE LA STATION ÉNÉOLITHIQUE DE DRĂGUȘENI (CIVILISATION DE CUCUTENI) : TRADITIONS, INNOVATIONS ET ASPECTS RÉGIONAUX

RÉSUMÉ

L'auteur étudie un important lot de la céramique découverte sur le territoire de la commune de Drăgușeni (dép. de Botoșani), au point nommé « Ostrov » (fig. 1—20). Compte tenu des données techniques (pâte et cuisson) on passe en revue les principales formes : gobelets, écuelles, couvercles, les soit-disant compotiers (écuelles à haut pied), vases globulaires avec ou sans pied, vases à provisions, etc. Les techniques employées pour la décoration de la céramique sont peut-être — selon l'opinion de l'auteur — les plus remarquables de toute l'aire de diffusion de la culture de Cucuteni pendant sa première phase d'évolution (phase A).

A côté du décor incisé, on rencontre très souvent des cannelures recouvertes chacune d'un ruban de couleur blanche au rouge (peint avant ou après la cuisson des vases), ainsi que le décor bi- et trichrome exécuté avant la cuisson. Très souvent, les minces cannelures (à vrai dire il s'agit plutôt de rainures) sont combinées à l'extérieur du mème vase avec la peinture crûe, tandis que l'intérieur a été recouvert, avant la cuisson, de motifs trichromes.

L'auteur souligne la persistance des anciennes traditions précucuténiennes (par exemples certains formes et motifs, ainsi que les entailles des bords des vases) sur les éléments qui constituent les innovations spécifiques de la station de Drăgușeni (combinaisons décoratives et formes des vases rencontrées jusqu'à présent seulement sur une aire limitéé, caractérisée justement par des stations similaires à celle de Drăgușeni),

[42] C. Colțoș, Gh. Niculescu, Cercetări de conservare și restaurare, 1, 1981, p. 201—203.

et aussi par l'apparition des premiers éléments de la phase suivante — A-B — de la culture de Cucuteni (le style α). Par conséquent, elle est d'avis que le passage de la phase A à la phase A-B a eu lieu dans une zone limitée — située à l'ouest et à l'est du Prut.

La station de Drăgușeni date de l'étape Cucuteni A4, à partir de laquelle, par une évolution organique, on est passé à la phase A-B1. En même temps, l'auteur croit pouvoir diviser la phase A-B en trois étapes — A-B1, A-B2 et A-B3.

O INSCRIPȚIE INEDITĂ DE LA CARSIUM

de CONSTANTIN C. PETOLESCU și DRAGOMIR POPOVICI

În cursul săpăturilor cu caracter de salvare întreprinse în anul 1987 în marginea de sud-est a orașului Hîrșova, a fost cercetată parțial o necropolă romană tîrzie (sec. IV). Cu această ocazie, au fost descoperite cinci cripte cu morminte. Una din ele (nr. 4) era realizată din piatră și cărămidă, cu liant de mortar; deasupra erau așezate, drept acoperiș, cinci lespezi mari — una din ele fiind o stelă cu inscripție (așezată cu scrierea în jos). Cripta conținea un singur mormînt de înhumație, orientat NV-SE. Mortul fusese depus în sicriu de lemn, din care au mai rămas piroanele și colțarele de fier. În zona bazinului, s-au observat resturi dintr-o centură de piele. Nu s-a descoperit alt inventar funerar[1].

Stela funerară este confecționată din marmură; înălțimea 1,47, lățimea 0,56, grosimea maximă 0,26 m. Ca tip, se înscrie în grupa VIII a stelelor funerare din Moesia Inferior[2]: lespede de formă rectangulară, cu fronton triunghiular înscris (avînd o rozetă cu patru petale), acroterele înscrise (parțial distruse; în cea din stînga o frunză, în cea din dreapta o rozetă probabil cu șase petale), avînd un cîmp al reliefului și un cîmp al inscripției. În cîmpul reliefului sînt reprezentate două fetițe ținîndu-se de mînă; brațul drept, respectiv stîng la piept; poartă un vestmînt lung, cu mîneci largi; chipul este redat schematic, părul sub formă de șuvițe, caracteristice pentru sculptura romană tîrzie.

Condițiile de descoperire arată că stela a fost smulsă de la locul ei și i s-a dat o nouă întrebuințare (acoperiș la mormîntul cu criptă); înseamnă că la acea dată, cimitirul unde stela fusese inițial așezată era în părăsire. Această constatare pledează implicit pentru vechimea stelei cu inscripție (către începutul secolului al IV-lea).

Inscripția este frumos gravată, cu litere care scad treptat în înălțime, de la 5 la 3,5 cm. Ligaturi: în r. 5, $N + N$ și $M + E$; 8, $N + T$; 9, $V + A$; 10, $N + T + E$. Alte particularități: litera *A* — bara transversală este frîntă (forma literei este caracteristică pentru epoca tîrzie); *G* —, sfîrșitul circonferinței literei formează o buclă în interior; în r. 7, din lipsă de spațiu, penultima literă este gravată mai mică; în r. 8, *IOV*. litera *O* mai mică, avînd înscris *V*.

[1] Săpăturile au fost efectuate de un colectiv de cercetători de la Muzeul de istorie al R. S. România (unde se păstrează și stela cu inscripție ce face obiectul acestei note); un raport general este în curs de pregătire (D. Popovici).

[2] Maria Alexandrescu Vianu, Dacia, N. S., 29, 1985, p. 63, fig. 1.

SCIVA, tomul 40, nr. 3, București, iulie—septembrie 1989, p. 241—247

Fig. 1. Stelă funerară cu inscripție de la Carsium.

Textul inscripției este următorul:

D(is) M(anibus)
B(ene) m(erentibus): Castae, quae
vixit an(num) I d(ies) V et
Reginae, quae vixit
ann(os) VII mens(es) V dies
XVIII, filiabus dul-
cissimis, Val(erius) Castus,
centur(io) ord(inarius) leg(ionis) I Iov(iae)
Scyt(hicae), unacum Val(erio)
Valeriano, centen(ario), so-
cero suo, posuit

Traducere : ,,Zeilor Mani. Valerius Castus, centurion *ordinarius* al legiunii I Iovia Scythica, împreună cu Valerius Valerianus, centurion, socrul său, a pus (acest monument) fiicelor prea dulci, care au binemeritat : Casta, care a trăit un an și 5 zile și Regina, care a trăit 7 ani, 5 luni și 18 zile".

Prima dintre fiice, Casta, poartă un nume derivat din *cognomen*-ul tatălui ei ; probabil era prima născută[3], moartă curînd după ce a împlinit un an. Numele celei de-a doua fiice, fără a fi prea răspîndit, este cunoscut pînă în epoca creștină[4]. Se pare că și mama lor era moartă, căci de punerea inscripției se îngrijește numai tatăl defunctelor, împreună cu socrul său (bunicul fetițelor, desigur).

Valerius Castus era centurion al legiunii *I Iovia Scythica*. Această legiune a fost organizată de Diocletianus[5], de aceea poartă un nume derivat din cognomenul sacru al împăratului : *Iovius*[6] ; concomitent a fost creată legiunea *II Herculia*, al cărei cognomen derivă de la cognomenul sacru al coregentului acestuia : Maximianus Herculius[7].

Cele două legiuni sînt menționate mai întîi de *Itinerarium Antonini*, astfel[8] :

225,2 *Trosmis leg. I Iovia m. p. XVIII*
3 *Scytica* (sic)
226,1 *Novioduno leg. II*
Herculea m. p. XX

În ediția din 1916 a *Itinerariului*, sub indicația ,,Trosmis leg. I Iovia m. p. XVIII", K. Miller trecea *Scythica* în paranteză, sub numele legiunii, lăsînd pare-se să se înțeleagă că ar fi un cognomen al acesteia. În ediția din 1929, la note (sub 225,3), citim : ,,Scytia sc. provincia". Pe baza unor descoperiri epigrafice tegulare (vezi mai jos), Gh. Ștefan a demonstrat definitiv că *Scyt(h)ica* este epitetul legiunii I Iovia, restabilind astfel textul itinerariului : *Trosmis leg. I Iovia Scyt(h)ica m.p. XVIII*[9]. Dealtfel, unul din manuscrise (D) înscrie distanța după acest cuvînt : *Sitica* (sic) *m. p. VIII.*

Legiunea I Iovia Scythica este cunoscută prin mai multe ștampile tegulare descoperite la Dinogetia : *Leg(ionis) I Ioviae Scy(thicae)*[10],

[3] R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*[4], Paris, 1914, p. 70—72 ; vezi I. Kajanto, Commentationes Humanarum Litterarum, 26, 1965, 1—4, p. 251.

[4] I. Kajanto, *op. cit.*, p. 316.

[5] După Ritterling, Diocletian a creat cele două legiuni afectate provinciei Scythia în 285 (RE, XII, 1925, col. 1352) ; după W. Seston (*Dioclétien et la tétrarchie*, Paris, 1946, p. 77 și 222), instituirea teologiei ioviene și herculeene, de unde aceste legiuni își trag numele, datează după 287 (vezi idem, Historia, 1, 1950, 2, p. 257—266= *Scripta varia*, I, Roma, 1980, p. 441—450). Discuția amplă a problemei, cu bibliografie : M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988, p. 62—63.

[6] E. Ritterling, RE, XII, col. 1407 ; A. Passerini, *Dizionario epigrafico*, IV, Roma, 1947, s. v. *legio*, p. 623.

[7] Despre *legio II Herculia*, vezi M. Zahariade, *op. cit.*, p. 61—66 (cu bibliografia).

[8] Ediții : *Itineraria Romana*, Stuttgart, 1916, p. LIV—LXVII (ed. K. Miller) ; *Itineraria Romana*, I, Leipzig, 1929 (ed. Otto Cuntz). Extrase în *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 746—749.

[9] Gh. Ștefan, Balcania, 7, 1944, 2, p. 344—348 ; idem, NEH, 1955, p. 161—167.

[10] Idem, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 408—410 ; idem, Balcania, 7, 1944, 2, p. 346 ; idem, NEH, 1955, p. 161—167; I. Barnea, SCIV, 20, 1969, 2, p. 248, fig. 6/5 ; Em. Popescu, IGLR, 241.

precum și la Noviodunum[11] și Niculițel[12] (fragmentare). Pe baza acestor ștampile, Gh. Ștefan a dat o soluție corectă informației din *Itinerarium Antonini* 225,3 (v. mai sus).

Cu un deceniu în urmă, devenea cunoscută o inscripție funerară din Phrygia, ridicată de un fost soldat soției sale[13] :

Αὐρ(ήλιος) Γάϊος β' ἰστρατ[ευσάμε]νο(ς) ἰς λειγειῶναν | πρώντην *(sic)* 'Ἰτα-λ[ικὴν Μ]υσιατικῶν, ἐκ|λεχθεὶς ἰς ὀγδ[όαν Αὐ]γούσταν Γερμ|ανικίαν, ἐν ἐπ[αρχί]ᾳ Σκυθ(ίᾳ) κα(ὶ) Παννον(ίᾳ) | 'Ιοβίᾳ Σκυθικᾷ· τή[ρων, ἰσ]τρατευσάμενος μα|θητὴς ἱππέων, εἶτα ἱππ[εὺς λανκ]ιάρις, ὀπτίων τριάρ|ες, ὠπ(τί)ων [ὡρ]δινᾶτος, π[ρίνκεψ?] ὀπτίων, ὠνπτίων *(sic)* δ|ὲ κομίτ(ων) OCIMOCO το[ῦ Κυρίο]υ λεγιῶνος πρείμα(ς) 'Ιο|βίας Σκυθικῆς, τὴ[ν ἡγεμον]ίαν κυκλεύσας ('Ασ)ίαν Κ|αρίαν [-----] Λυδίαν Λυκαονίαν | Κιλικίαν [----- Φο]ινείκην Συρίαν 'Αρα|βία(ν) Φα(λε)στί[ναν *(sic)* Αἴγυπτον 'Αλεξανδρίαν | Ινδ[ί]αν [-----] Μεσοποταμίαν | Κα[ππαδοκίαν ---- Γ]αλατίαν Βειθυνίαν | Θρακ[ίαν ----] Μυσίαν Καρ(π)ίαν | [----- Σα]ρματίαν τετράκις | Βιμινά[κιον----]ν | Γουττίαν β' | Γερμα[νίαν ---- Δαρδ]ανίαν Δε(λ)ματίαν | Παννο[νίαν ----]ίαν Γαλλ(ί)αν Σπαν(ίαν) | Μαυρε[τανίαν ---- εἶ]τα προκόψας | καὶ ταῦ[τα -----]γήσας ἦλυθον | εἰς πατρ[ίδα γαῖαν Πεσσι]νουντίων | ἔνδ' ἦν τεθρ[εμμένος, ἐν κώ]μῃ Κοτιαέων | καταμένων [----] Μακεδονίας | ἐπιθὶς 'Ιουλι[---- 'Αρε]σκουσῃ τῇ ἑαυ|τοῦ γλυκυτ[άτῃ γυναικὶ ἀ]γέστησα τὴν στ|ήλην ἐ[κ τῶν ἰδίων] αὐτοῦ καμά|των μ[νήμης] χάριν, ἕως τῆς | [ἀ]να[στάσε]ως· χα(ί)ρετε πά|[ντες].

Legiunile în care a servit Aurelius Gaius poartă epitete derivate de la numele provinciilor în care au fost cantonate : I Italica *Moesica*[14] (garnizoana la *Novae*-Svištov), VIII Augusta *Germanica* (garnizoana la *Argentoratum*-Strasbourg), I Iovia *Scythica* (această inscripție este prima atestare sigură a acestui al doilea *cognomen* al legiunii, confirmînd lectura lui Gh. Ștefan)[15] ; din inscripție mai aflăm că, în calitate de soldat al legiunii I Iovia Scythica, Aurelius Gaius a făcut campanie în Pannonia[16] — fapt nou cunoscut în istoria acestei legiuni.

În alte surse, legiunea I Iovia apare fără acest al doilea cognomen. Cea mai importantă este *Notitia Dignitatum (Or.)*, XXIX : 32 *praefectus legionis primae Ioviae Novioduno*, 33 *praefectus ripae legionis primae Ioviae cohortis quintae pedaturae superioris Novioduno*, 34 *praefectus ripae legionis primae Ioviae cohortis quintae pedaturae inferioris Accisso* (evident : *Aegysso*). După cum se vede, sediile celor două legiuni apar inversate față de *Itinerarium Antonini*. Pe baza ștampilelor legiunii I Iovia Scythica descoperite la Dinogetia (mai tîrziu și la Noviodunum și Niculițel ; v.

[11] Richard A. Todd, Dacia, N. S., 17, 1973, p. 335—336, fig. 1 (foto).

[12] Gh. Ștefan și colectivul, SCIV, 5, 1954, p. 186, fig. 23 (desene) ; IGLR, 268.

[13] Th. Drew-Bear, în *Actes du Colloque de Strasbourg 14—16 juin 1979* (Université des Sciences humaines de Strasbourg. Travaux du Centre de recherche sur le Proche-Orient et la Grèce antiques, 6), 1981, p. 93—141 ; textul inscripției reprodus în AnnÉp, 1981, 777.

[14] Cf. CIL, VI, 2 759 (=ILS, 2 045) : *legione M(o)esiaca.*

[15] Vezi și CIL, XIII, 6 849 : *optio leg. II Pannonic(a)e* (este, evident, vorba de legiunea II Adiutrix).

[16] Th. Drew-Bear, *op. cit.*, p. 101.

mai sus), Gh. Ștefan a arătat că în *Itinerarium Antonini* s-a strecurat o greșeală (dacă nu cumva a intervenit ulterior o schimbare a sediilor celor două legiuni)[17].

Pînă la descoperirea inscripțiilor din Phrygia și de la Carsium, legiunea I Iovia mai era menționată numai de inscripția funerară pe care un *miles leg(ionis) I Iovie* (sic) o ridica părinților săi la Aegyssus[18].

Ne grăbim a sublinia că prezența cognomenului *Scyt(hica)* în nomenclatura unității datează inscripția de la Carsium la sfîrșitul sec. III — începutul sec. IV[19] ; ulterior, cum reiese și din *Notitia Dignitatum*, unitatea nu mai poartă acest al doilea nume.

O problemă ridică întregirea gradului lui Valerius Castus din inscripția de la Carsium ; alegerea noastră oscilează între *centur(io) ord(inarius)* și *centur(io) ord(inatus)*. Oricum, faptul că socrul său era *centen(arius)*, deci comandant peste o simplă centurie, arată că ginerele său era un ofițer de rang superior.

Despre rangul ofițerilor din armata romană din epoca tîrzie, aflăm următoarele de la Vegetius (II,8) :

Vetus autem consuetudo tenuit, ut ex primo principe legionis promoveretur centurio primipili : qui non solum aquilae praeerat, verum etiam quatuor centurias, hoc est quadringentos milites, in prima acie gubernabat. Hic tanquam caput totius legionis merita consequebatur et commoda. Item primus hastatus duas centurias, id est ducentos homines, ducebat in acie secunda, quem nunc ducenarium vocant. Princeps autem primae cohortis centuriam semis, hoc est centum quinquaginta homines, gubernabat. Ad quem omnia, quae in legione ordinanda sunt, pertinent. Item secundus hastatus centuriam semis, id est centum quinquaginta homines, regebat. Triarius prior centum homines gubernabat. Sic decem centuriae cohortis primae a quinque ordinariis regebantur ; quibus magnae utilitates et magnus honor est a veteribus constitutus : ut ceteri milites ex tota legione omni labore ac devotione contenderent ad tanta praemia pervenire. Erant etiam centuriones, qui singulas centurias curabant : qui nunc centenarii nominantur. Erant decani, denis militibus praepositi : qui nunc caput contubernii vocantur. Secunda cohors habebat centuriones quinque. Similiter tertia, et quarta usque ad decimam cohortem : in tota autem legione erant centuriones quinquaginta quinque.

Vegetius ne informează, prin urmare, că într-o legiune erau 55 de centurioni. Cohortele II—X aveau fiecare cîte 5 centurioni, în total 45 ; înseamnă că în *cohors prima* erau 10 centurioni : cinci erau *ordinarii* (despre aceștia aflăm dintr-un alt pasaj, II, 7 : *ordinarii dicuntur qui in proelio primos ordines ducunt*), alți cinci erau simpli *centenarii (qui singulas centurias curabant)*. După același autor, ordinea rangurilor centurionilor primei cohorte era următoarea :

— *Primus pilus* comanda *prima acies*, compusă din 400 de soldați ;

— *Hastatus primus* comanda *acies secunda*, compusă din 200 de soldați, de aceea el se numea și *ducenarius* ;

[17] NEII, 1955, p. 163.

[18] I. Barnea, SCIV, I, 1950, 2, p. 175—184 ; IGLR, 270. O inscripție de la Salsovia menționează un (*centurio*) *leg*(*ionis*) *I [...]* ; nu știm dacă poate fi atribuită legiunii I Italica ori legiunii I Iovia (vezi discuția în IGLR, 271).

[19] Din aceeași perioadă datează și inscripția lui Aurelius Gaius : Th. Drew-Bear, *op. cit.*

— *Princeps secundus* comanda o centurie şi jumătate, adică 150 de oameni : *ad quem prope omnia, quae in legione ordinanda sunt, pertinent*, „de acesta țin toate care trebuie orînduite în legiune" ; deci acesta ar putea fi *centurio ordinatus* ;

— *Secundus hastatus* conducea o centurie și jumătate, adică tot 150 de oameni ;

— *Triarius prior* conducea 100 de oameni. Th. Mommsen a încercat să elimine acest centurion din ordinea rangurilor menționată de Vegetius, considerînd că este vorba de o interpolare[20]. Dar din inscripția lui Aurelius Gaius aflăm că acesta a fost ’οπτίων τριάρες, ὀπτίων [ὠρ]δινᾶτος, π[ρίνκεψ ?] ὀπτίων; după observațiile lui Th. Drew-Bear : „Comme c'est le cas aussi pour les titres suivants, *optio ordinatus* et *optio p[rinceps]*, on peut considérer que le terme qualificatif *triarius* ne s'applique pas directement au rang de l'*optio*, mais plutôt au rang du centurion auquel l'*optio* était chaque fois attaché : c'est à dire que Gaius semble avoir été successivement *optio (centurionis) triarii*, *optio (centurionis) ordinati*, *optio (centurionis) principis*"[21]. Inscripția lui Aurelius Gaius confirmă informația lui Vegetius despre existența centurionului *triarius* în prima cohortă a legiunii[22].

În ceea ce privește termenul *ordinatus*, E. Stein considera că el se aplica oricărui centurion, în timp ce *ordinarii* desemnau sub principat pe *primi ordines*[23] (aceştia erau, pare-se, centurionii primei cohorte[24]) ; după J. F. Gilliam, ambii termeni, *ordinatus* și *ordinarius*, ar fi avut același sens, cel de centurion[25]. Dar — observă Th. Drew-Bear —, deoarece Gaius menționează că a fost mai întîi *optio* al unui centurion *triarius* şi abia apoi al unui centurion *ordinatus*, înseamnă că este vorba de un grad diferit și că nu toți centurionii din timpul său erau *ordinati* ; „on pourrait ainsi considérer que dans l'armée de Dioclétien, le terme *ordinatus* désignait bien un centurion qui commandait un *ordo*, tandis que le centurion *triarius* était un officier de la réserve, car il ne paraît pas que depuis le Haut Empire le sens de ce terme avait changé"[26]. Pe de altă parte, în inscripția de la Carsium este menționat și un *centenarius* (de la Vegetius aflăm că astfel erau denumiți centurionii care comandau o simplă centurie) ; înseamnă că era un rang diferit de cel al ginerelui său, care trebuie să fi fost un ofițer superior.

Descoperirea acestei inscripții la Casium readuce în actualitate o altă problemă : dacă nu cumva este totuși corectă informația din *Itinerarium Antonini* (225—226), anume că legiunea I Iovia Scythica a staționat, la început, la Troesmis (avînd prin urmare în grijă paza fluviului pînă mai în sus de Carsium), iar legiunea II Herculia la Noviodunum

[20] *Ephemeris epigraphica*, IV, Berlin, 1881, p. 228 ; vezi și *Gesammelte Schriften*, VIII, Berlin, 1913, p. 362.

[21] Th. Drew-Bear, *op. cit.*, p. 106 cu nota 47.

[22] *Ibidem*. După observația aceluiași epigrafist, desemnarea unui centurion *triarius* drept *prior* implică existența unui *triarius posterior*.

[23] Byzantion, 8, 1933, p. 379—387 (apud Drew-Bear, *op. cit.*, nota 63).

[24] A. v. Domaszewski — B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres* [2], Köln-Graz, 1977, p. XXIV.

[25] J. Frank Gilliam, Transactions of the American Philological Association, 71, 1940, p. 127—148.

[26] Th. Drew-Bear, *op. cit.*, p. 110.

(am văzut că ordinea este inversă în *Notitia Dignitatum*). S-ar putea presupune că, îndată după creare, legiunea II Herculia a fost dislocată din sediul ei de la Noviodunum (ea nu poartă supranumele *Scythica* !) și trimisă să lupte pe alte fronturi[27], *limes-ul* dobrogean rămînînd a fi apărat de legiunile I Iovia Scythica și XI Claudia Pontica[28]. Astfel, s-ar găsi o explicație a prezenței (dacă nu este totuși întîmplătoare) unui centurion din legiunea I Iovia Scythica la Carsium : ipoteză a cărei fragilitate ținem s-o subliniem de la început, pînă la o eventuală confirmare printr-o descoperire epigrafică tegulară. Ulterior, după revenirea în Dobrogea, legiunii II Herculia i-a fost încredințată, după cum se știe, apărarea porțiunii dinspre Bărăgan, legiunii I Iovia rămînîndu-i în pază numai porțiunea de nord a fluviului (unde o atestă *Notitia Dignitatum* și ștampilele tegulare).

UNE INSCRIPTION INÉDITE DE CARSIUM

RÉSUMÉ

Stèle funéraire en marbre blanc (1,47 × 0,56 × 0,26 m ; fig. 1) mise au jour en 1987, à l'occasion des fouilles dans la nécropole romaine des IVe—Ve siècles ; réutilisée à la construction d'une crypte funéraire.

L'inscription (voir le texte plus haut, p. 242) nous fait connu un *centur(io) ord(inarius) leg(ionis) I Iov(iae) Scyt(hicae)*. La légion mentionnée a été créée par l'empereur Dioclétien et attribuée à la défense de la province de Scythie (voir *Itin. Ant.* 225, 2—3 et *Not. Dign. Or.* XXIX, 32—34) — où est attestée par des briques estampillées à Dinogetia, Noviodunum et Niculițel (voir les notes 10—12) et par une inscription funéraire trouvée à Aegyssus (voir note 18). Une très importante inscription a été mise au jour en Phrygie (AnnÉp, 1981, 777).

Grâce à la présence du surnom géographique de *Scyt(hica)*, l'inscription de Carsium pourrait dater du commencement du IVe siècle. D'autre part, la présence de cette inscription à Carsium, en amont de Troesmis, met de nouveau sur le tapis le problème de la première garnison de la légion I Iovia : à Troesmis (*Itin. Ant.*) ou à Noviodunum (Not. Dign.).

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Stèle funéraire de Carsium.

[27] Vezi în această privință M. Zahariade, *op. cit.*, p. 70—71 (cu bibliografia).

[28] Pe două ștampile tegulare : *[...] XI PONT* și *[...] PONT*, descoperite la Izvoarele (jud. Constanța) (M. Irimia, Pontica, 18, 1985, p. 142), este vorba fără îndoială de legiunea XI Claudia, purtînd un epitet neatestat pînă în prezent : *Pont(ica)*; vezi C. C. Petolescu, SCIVA, 40, 1989, 2, p. 167.

MĂRTURII ARHEOLOGICE DIN MARAMUREȘ APARȚINÎND MILENIULUI I e.n.

de RADU POPA și RADU HARHOIU

Un bilanț al documentației arheologice privind Maramureșul istoric[1] în primul mileniu al erei noastre, întreprins în urmă cu două decenii, nu a putut oferi reconstituirilor istorice nici un singur punct de sprijin [2]. Cercetările de teren și sondajele sau săpăturile sistematice au modificat de atunci întrucîtva, chiar dacă nu pe măsura așteptărilor și a nevoilor de documentare, această lacună. Unele rezultate ale cercetărilor din Maramureș privind mileniul anterior au fost deja publicate, cum este cazul celor de la Călinești din punctul „Rogoaze", unde sondajul dintr-o așezare aparținînd sec. III—IV e.n. a oferit date pentru habitatul maramureșan de la începuturile epocii migrațiilor [3], în vreme ce prezentarea preliminară a rezultatelor săpăturilor de la Sarasău din punctul „Zăpodie" a pus în circulație și materiale de la sfîrșitul mileniului trecut și începutul mileniului nostru [4].

Mărturiile acumulate în ultimele două decenii sînt însă mai numeroase și aparțin mai multor compartimente cronologice ale perioadei la care ne referim, motive pentru care credem necesară punerea lor la dispoziția cercetării și a reconstituirilor istorice cu caracter mai general, chiar dacă deocamdată ele nu răspund tuturor întrebărilor ce pot fi formulate. Respectînd principiul cronologic și urmărind să asigurăm noii documentații capacitatea de a se completa și verifica prin alăturarea descoperirilor, selecționăm dintre materiale cele pe care le considerăm a fi relativ învecinate ca datare, cu observația că în lipsa descoperirii de piese mai strîns circumscrise în timp, încadrările cronologice rămîn încă totuși destul de elastice.

Cu aceste precizări care evidențiază atît interesul mărturiilor arheologice despre care va fi vorba, cît și rezervele care se impun la interpretarea lor, prezentăm cîteva complexe de locuire descoperite la Sarasău (mun. Sigetul Marmației) și Crăciunești (com. Bocicoiul Mare), localități situate amîndouă pe malul stîng al Tisei la cca 12 km una de alta (fig. 1), complexe ce credem că ilustrează aspecte diverse ale unei etape relativ circumscrise cronologic din istoria Maramureșului.

Pe locul „Zăpodie" [5] de pe partea stîngă a văii Sarasăului, la cca 1,5 km de vărsarea ei în Tisa, pe un teren folosit ca livadă, ce coboară în pantă ușoară spre sud-est, au fost descoperite la suprafață fragmente ceramice datînd de la sfîrșitul mileniului anterior și de la începutul mileniului nostru. Descoperirea a determinat inițierea în 1966 a unor săpături sis-

[1] Avem în vedere întregul bazin al izvoarelor Tisei, reprezentînd cca 10 000 km².

[2] R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 44—45.

[3] R. Popa, C. Kacsó, SCIVA, 25, 1974, 4, p. 561 și urm.

[4] R. Popa, SCIV, 22, 1971, 4, p. 601 și urm., atribuind așezarea sec. XII—XIII. Continuarea săpăturilor ne-a convins că începuturile ei medievale coboară în mileniul anterior.

[5] Toponimul are înțelesul „platou apărat de coline înalte" (I. Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 560), fiind răspîndit în întreaga țară.

SCIVA, tomul 40, nr. 3, București, iulie—septembrie 1989, p. 249—272

tematice [6]. Suprafața foarte mare, de cca 10 ha, pe care apar fragmente ceramice, ca și rezultatele primelor secțiuni ce au dovedit că pe „Zăpodie" se află resturile unui număr foarte mare de locuințe de suprafață, au deter-

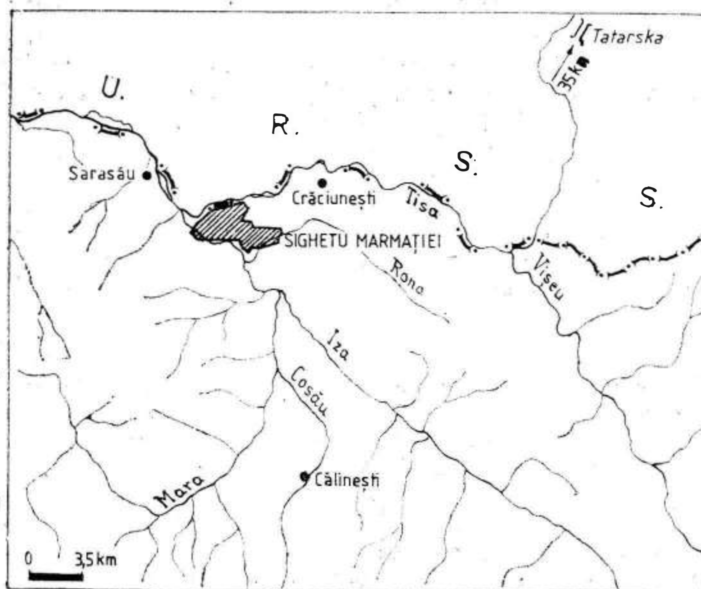

Fig. 1. Așezările discutate, în cuprinsul bazinului izvoarelor Tisei.

minat ca în campaniile următoare săpătura (fig. 2) să urmărească atît dezveliri integrale pe arii restrînse extinse metodic din aproape în aproape, cît și completarea treptată a rețelei de sondaje prin secțiuni lungi trasate perpendicular pe firul văii Sarasăului [7]. Una dintre secțiuni, trasată în campania anului 1971, a identificat în zona mediană a „Zăpodiei", la cca 120 m depărtare de firul văii, urmele unei locuințe de suprafață al cărei inventar o individualiza printre celelalte numeroase locuințe, tot de suprafață, descoperite în primele campanii de săpături și pe care cu rezervele cuvenite le-am atribuit secolelor XII—XIII [8].

Locuința a fost sesizată la —0,30 m, sub forma unei pete de sol pigmentat cu cărbune și fragmente mici de chirpici, cuprinzînd și un grup de pietre mari înroșite la foc, printre care una de dimensiuni mai mari (43/38 cm), de formă dreptunghiulară regulată, cu colțurile rotunjite, provenind dintr-o rocă nisipoasă. Acest grup de pietre a reprezentat probabil vatra locuinței de suprafață, cu nivelul de călcare la —0,38 m. Stratigrafic, locuința a fost suprapusă de nivelul de locuire medieval timpuriu prezent pe „Zăpo-

[6] Conduse de R. Popa, în colaborare cu Muzeul județean Maramureș. În campaniile următoare de săpături colectivul șantierului s-a lărgit treptat.

[7] Săpăturile de la Sarasău- „Zăpodie" ulterioare anului 1976 au fost efectuate de Georgeta Iuga. Urme de locuințe aparținînd aceleiași așezări au apărut și în punctul „Lazul Mare" situat la cca 300 m în amonte de „Zăpodie".

[8] Vezi mai sus nota 4. La campania anului 1971 a participat iș R. Harhoiu.

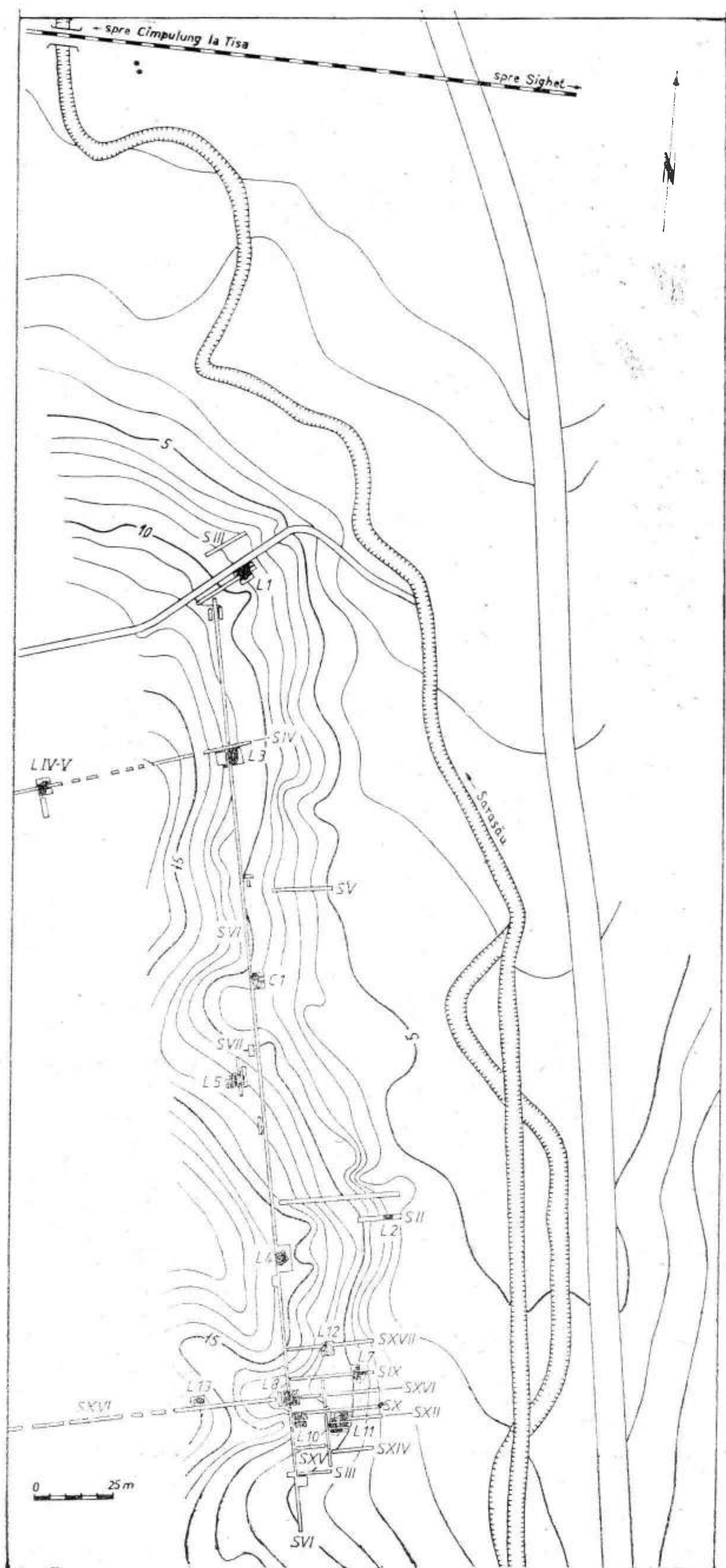

Fig. 2. Planul săpăturilor de la Sarasău — „Zăpodie" (stadiul 1971).

die" și suprapunea la rîndul ei un nivel de locuire hallstattian. La —0,60 m a apărut pretutindeni solul viu. Natura solului a împiedicat surprinderea clară a urmelor de tălpi pe care s-au sprijinit pereții de lemn ca și a marginilor podelei lutuite. Din cauza pantei ușoare a terenului, s-a putut determina cu precizie doar latura vestică, dinspre deal, a complexului (fig. 3).

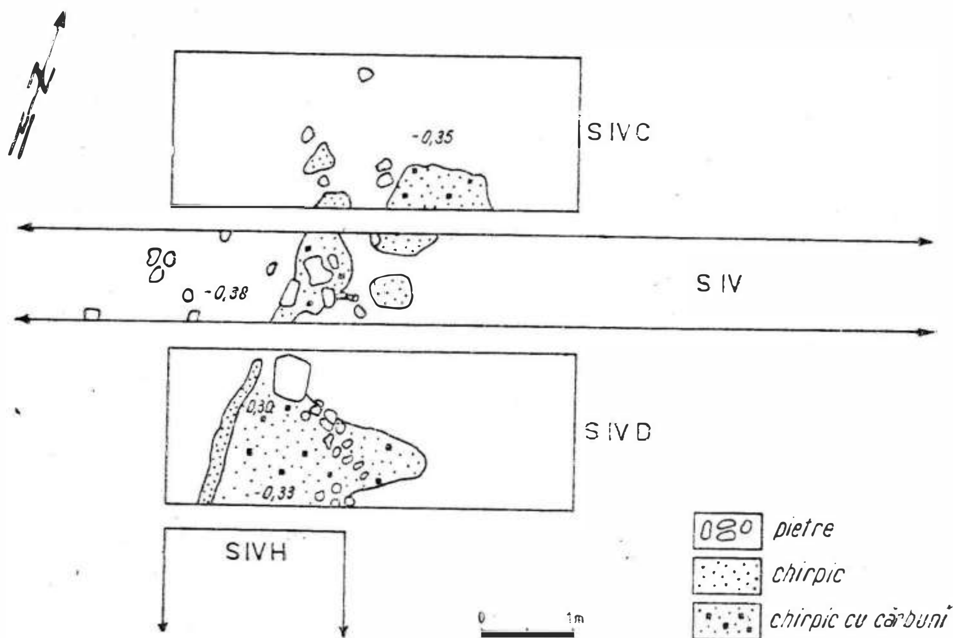

Fig. 3. Locuința din sec. IV—V e.n. de la Sarasău — „Zăpodie".

Materialul arheologic recoltat din umplutura acestei locuințe cuprinde fragmente ceramice, o mărgică rotundă din sticlă verzuie, o mărgică tubulară din sticlă alb-verzuie cu decor spiralic în relief (fig. 4/13—14) și două cute din piatră de rîu.

Destul de numeroase, fragmentele ceramice provin de la vase modelate la roata cu învîrtire rapidă. Au apărut și cîteva fragmente cu totul atipice, modelate cu mîna, a căror apartenență la acest complex este nesigură

Cel mai bine reprezentată, din punctul de vedere al numărului fragmentelor ca și — ceea ce este mai important — al formelor, este o ceramică modelată dintr-o pastă cu pietricele și nisip cu bobul mare în compoziție, arsă cenușiu-cărămiziu și avînd suprafața aspră, din care s-au recuperat mai multe fragmente de buză și partea superioară a unei ulcele (fig. 4/3—12).

A doua categorie este reprezentată de ceramica cenușie fină, modelată dintr-o pastă omogenă de foarte bună calitate, săpunoasă, fără pietricele în compoziție. Acestei categorii îi aparțin fragmente din partea superioară a vaselor și un fund de vas. Întregirea parțială a unuia dintre ele a avut ca rezultat un castron cu înălțimea de 26 cm și diametrul maxim de 38 cm,

situat în regiunea umerilor. Pe gît și pe umăr, castronul este ornamentat cu cîte o nervură orizontală (fig. 4/1—2).

Categoria a treia înglobează o ceramică modelată din pastă densă arsă cenușiu închis, cu pietricele în compoziție și pereții groși. Cele cîteva fragmente provin foarte probabil de la vase de provizii de tip Krausengefäss.

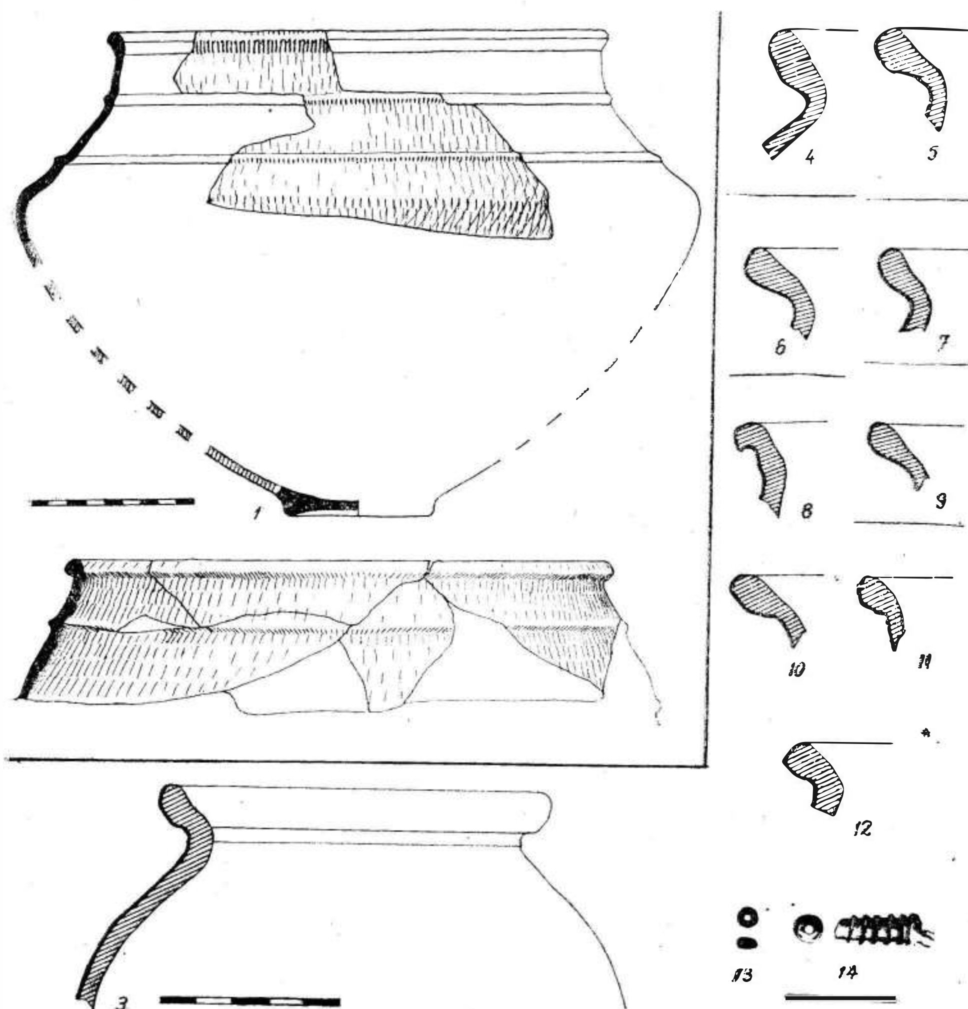

Fig. 4. Materiale din locuința aparținînd sec. IV—V e.n. de la Sarasău— „Zăpodie".

Deși materialul de care dispunem este foarte limitat, încercăm totuși o încadrare cronologico-culturală, prima de acest fel în Maramureș, conștienți de faptul că un număr mai mare de locuințe și un inventar mai bogat ar fi ușurat abordarea subiectului. Elementul de care ținem în primul rînd seama este asocierea celor trei categorii ceramice: cenușiu-roșcată zgrunțuroasă, cenușiu-fină săpunoasă și fragmentele de Krausengefäss. Referin-

du-ne la această din urmă categorie, trebuie subliniat că cele cîteva fragmente asigură prezența respectivei specii în complexul nostru, dar sînt cu totul insuficiente pentru încadrarea lor într-unul din tipurile de Krausengefäss stabilite de Bolko v. Richthofen în urmă cu mai bine de patru decenii [9].

Ceramica cenușie-fină săpunoasă ridică o serie de probleme deosebit de importante. Dealtfel, în general vorbind, problema ceramicii cenușii din epoca migrațiilor a stat și continuă să se afle în atenția investigării acestei perioade. Cercetători români și străini au subliniat rolul carpilor și al dacilor liberi (Medieșul Aurit etc.) în transmiterea tehnicii de producere a ceramicii cenușii fine în culturile Sîntana de Mureș-Cerneahov sau Przeworsk [10].

Numeroase grupuri culturale cunosc această ceramică din sec. II și pînă la începutul sec. V. O întîlnim în cultura Lipița, în cultura carpică, în aceea a dacilor liberi din vestul României, în cultura Przeworsk, în cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov, în cultura curganelor subcarpatice, ca și în sud-estul Slovaciei. Dar referitor la această din urmă zonă, trebuie adăugat că respectiva ceramică apare doar la Sebastovce Barca, unde încetează după sec. II e.n. [11].

În majoritatea acestor grupuri culturale sînt prezente și vasele de provizii de tip Krausengefäss. Elementul care ne ajută la o restrîngere cronologică și teritorială a analogiilor materialului nostru este prima dintre categoriile ceramice prezente în complexul de la Sarasău — aceea cenușie zgrunțuroasă. Este vorba de o ceramică de tradiție provincial-romană ce apare pe parcursul sec. II—III e.n. la Dunăre, pe Rin și în Dacia [12]. O cunoaștem în castrele romane din Dacia, în centrul de olari de la Cristești [13], ca și în așezările dacilor liberi din Muntenia, purtători ai culturii Chilia-Militari-Tîrgșor [14]. Asemănări izbitoare există de pildă cu ceramica din așezarea dacilor liberi de la Podul Dîmboviței [15].

Răspîndirea ceramicii cenușii zgrunțuroase după anul 250 în cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov și după anul 300 în cultura Przeworsk în Dacia[16] apare azi ca un fapt cîștigat. În același sens apreciază problema și L. Gajewski, atunci cînd analizează prezența acestei specii în centrele de producție a ceramicii din bazinul superior al Vistulei [17]. Prezența ei consistentă, sub raport proporțional, în complexul de la Sarasău reflectă, după toate probabilitățile, puternice legături cu centrele de producție ceramică din Dacia.

Faptul că această ceramică nu apare în cultura Lipița și nici în aceea carpică restrînge sfera investigațiilor noastre la cultura Sîntana de Mureș-Cearneahov, la aceea a curganelor subcarpatice, la cultura dacilor liberi din

[9] B. v. Richthofen, Arch Ért, 44, 1931, p. 349 și urm.
[10] Gh. Diaconu, Dacia, N. S., 14, 1970, p. 243—250; Maria Lamiová-Schmiedlová, Slov. Arch., 17, 1969, 1—2, p. 473 cu bibliografia. Vezi și H. Dobrzańska, în *Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten*, Nitra, 1986, p. 251—258.
[11] Maria Lamiová-Schmiedlová, *op. cit.*, p. 463.
[12] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 247.
[13] D. Popescu, Materiale, 2, 1966, p. 152—180.
[14] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 464.
[15] Alexandrina Alexandrescu, St Com Pitești, III, 1971, p. 163—174.
[16] Gh. Diaconu, *op. cit.*
[17] L. Gajewski, Sprawozdania Archaeologyczne, 5, 1959, p. 302.

vestul României (grupul Sîntana-Arad — Medieșul Aurit) și la grupul Igolomja. Pe de altă parte, menționăm că din documentația ce ne este accesibilă n-am putut întrevedea prezența acestei categorii ceramice în centrele de olărie de la Blazice, a căror producție încetează la sfîrșitul sec. III, sau de la Beregsurány, unde producția a încetat cel tîrziu la începutul sec.V, centre caracterizate printr-o producție de ceramică ștampilată [18].

Luînd în continuare în discuție posibilitatea sesizării de legături cu grupurile culturale caracterizate prin ceramică cenușie-fină, zgrunțuroasă și prin Krausengefässe observăm că, datorită repertoriului modest al formelor descoperite la Sarasău, analogiile posibile privesc mai ales prezența simultană a celor trei categorii ceramice și mai puțin identitatea formelor.

Cele trei specii ceramice se întîlnesc și în cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov din sec. III—IV e.n., dar ceramica cenușie-fină caracteristică pentru această cultură se deosebește, atît prin compoziția pastei cît și prin repertoriul de forme, de ceramica de la Sarasău. Chiar dacă sub aspect tipologic ar putea fi găsite unele asemănări între vasele cerneahoviene și cele cenușii-fine de la Sarasău, acestea din urmă, cu nervurile lor orizontale, par să reprezinte o formă mai evoluată.

Cît privește cultura Przeworsk cu îndelungata ei evoluție dintre sec. I î.e.n. și sec. IV e.n., s-a stabilit că ceramica modelată la roată se răspîndește, probabil dinspre Dacia, doar în faza ei tîrzie de după anul 300. În cadrul acestei faze tîrzii s-a conturat în bazinul Odrei și Wartei superioare grupul cultural Dobrodzien, care după opinia lui K. Godlowski ar reprezenta ultima ei etapă evolutivă și ar continua pînă în sec. V [19]. Unele legături mai strînse ale ceramicii de la Sarasău par să existe cu acest grup. Avem în vedere mai ales ceramica cenușie-fină săpunoasă, lipsită de ingrediente. Dar procentul scăzut al ceramicii cenușii zgrunțuroase și procentul ridicat al ceramicii modelate cu mîna, caracteristice grupului Dobrodzien, pun sub semnul întrebării apropierea lui cu materialul de la Sarasău [20]. În același sens, deosebirile destul de mari față de produsele centrului de olărie de la Radlowice de pe Odra superioară, centru ce aproviziona întreaga Silezie de Jos [21], ne împiedică să stabilim analogii mai strînse.

În această discuție nu trebuie pierdută din vedere importanta zonă de producție ceramică de pe Vistula superioară, reprezentată prin centrele de olărie de la Igolomja, Nova Hutta și Tropizowo. Nu sîntem deocamdată informați, din păcate, asupra ceramicii produse aici, rapoartele de săpături de la Igolomja fiind lacunare. În plus, deși într-unul din rapoarte se prezintă cronologia cuptoarelor ce au produs ceramică pe durata sec. IV (cuptoarele 2/51 și 1/51), de foarte mare interes în ordinea de idei pe care o urmărim aici, producția respectivelor cuptoare lipsește din planșele raportului [22].

[18] Pentru Blazice, vezi J. Pastor, Acta Archaeologica Carpatica, 7, 1965, p. 87—91, cu bibliografia; pentru Beregsurány, vezi D. Csallány, A. Csiszár, P. Némethi, ArchÉrt., 97, 1967, p. 26—27.

[19] K. Godlowski, *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, Cracovia, 1970, p. 26—27.

[20] Fr. Pfützenreiter, Altschlesien, 7, Bratislava, 1937, p. 40—44 cu pl. 5—9 și IX, Bratislava, 1940, p. 55—83; Fr. Hufnagel, *loc. cit.*, p. 84—91.

[21] St. Pazda, Silesia Antiqua, 8, 1966, p. 103.

[22] L. Gajewski, Arch Polski, 3, 1959, 1, p. 101—158.

Cultura curganelor subcarpatice, cu centrul de greutate pe Nistrul superior, oferă analogii mai apropiate, explicabile și prin vecinătatea ei cu Maramureșul. Dar atîta vreme cît materialele de care dispunem nu provin din necropolă, ci din așezare și ținînd seama de faptul că problemele esențiale ale acestei culturi — ca aceea a cronologiei sau a conținutului ei etnic — nu sînt încă rezolvate, ne mulțumim să consemnăm aceste legături în speranța că viitoarele investigații vor aduce precizări utile [23].

Zona care oferă analogii încă mai strînse este aceea ocupată de purtătorii culturii descoperite la Medieșul Aurit [24], cultură în care sînt prezente toate trei categoriile ceramice discutate. Faptul că acolo apare și ceramică ștampilată nu ne face să excludem legăturile. Dealtfel, această ceramică apare și în cultura curganelor subcarpatice, ca fiind un import provenit din centrul de olărie de la Beregsurány. Lipsa acestei specii în Maramureș s-ar putea datora stadiului încă puțin avansat al cercetării din bazinul izvoarelor Tisei.

Nu putem încheia discuția fără a aminti că două dintre speciile ceramice descoperite la Sarasău, aceea cenușie-fină și aceea a vaselor de provizii de tip Krausengefäss, sînt prezente în Maramureș dintr-o etapă ce pare a fi precedat complexul de care ne ocupăm, fiind descoperite în așezarea de la Călinești-Rogoaze de pe valea Cosăului, localitate aflată la distanța de numai cca 20 km. Deosebirea principală constă din prezența în plus la Călinești, în proporție importantă, a vaselor dacice modelate cu mîna, argument pentru datarea respectivei așezări în sec. III—IV e.n. [25].

Toate aceste apropieri și analogii cu grupuri culturale care aparțin fie sec. IV, fie începutului sec. V, pledează pentru încadrarea complexului descoperit la Sarasău, cu toate rezervele impuse de caracterul său deocamdată izolat, în sec. IV sau la începutul secolului următor.

A doua descoperire pe care o aducem în discuție s-a produs la Crăciunești (com. Bocicoiul Mare) în marginea vestică a satului, în punctul numit „Mohelca" de la piciorul terasei înalte a Tisei, la cca 500 m depărtare de malul stîng al rîului. Zona se caracterizează prin îngustarea treptată a văii Tisei, iar de aici în amonte, pe drumul care duce prin „Pasul Tătarilor" la izvoarele Prutului și pe Nistrul superior, mai existau în sec. XIV doar alte două așezări sătești după care începea masivul muntos lat de peste 120 km [26].

„Mohelca" este o movilă lungă de cca 70 m și înaltă de 10—12 m, aflată la cca 80 m depărtare de piciorul terasei astfel încît, în pofida legendelor care circulă în sat și a gropilor căutătorilor de comori, este cert că a apărut în urma unui proces natural de eroziune. Marginea terasei este dealtfel întreruptă aici de gura unei vîlcele pe care curg apele primăvara. Pe terenul agricol de la vest de „Mohelca" s-au descoperit în suprafață fragmente ceramice atipice și s-au delimitat cîteva suprafețe cu pămînt mai negru conținînd cărbune, cenușă și pietre arse. Ca urmare, în campania de săpături a anului 1972 s-a executat un sondaj (fig. 5) constînd din cinci

[23] M. I. Smișko, *Karpatski kurgani peršoi polovini I tisiačolitja našoi eri*, Kiev, 1960
[24] S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit, I*, Satu Mare, 1967.
[25] R. Popa, C. Kacsó, *op. cit.*, p. 576.
[26] R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 58 și urm., cele două sate vechi situate în amonte de Crăciunești fiind Bocicoi și Lunca.

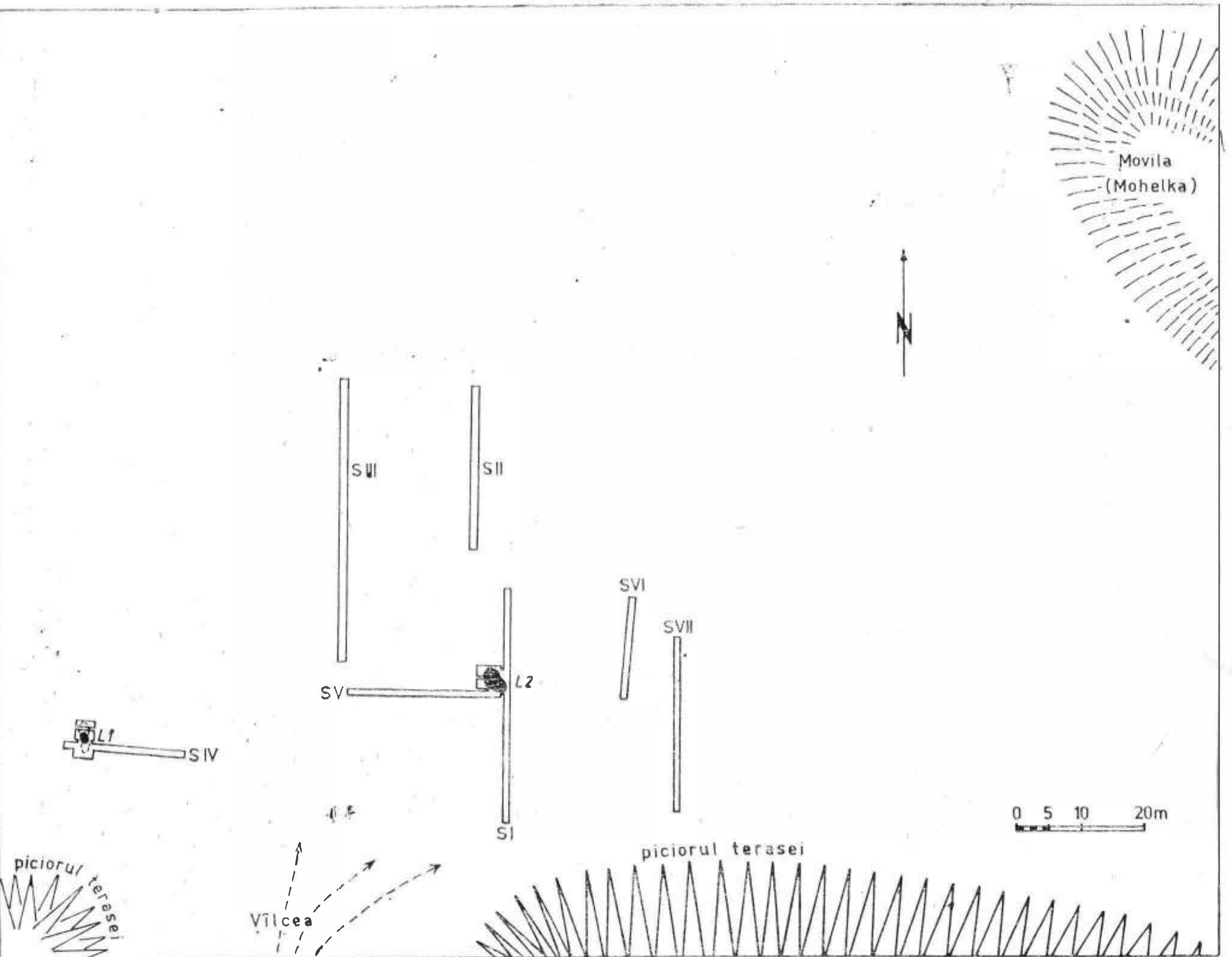

Fig. 5. Sondajul executat în 1972 la Crăciunești — „Mohelca".

secţiuni sud-nord, urmînd panta uşoară a terenului şi din două secţiuni est-vest [27].

Pe terenul de la „Mohelca", mărginit spre est şi nord de zone mocirloase, stratul de cultură este inconsistent şi discontinuu, devenind mai uşor sesizabil doar în vecinătatea complexelor de locuire reprezentate prin case de suprafaţă. Cu totul sporadic au apărut şi cîteva fragmente ceramice aparţinînd epocii bronzului sau Hallstattului, fără ca ele să marcheze un nivel distinct sau să se lege de complexe care pot fi individualizate. Din aşezarea din mileniul I e.n. de la „Mohelca" au fost surprinse şi dezvelite prin casete resturile a două asemenea construcţii, prima în partea de sud-vest a suprafeţei sondate, la numai 20 m de piciorul terasei (L. 1), iar a doua (L. 2) către centrul aceleiaşi suprafeţe, la 60 m depărtare de prima.

Prima locuinţă a apărut la adîncimea de —0,28 m sub forma unei vetre deschise de dimensiuni foarte mari (2/2,50 m) pe a cărei suprafaţă se aflau pietre arse, fragmente ceramice, cenuşă şi cărbune, precum şi foarte rare fragmente de chirpici. Natura solului şi pătrunderea pînă la această adîncime a fierului de plug au făcut ca dimensiunile şi planul casei de suprafaţă să rămînă incerte, dar este sigur că podeaua ei se prelungea atît la nord cît şi la sud de marginile vetrei (fig. 6). Cert este şi faptul

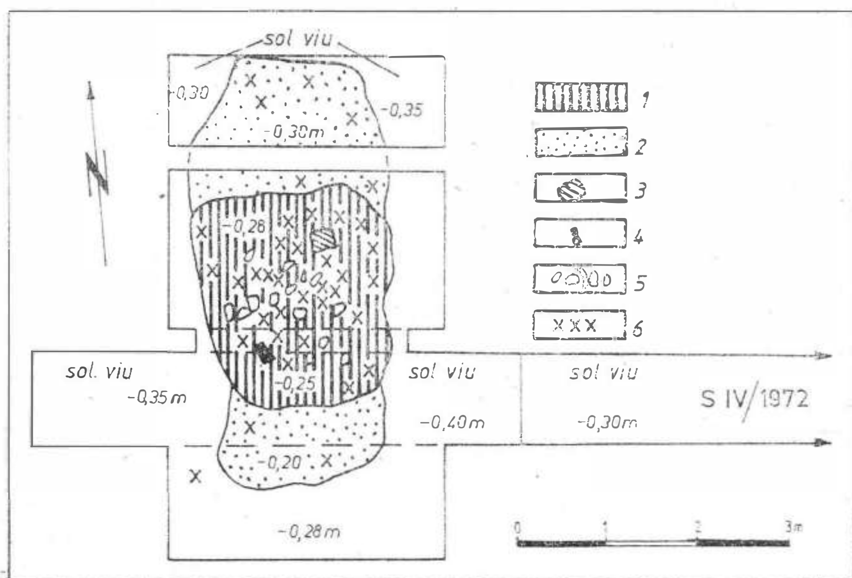

Fig. 6. Locuinţa 1 de la Crăciuneşti — „Mohelca". Legenda: 1 vatră deschisă; 2 sol pigmentat cu cărbune şi pămînt ars; 3 fragment de oală modelată la roata înceată; 4 fragment mare de oală modelată cu mîna; 5 pietre arse; 6 fragmente ceramice modelate cu mîna.

[27] Din colectiv au făcut parte R. Popa, R. Harhoiu şi C. Kacsó. Sondajul a fost repetat în campania 1976 de R. Harhoiu şi Georgeta Iuga, prin trasarea a patru noi secţiuni. Datorită imposibilităţii de a corela topografic cele două sondaje, nu ne ocupăm aici de rezultatele din 1976 cînd a fost identificată şi dezvelită o locuinţă de suprafaţă şi s-a recoltat inventar arheologic aflat în prezent la Muzeul din Baia Mare. Acest inventar nu prezintă deosebiri în raport cu cel descoperit în primul sondaj.

că locuinţa a fost construită din materiale uşoare, lemne sau doar nuiele, eventual lipite cu pămînt. Numeroase fragmente ceramice au fost descoperite deasupra vetrei şi în jurul ei, frecvenţa lor scăzînd pe măsura îndepărtării de suprafaţa puternic arsă.

A doua locuinţă a devenit sesizabilă la adîncimea de 0,45 m sub forma unei gropi ovale neregulate cu diametrele de 4,60/2,70 m al cărei fund albiat coboară pînă la —0,70 m, plină de pietre de rîu de mărime mică şi mijlocie arse în foc şi clivate, printre pietre găsindu-se lut cu foarte mult cărbune şi numeroase fragmente ceramice. Fundul gropii era căptuşit cu un strat de cărbune de lemn. Deoarece această groapă era prea mică pentru a reprezenta ea însăşi o locuinţă de tipul semibordeiului, ţinînd seama totodată de forma ei inadecvată locuirii ca şi de natura umpluturii ei, pare foarte probabil ca ea să reprezinte o instalaţie mare de foc, înconjurată iniţial de pietre, situată în centrul sau către marginea unei construcţii din materiale foarte uşoare, de tipul colibei. Încercarea de a surprinde conturul ei pe traseul unor pari înfipţi în pămînt la oarecare distanţă de marginile gropii a eşuat, dar profilele care indică o uşoară adîncire a nivelului vechi de călcare din jurul gropii pledează pentru dimensiunile relativ mari ale acestei construcţii (fig. 7).

Inventarul arheologic recoltat din cele două locuinţe şi pe întreaga suprafaţă sondată este relativ limitat cantitativ. El se compune din fragmente ceramice, o fusaiolă modelată cu mîna şi arsă roşu-gălbui după ce a fost decorată cu impunsături punctiforme pe linia maximei circonferinţe, precum şi cu o porţiune de val neregulat pe faţa ei superioară (fig. 8/20), două fragmente de sticlă alb-verzuie provenind de la recipiente (pahare?), unul dintre ele cu o nervură în relief, precum şi un amnar din fier. Acesta din urmă (fig. 8/19) reprezintă un tip cu circulaţie îndelungată în timp [28], cu mînerul format din două arcuri de cerc ce se desprind din capetele lamei rectangulare fără a se mai reuni cu ea sau a se prinde între ele, aproximativ în forma literei *B* cu buclele deschise, dar apartenenţa sa la aşezare este incertă deoarece a fost găsit în suprafaţă. La inventar se adaugă cîteva pietre din specia nisipoasă folosite pentru ascuţirea unor unelte de os.

Ceramica se repartizează în trei categorii distincte. Prima este reprezentată de fragmente provenind de la vase modelate la roată rapidă dintr-o pastă foarte omogenă, cu degresant nesesizabil (probabil nisip cu bobul foarte mic), cu pereţii subţiri de numai 0,2—0,3 cm, arsă cenuşiu deschis şi amintind cu toate caracterele ei ceramica cenuşiu-fină săpunoasă găsită la Sarasău în complexul despre care a fost mai sus vorba. Ea nu reprezintă la Crăciuneşti decît 1—2% din totalul ceramicii, dar condiţiile de descoperire, inclusiv pe vatra primei locuinţe unde era suprapusă de fragmente aparţinînd categoriei ceramice majoritare a complexului, asigură apartenenţa ei la aşezare. Fragmentele sînt prea mici pentru a se putea reconstitui formele, ele par a proveni de la oale şi foarte probabil de la castroane relativ mari. S-a găsit o singură buză de la un vas mare (fig. 8/10) şi un fragment din umărul arcuit al unei oale mici (fig. 8/11) cu „coaste” subţiri reliefate pe exterior, acestui din urmă fragment lipsindu-i aspectul săpunos al pastei.

[28] Pentru datarea amnarelor în forma literei *B* începînd cu sec. XII, vezi M. Sâmpetru, SCIV, 24, 1973, 3, p. 454—455 ; P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare*, II, Bucureşti, 1977, p. 39—40, cu bibliografia.

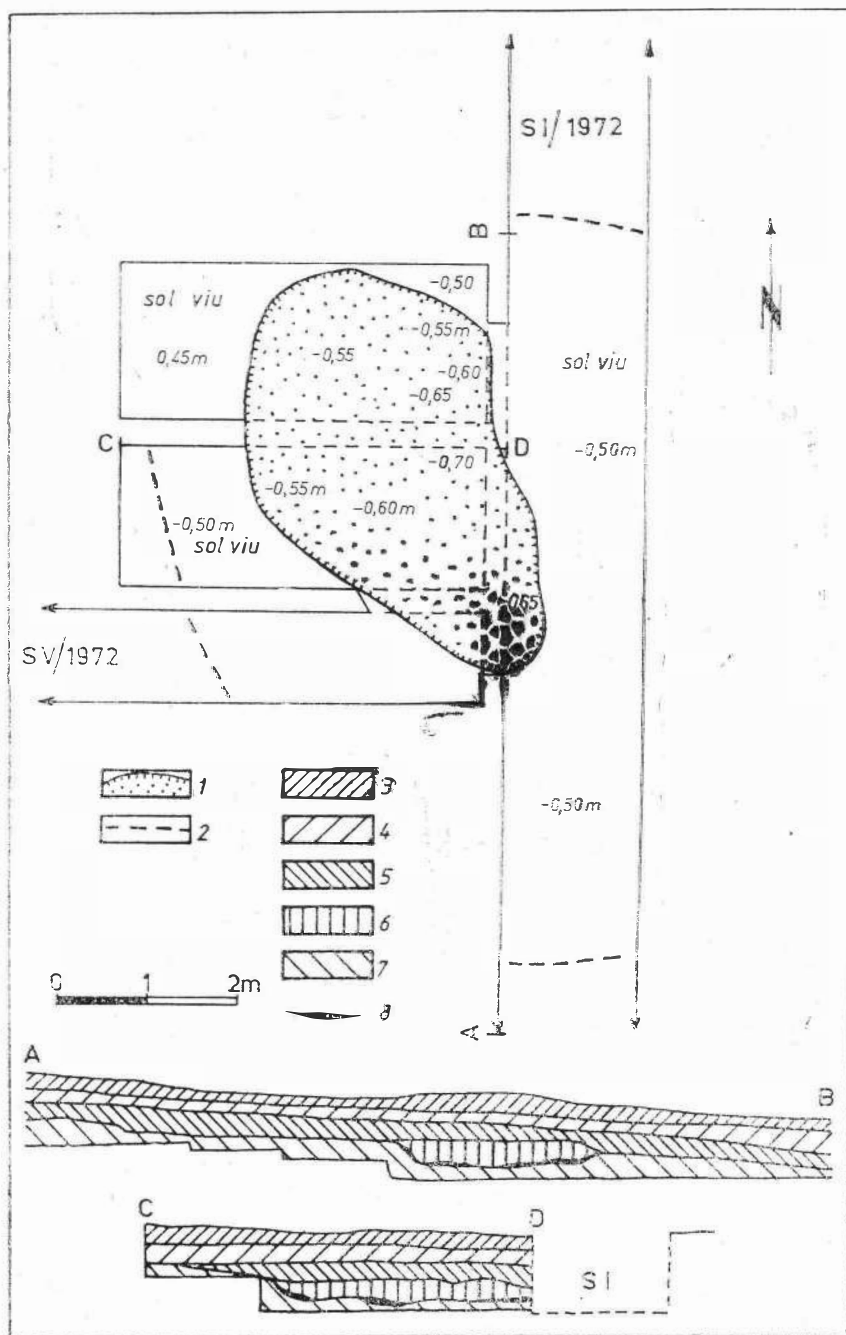

Fig. 7. Locuința 2 de la Crăciunești — „Mohelca". Legenda: 1 groapa cu cărbune, pietre arse și ceramică; 2 limitele probabile ale construcției; 3 sol vegetal; 4 sol castaniu-lutos; 5 sol negru cu mult cărbune și fragmente ceramice; 6 umplutura gropii cu cărbune, pietre arse și ceramică; 7 sol viu; 8 strat de cărbune.

Fig. 8. Materiale din așezarea de la Crăciunești — „Mohelca".

A doua categorie ceramică din aşezarea de la Crăciuneşti este reprezentată de oale modelate la roata de mînă dintr-o pastă de calitate medie, conţinînd ca degresant nisip cu bobul mijlociu, arsă roşietic-cenuşiu. Din această categorie s-a găsit un singur fragment (fig. 8/24) provenind din partea superioară a unei oale de dimensiuni mijlocii, înaltă de 14—15 cm, aproape cu totul lipsită de gît şi avînd buza scundă răsfrîntă spre exterior, cu marginea rotunjită. Fragmentul poartă pe umăr un decor compus dintr-un registru de împunsături oblice făcute cu pieptenul, sub care apar linii paralele incizate distanţat cu un instrument ascuţit în timpul rotirii. Caracterul de unicat al descoperirii este compensat de condiţiile în care a fost găsit fragmentul, direct pe vatra locuinţei de suprafaţă notată ca L. 1 (fig. 6).

Cea mai bine reprezentată categorie ceramică, cuprinzînd peste 95% din inventarul de acest gen, constă din fragmente de vase modelate cu mîna dintr-o pastă cu totul inferioară, conţinînd ca degresant o mare cantitate de cioburi pisate. Suprafeţele exterioare ale vaselor sînt foarte neglijent netezite, cu multe neregularităţi şi adîncituri, evidenţiind producerea lor în cadrul gospodăriei, fără implicarea vreunui meşteşugar. Doar în interiorul vaselor pot fi recunoscute urme de modelare, sub forma unor şănţuiri provocate de jos în sus cu degetele sau cu lopăţica de lemn. Arderea s-a făcut după toate aparenţele în gropi deschise, avînd drept rezultat recipiente sensibile la umezeală, astfel încît chiar recoltarea fragmentelor din solul umed a fost dificilă, iar ambalarea a fost posibilă doar după uscarea lor. Calitatea cu totul inferioară a acestei ceramici explică tendinţa îngroşării pereţilor vaselor, aceştia ajungînd pînă la 2,5—3 cm în partea lor inferioară.

Această categorie ceramică cuprinde două sau trei tipuri de recipiente. Din primul fac parte oalele-borcan de capacitate mică, cu diametrul exterior al fundurilor în jurul valorii de 6—7 cm, ca excepţii existînd şi vase „miniaturale” cu diametrul fundului de numai 4 cm şi înălţimea probabilă de 9—10 cm (fig. 8/21) sau oale mai mari cu diametrul fundului de cca 12 cm (fig. 8/6). Pentru asigurarea stabilităţii verticale a acestor oale-borcan, fundurile lor sînt uşor lăţite pe înălţimea ultimilor 2—3 cm, sau sînt tratate ca nişte cilindri masivi. Tot în mod excepţional a apărut şi un fund de oală modelată cu mîna care imită neîndemînatec un „inel de bază” (Standring), dar din păcate acest vas nu a putut fi reconstituit dincolo de forma fundului său (fig. 8/25). Pereţii înalţi de 15—18 cm ai acestor oale-borcan vădesc profile arcuite, cu pîntece şi umeri marcaţi, gît aproape inexistent şi buze răsfrînte în exterior, această răsfrîngere fiind uneori destul de accentuată (fig. 8/14,18, 22—23). Marginile buzelor, mai apropiate de verticală sau răsfrînte în exterior, atestă uneori tendinţa unei „tăieri” drepte, chiar dacă la ceramica modelată cu mîna nu poate fi vorba de o „tăiere” propriu-zisă. Aproape jumătate din numărul buzelor de oale-borcan recoltate în săpătură sînt decorate cu alveolări obţinute prin presarea lutului moale cu un instrument de lemn (fig. 8/14, 15, 17, 18, 23, 26).

Al doilea tip de recipiente de lut modelate cu mîna este reprezentat de tăviţele (tigăi) scunde de formă circulară sau ovală, lipsa pieselor întregi sau întregibile interzicîndu-ne precizări suplimentare asupra formelor. Înălţimea acestor vase este în medie de 5—6 cm, dar şi pentru ele s-a sta-

bilit existenţa unor piese „miniaturale" cu înălţimea de numai 2,5 cm (fig. 8/8), după cum cîteva fragmente de funduri de tăviţe cu grosimea în jur de 2 cm indică prezenţa simultană a unor piese de dimensiuni mai mari.

Marginile tăviţelor sînt verticale sau puţin înclinate spre exterior, sumar îndreptate şi rotunjite la limita lor superioară care, cam la o treime din fragmentele descoperite, prezintă decorul întîlnit şi la oalele-borcan, din alveole adîncite cu degetul sau mai degrabă cu ajutorul unui instrument de lemn (fig. 8/9, 16). Raportul numeric dintre fragmentele de oale-borcan şi de tăviţe, descoperite în săpătură, atestă un uşor avantaj în favoarea primului tip de vase.

Prezenţa în aşezarea de la Crăciuneşti a unui al treilea tip de recipiente din lut modelate cu mîna decurge din descoperirea de fragmente ceramice care nu aparţin tipurilor deja descrise. Este vorba de margini rotunjite care provin de la vase cu pereţii încă mai groşi, de 2—3 cm, modelaţi din aceeaşi pastă inferioară ce conţine cioburi pisate ca degresant. Această din urmă constatare exclude provenienţa lor de la marginile unor vetre portative sau de la amenajările de contur ale unor vetre deschise lutuite. Deşi fragmentele recoltate sînt foarte mici (fig. 8/2—4) datorită calităţii cu totul inferioare a acestei ceramici slab arse, pare foarte probabil ca ele să provină de la marginile unor ţesturi de lut în formă de clopot, folosite pe vatră pentru acoperirea şi coacerea turtelor, respectivul tip de vas fiindu-ne dealtfel cunoscut şi din alte aşezări medievale timpurii din Maramureş [29].

Inventarul arheologic despre care a fost vorba — şi în primul rînd asocierea la Crăciuneşti în aceeaşi aşezare a celor trei categorii ceramice — îngreuiază sensibil atît încercarea de a stabili analogiile cele mai concludente, cît şi încadrarea etno-culturală a complexului descoperit. Dincolo de neobişnuitul prezenţei simultane a categoriilor ceramice amintite, fiecare dintre ele revendică o judecată separată. Ceramica cenuşie-fină cu aspect săpunos modelată la roata rapidă reprezintă foarte probabil o prelungire în timp a producerii şi folosirii în Maramureş a ceramicii asemănătoare descoperite la Sarasău-„Zăpodie", de care ne-am ocupat în paginile precedente. Asocierea ceramicii romane tîrzii sau a celei cenuşii din prima parte a epocii migraţiilor, modelată la roata rapidă, cu „ceramica slavă de aspect arhaic" modelată cu mîna, situaţie semnalată în repetate rînduri în nordul Bazinului Carpatic şi chiar în zone situate la nord sau nord-est de Carpaţi, a fost interpretată pentru datarea timpurie, încă din sec. VI sau chiar de la sfîrşitul secolului anterior, a aşezărilor şi complexelor respective [30]. Dar această asociere a apărut şi în complexe pentru care nu avem motive să le coborîm datarea mai jos decît sec. VII [31].

[29] R. Popa, SCIV, 22, 1971, 4, p. 614 şi fig. 12a ;Idem, SCIV, 26, 1975, 2, p. 275 şi fig. 2/7—9. Curbura fragmentelor mai mari recoltate în aşezarea de la Sarasău interzice interpretarea lor ca provenind de la castroane, permiţînd identificarea lor ca ţesturi, pentru care vezi I. Chelcea, Rev Muz, 5, 1968, 2, p. 171—172.

[30] K. Godlowski, *Das Aufhören der germanischen Kulturen an der mittleren Donau und das Problem des Vordringens der Slawen,* în W. Wolfram, F. Daim (sub red.), *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert,* Viena, 1980, p. 227—228; vezi şi Zd. Vána, *Einführung in die Frühgeschichte der Slawen,* Neumünster, 1970, p. 69 (cu bibliografia).

[31] De pildă fragmentele de ceramică cenuşie fină din inventarul funerar a patru morminte de la Sărata Monteoru, în necropola din sec. VII, puse pe seama prezenţei unor localnici din zona Buzăului ; I. Nestor, SCIV, 10, 1959, 1, p. 54.

Unei datări timpurii a aşezării de la Crăciuneşti i se opune în mod hotărît şi descoperirea pe vatra locuinţei de suprafaţă a fragmentului de oală modelată la roata înceată şi decorată cu pieptenul, piesă care cu tot aspectul ei „arhaic" nu poate fi coborîtă ca datare sub sec. VII şi chiar sub mijlocul acestui secol [32].

Nici ceramica modelată cu mîna de la Crăciuneşti, cu tot aspectul ei primitiv pe care-l putem pune şi pe seama lutului de calitate inferioară aflat la îndemînă în această regiune muntoasă dinspre izvoarele Tisei, nu este lipsită de trăsături ce pledează pentru o datare mai tîrzie. Profilele de oale cu răsfrîngere accentuată spre exterior a buzei, frecvenţa decorului cu alveole practicat atît pe marginile buzelor de oale-borcan cît şi pe marginile tăviţelor, precum şi marele procent de cioburi pisate folosite ca degresant, fac dificilă includerea acestor materiale în sfera largă a ceramicii slave de tip Praga-Korciak, indiferent de diversitatea variantelor regionale — variante foarte probabil lipsite de determinări cronologice — pe care le-a cunoscut respectivul tip [33].

S-au exprimat opinii divergente asupra epocii la care ceramică slavă modelată cu mîna şi-a făcut apariţia în aşezările de pe latura exterioară a Carpaţilor nordici, pe Tisa superioară la vest de Maramureş, sau în Moldova, pentru a nu aminti decît aceste trei arii de migraţie slavă învecinate regiunii de care ne ocupăm [34]. Urmărind analogiile posibile pentru materialele descoperite la Crăciuneşti, constatăm că ele sînt doar aproximative, în sensul mai general al apartenenţei la aceeaşi sferă largă a ceramicii slave „arhaice". Cele mai timpurii descoperiri de acest gen produse pe teritoriul Moldovei, cele de la Suceava — „Şipot" datate la sfîrşitul sec. VI şi începutul secolului următor [35], nu cunosc decorul cu alveole pe buză şi nici chiar tăviţele de lut, deşi s-ar putea ca absenţa acestui din urmă tip de recipient să se datoreze lotului redus al materialelor descoperite acolo. Oricum, decorul cu alveole este considerat ca fiind mai nou, prezent în faza de după mijlocul sec. VII [36].

Relativ recenta trecere în revistă a „descoperirilor slave" de pe Tisa superioară, din zona situată la vest de Maramureş, înregistrează o singură aşezare de tip „arhaic", aceea de la Cepa pe care o datează în sec. VII—VIII, dar şi acolo lipseşte decorul cu alveole pe buzele recipientelor [37].

[32] Renunţarea la schemele cronologic-tipologice, de largă valabilitate, ale evoluţiei ceramicii slave (vezi Zofia Hilczerowna-Kurnatowska, ArchPolski, 12, 1967, p. 431 şi urm.), în spiritul unor observaţii mai vechi, printre care vezi H. Jankuhn, *Die Grundlagen für die zeitliche Gliederung der Slawischen Keramik*, în *Berichte über die Tagung für Frühgeschichte*, Lübeck, 1956, p. 74 şi urm., nu poate totuşi modifica valoarea de termen *post quem* a acestei limite cronologice.

[33] V. P. Petrov, MIA, 108, 1963, p. 16 şi urm.; I. P. Rusanova, *Slavianskie drevnosti VI—VII vv.*, Moscova, 1976, p. 12 şi urm.; vezi şi observaţiile pertinente la Maria Comşa, în *Actes du VIIe Congr. Intern. de Sciences Prehist. et Protohist., II*, Praga, 1970, p. 1111 şi urm.

[34] Vezi, printre altele, V. D. Baran, *Ranni slovjani miz Dnistrom i Pripjattiu*, Kiev, 1972; V. Gr. Kotigoroşko, SlovArch, 25, 1977, p. 81 şi urm.; D. Teodor, *Berichte II. Intern. Kongress slaw. Arch.*, III, Berlin, 1973, p. 201 cu bibliografia.

[35] M. Matei, SCIV, 10, 1959, 2, p. 409 şi urm.

[36] *Ibidem*, p. 421—427; ceramica de la Crăciuneşti îşi găseşte în Moldova apropieri evidente în descoperirile de la Cucorăni — jud. Botoşani (Silvia Teodor, ArhMold, 8, 1975, p. 151—155), a căror datare prea largă, în sec. VI—VII, nu ne poate servi unor precizări suplimentare.

[37] V. Gr. Kotigoroşko, *op. cit.*, p. 102 şi passim. Considerarea drept „slave" a tuturor aşezărilor din sec. VII—X (?) din zona Vinogradovo, unde cele mai vechi documente de cancelarie atestă în sec. XIV un habitat românesc important, trebuie preluată cu multe rezerve.

Pe latura exterioară a Carpaților Păduroși, la izvoarele Prutului și ale Nistrului, cercetările intense din ultimele decenii au definit un orizont dens de așezări slave din sec. VI—VII, caracterizate printr-o ceramică modelată cu mîna ce a intrat în literatură ca fiind de tip Jitomir-Korciak, strîns înrudită cu tipul Praga, dar atestînd, spre deosebire de acesta din urmă, folosirea frecventă în pastă, ca degresant, a cioburilor pisate [38]. Dar decorul cu alveole este totuși foarte rar în această arie la nivelul sec. VI—VII, el întîlnindu-se frecvent într-o zonă situată cu mult mai spre nord-est, în aria culturii Penkovka [39]. Este un motiv în plus să ne alăturăm opiniei Mariei Comșa după care ceramica de felul celei descoperite la Crăciunești ilustrează faza cea mai veche a culturii Hlincea I — Luka-Raikoveckaja, legîndu-se de un al doilea val al migrației slave ajuns pe teritoriul țării noastre și pe Tisa superioară, val pornit de pe Nipru după începutul sec. VII [40].

În sprijinul acestei interpretări pledează și analogiile pe care le găsim tipului de locuință cu vatră mare amenajată într-o groapă centrală, descoperit la Crăciunești. Pe Tisa superioară, în zona Vinogradovo, au fost înregistrate semibordeie de plan oval (?) și vetre constînd dintr-o adîncitură plasată central în raport cu planul locuinței [41], dar încă mai semnificative ni se par sub acest aspect descoperiri din sudul Iugoslaviei, unde locuințe asemănătoare celei de la Crăciunești au fost atribuite celui de-al doilea val de migrație slavă, ajuns pînă în sud-vestul Peninsulei Balcanice [42].

Pe aceste temeiuri, credem a nu greși datînd așezarea descoperită la Crăciunești la mijlocul și în a doua jumătate a sec. VII, durata ei în timp rămînînd desigur sub semnul întrebării, condiționată de investigarea metodică a întregii suprafețe. Asupra semnificației sale etno-culturale în contextul istoriei Maramureșului, vom reveni după prezentarea unui al treilea complex.

Printre cele cca 35 locuințe dezvelite pînă în prezent din așezarea medievală de la Sarasău-„Zăpodie", aparținînd ultimelor secole ale mileniului anterior și continuînd pînă în sec. XIII [43], ne oprim asupra „casei 13" care ca tip de construcție se aseamănă foarte mult cu una din locuințele descoperite la Crăciunești. Resturile acestei „case" au apărut în campania 1971 în partea de sud-vest a Zăpodiei, pe un teren situat în pantă. Locul construcției s-a definit cu un plan aproximativ circular cu diametrul de cca 3,50 m, caracterizîndu-se — și totodată diferențiindu-se de toate celelalte locuințe dezvelite pînă acum — prin prezența în centrul ei a unei gropi lungi de cca 2 m, lată de 0,70—0,80 m, adîncindu-se pînă la —0,50 m în raport cu podeaua, groapă în care s-au găsit multe pietre de rîu arse, unele clivate în foc, cărbuni, precum și destul de multe fragmente ceramice (fig. 9).

[38] Maria Comșa, SCIV, 11, 1960, 1, p. 160.
[39] D. T. Berezoveț, MIA, 108, 1963, p. 145 și urm.
[40] Maria Comșa, Balcanoslavica, 1, 1972, p. 24; cf. și eadem, *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 94.
[41] V. Gr. Kotigoroșko, *op. cit.*, p. 84—89.
[42] Irma Cremosnik, în AIESEE, Bulletin d'archéologie, 2, București, 1971, p. 171—173.
[43] Vezi mai sus nota 4. Planul săpăturilor pe care-l publicăm sub fig. 2 a fost întocmit în 1971, fără a fi completat cu locuințele dezvelite ulterior.

Cît privește structura pereților acestei „case", nu s-au găsit indicii care să-i permită reconstituirea, fie și doar ipotetică, dar credem că a fost o construcție din materiale ușoare de genul colibei, ai cărei pereți fie că n-au fost lipiți cu lut, fie că n-au lăsat urme caracteristice datorită faptului că n-au fost distruși prin incendiu [44].

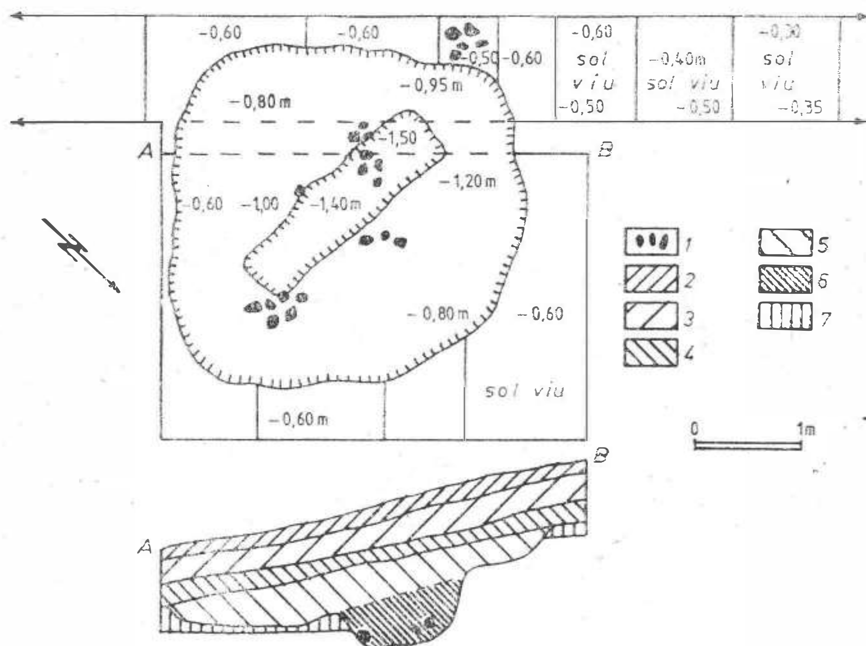

Fig. 9. Locuința 13 din așezarea de la Sarasău — „Zăpodie". Legenda : 1 pietre arse ; 2 sol vegetal ; 3 sol castaniu-lutos ; 4 sol negru-castaniu cu rarefragmente ceramice ; 5 sol negru-cenușos cu multă ceramică ; 6 umplutura gropii cu mult cărbune, pietre arse și numeroase fragmente ceramice ; 7 sol viu.

Inventarul arheologic al „casei 13" s-a compus aproape exclusiv din fragmente ceramice, provenind cam de la 30—40 recipiente, fără a fi posibile întregiri mai importante. În afara acestora s-au mai găsit cîteva fragmente de zgură de fier [45] și jumătatea unei cute din gresie nisipoasă (fig. 10/5).

Toată ceramica descoperită poate fi atribuită cu destulă siguranță respectivei construcții, deoarece în zona înconjurătoare lipsește un nivel consistent al locuirii medievale timpurii.

Fragmentele se repartizează în două categorii distincte. Din prima, reprezentînd doar 4—5% din totalul materialelor de acest fel, fac parte

[44] Considerăm că marea majoritate a locuințelor de plan rectangular descoperite la Sarasău-„Zăpodie" au avut suprastructura din bîrne în tehnica „Blockbau" (R. Popa, SCIV,22, 1971, 4, p. 611), dar ipoteza după care și locuințele cu groapă centrală de plan circular ar fi avut asemenea pereți din bîrne (V. Gr. Kotigoroșko, *op. cit.*, p. 100) pare greu de acceptat.

[45] O „casă a fierarului" din al cărei inventar fac parte peste 100 kg de zgură (L 5 în fig. 2) a făcut parte din așezarea de pe „Zăpodie".

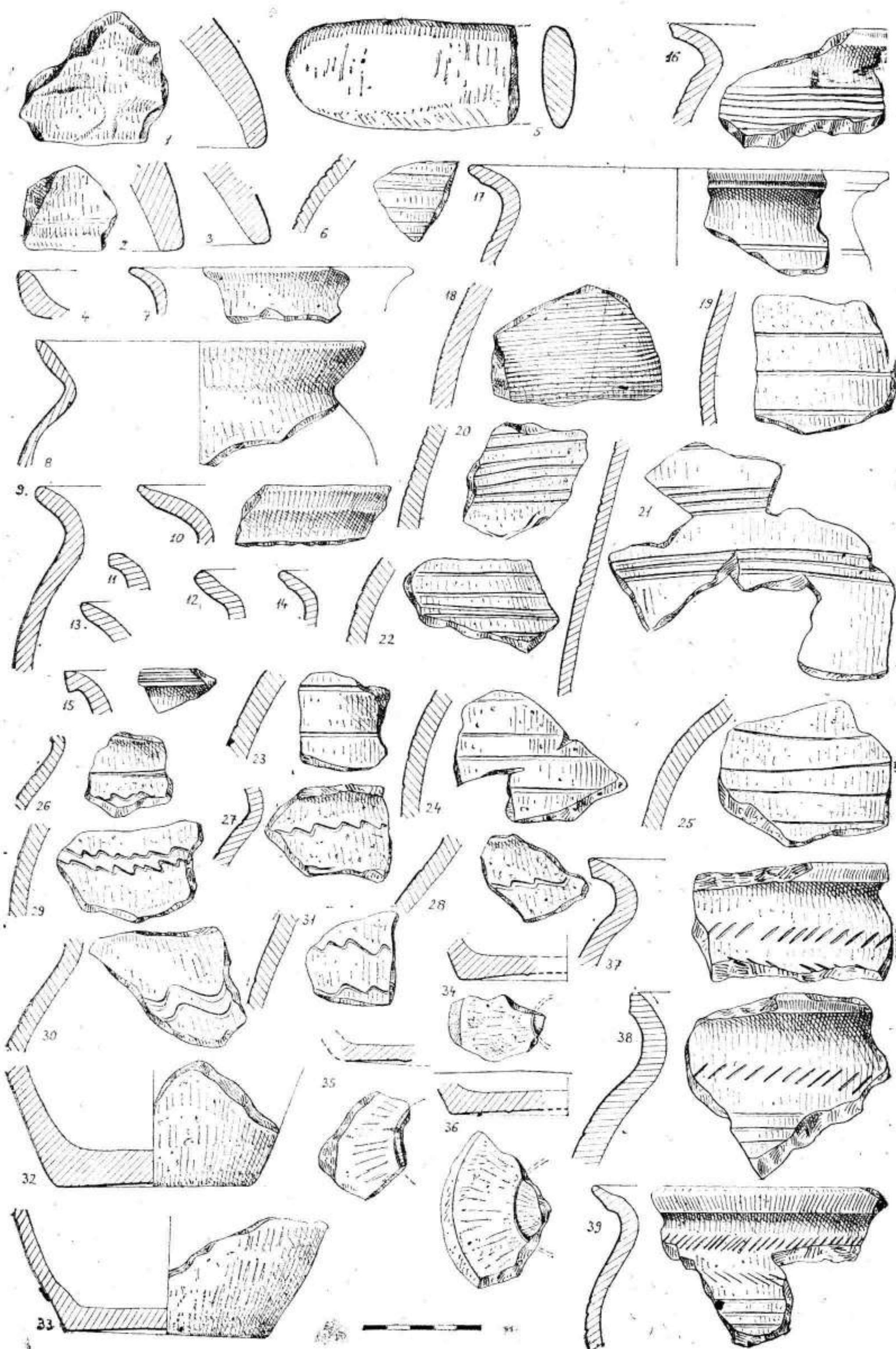

Fig. 10. Inventarul „Locuinței 13" de la Sarasău — „Zăpodie".

fragmente de țesturi și tăvițe modelate cu mîna dintr-o pastă de slabă calitate în care s-au folosit ca degresant cioburile pisate și nisipul cu bobul mare, arsă roșu-cărămiziu într-un cuptor ce ar putea fi identic cu cel în care s-a ars și ceramica modelată la roata înceată. Pereții de țesturi sînt masivi, groși de 1,8—2 cm, iar un fragment mai mare permite reconstituirea recipientului ca avînd diametrul gurii de 25—30 cm (fig. 10/1). Fragmentele de tăvițe, cu margini subțiate și rotunjite, nu prezintă particularități notabile (fig. 10/4).

Oalele-borcan au fost modelate la roata înceată dintr-o pastă relativ omogenă în care s-a folosit ca degresant foarte mult nisip cu bobul mare. Înainte de ardere, cele mai multe fragmente atestă acoperirea pereților cu un șlem impermeabilizant, depus ca urmare a cufundării vaselor uscate într-o baie de lut fin. Arderea a produs o gamă cromatică largă, de la brun-cenușiu pînă la roșu-gălbui, miezul pereților fiind de obicei incomplet ars, de culoare cenușie sau neagră. Uneori culoarea roșie a pereților se limitează în profunzime doar la grosimea stratului de șlem. Pereții fragmentelor de pe care a căzut acest strat de șlem sînt foarte aspri la pipăit, datorită ieșirii în relief a boabelor de nisip ale degresantului.

O varietate destul de mare se constată și în privința grosimii pereților oalelor, de obicei între 0,5 și 1 cm, valoare depășită doar la cîteva funduri masive (fig. 10/32). Cîteva fragmente provin de la două oale miniaturale, cu pereții groși de numai 0,3 cm (fig. 10/7—8).

Marea majoritate a oalelor-borcan modelate cu mîna și descoperite în „casa 13" sînt de mărime medie, cu capacitatea în jurul a 2—3 l, ceea ce corespunde unei înălțimi de 15—20 cm și unor diametre exterioare ale fundurilor de 8—10 cm (fig. 10/33). Pe trei fragmente de funduri de oală, provenind de la recipiente diferite, apare în relief același „semn de olar" constînd dintr-un cerc, pare-se simplu (fig. 10/34—36). Cît privește formele, oalele-borcan par a fi fost mai degrabă scunde și cu gura largă, gîtul foarte slab marcat și buzele răsfrînte spre exterior cu forme și profile variate : rotunjite simplu (fig. 10/9), înalte de 3 cm în formă de pîlnie (fig. 10/8) sau întărite cu o nervură exterioară (fig. 10/10, 14), sau scunde și tăiate drept, cu sau fără nervuri exterioare (fig. 10/11—15).

Acestei varietăți de forme îi corespunde — cam pe jumătate din numărul fragmentelor descoperite — un repertoriu decorativ constînd în principal din incizii orizontale distanțate sau dese, trasate uneori sub formă de fascicole (fig. 10/21). Pe trei oale se remarcă prezența acestor incizii orizontale sub unul sau două registre de linii scurte oblice practicate la limita superioară a umerilor respectivelor recipiente (fig. 10/37—39). Mult mai rar este decorul vălurit, constînd din linie simplă în val prezentă pe fragmente provenind de la trei oale-borcan de dimensiuni mici (fig. 10/26—29), sau din fascicul de linii în val trasat cu pieptenul pe umărul unei singure oale-borcan de dimensiuni medii (fig. 10/30).

Încercînd să fie exhaustivă, prezentarea ceramicii descoperite în „casa 13" ține seama de extrema dificultate a stabilirii unei scări cronologice cu valori absolute, valabilă pentru complexele din așezarea medievală de pe „Zăpodia" Sarasăului și din punctele învecinate. Complexele de locuire — case de suprafață — conțin aproape exclusiv ceramică, iar cele cîteva piese de metal descoperite — cuțite, vîrfuri de săgeți etc. — nu permit nici ele datări mai strînse. Principial, fragmentele ceramice cu aspectul cel mai

„evoluat" din punctul de vedere al tehnicii de lucru, al formelor și al diversificării decorului, găsite în fiecare dintre complexe luate în parte, ar trebui să fixeze data mai mult sau mai puțin aproximativă a existenței respectivei locuințe, ținînd seama și de faptul că aceste locuințe nu au putut avea durată prea lungă în timp, probabil nu mai lungă decît viața unei generații. Dar chiar și la o asemenea judecată asupra inventarului, luînd în considerare rezervele îndreptățite privind metoda cronologic-tipologică în datarea ceramicii medievale timpurii despre care a fost deja vorba[46], ca și dificultatea folosirii analogiilor cu descoperiri din regiuni învecinate, lipsite la rîndul lor de contexte apte să permită datări strînse pe scara cronologică absolută [47], rezultatele nu pot atinge precizia necesară.

Cu tot aspectul ei „arhaic" și în pofida apropierilor posibile cu locuința descoperită la Crăciunești, „casa 13" de la Sarasău- „Zăpodie" nu pare să facă parte dintre cele mai vechi locuințe ale acestei așezări. În alte locuințe s-au descoperit materiale cu caractere încă mai „arhaice" — de pildă fragmente de oale modelate cu mîna și decorate cu crestături pe buză [48], sau un procent mult mai ridicat al ceramicii modelate cu mîna — , în timp ce inventarul altor case de suprafață a oferit piese ce nu pot fi datate sub sec. XII—XIII, fiind vorba de oale modelate la roata perfecționată, manevrată foarte probabil cu piciorul [49].

Datarea mai strînsă a „casei 13" depinde deci în primul rînd de stabilirea scării cronologice interne, cu valoare relativă, a așezării din care face parte, așezare ce se compune din cîteva sute de locuințe cu durată limitată în timp [50]. Aceasta rămîne o sarcină de viitor, posibilă după înmulțirea locuințelor descoperite și dezvelite integral. Oricum, judecînd după ansamblul pieselor descrise, credem că o datare mai coborîtă decît sec. IX va fi greu de acceptat, după cum nici pentru o datare ulterioară sec. XI nu există temeiuri.

Cele trei complexe de locuire maramureșană din mileniul I e.n. ce au făcut obiectul paginilor precedente și la care se adaugă rezultatele cercetărilor de la Călinești [51] dovedesc că în bazinul izvoarelor Tisei nu s-au produs discontinuități ale habitatului, începînd din sec. III—IV și pînă în plin ev mediu, în vremea în care documentele de cancelarie consemnează rețeaua densă a satelor maramureșene [52]. Evident că sub semnul întrebării rămîne valoarea demografică, dintr-o epocă sau alta, a acestui habitat continuu, problemă ce trebuie să stea în atenția cercetărilor viitoare.

Pe de altă parte, elemente importante ale civilizației caracteristice etapelor succesive care acoperă durata unui mileniu — printre care produ-

[46] Vezi mai sus p. 264 cu notele 32 și 33.

[47] Departajarea cronologică, în cuprinsul sec. VII—X, a așezărilor „slave" descoperite în bazinul superior al Tisei la vest de Maramureș (V. Gr. Kotigoroșko, *op. cit.*), se bazează pe analiza comparativă a inventarului ceramic.

[48] R. Popa, SCIV, 22, 1971, 4, p. 615.

[49] *Ibidem*, p. 620 cu fig. 17a.

[50] Raportînd numărul locuințelor identificate pînă în prezent la suprafața așezării, reconstituită aproximativ pe temeiul descoperirilor de pe teren, rezultă prezența acestor sute de resturi de case care evident nu au putut fi contemporane, ele datorîndu-se refacerii succesive a construcțiilor pe locuri învecinate.

[51] Vezi mai sus nota 3.

[52] R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 65 și urm. și mai ales p. 120.

cerea și folosirea anumitor tipuri și categorii ceramice, sau tipurile de locuință care în Maramureș par a fi fost tot timpul doar de suprafață — s-au transmis în mod cert de la o etapă la alta.

Nu poate fi contestată pătrunderea în epoci diferite în bazinul izvoarelor Tisei a unor colectivități străine mediului originar, de pildă afectarea zonei de către unul dintre valurile timpurii ale migrației slave. Este foarte probabil ca așezarea de la Crăciunești să reflecte tocmai acest moment, oferind explicații pentru toponimia de origine slavă pe care o întîlnim în Maramureș în izvoarele scrise din sec. XIV—XV [53]. Dar în absența — cel puțin deocamdată — a necropolei acestei așezări [54] și ținînd seama de asocierea la Crăciunești a celor trei categorii ceramice amintite, caracterul etnic omogen al așezării nu este în afara oricărei îndoieli. Și chiar dacă ar fi acolo vorba de o comunitate slavă, sosită în acest caz, foarte probabil, de la nord de Carpați prin pasul Tatarska, rămîne sub semnul întrebării dacă ea a zăbovit în bazinul izvoarelor Tisei doar cîteva decenii, continuîndu-și ulterior migrația pe rîu în jos, înspre Peninsula Balcanică, sau dacă s-a stabilit aici participînd, alături de alte colectivități asemănătoare, la faza finală a etnogenezei românești.

Dar cea mai dificilă întrebare decurge din faptul că pe la 1300 documentele de cancelarie precizează Sarasăul drept sat românesc și chiar drept centru al uneia dintre structurile social-politice și teritoriale care compuneau marea obște românească a Țării Maramureșului, cu familie cnezială ce a deținut la începutul sec. XIV demnitatea voievodală în Maramureș [55].

Ținînd seama de faptul că Maramureșul s-a aflat la aproape 150 km depărtare de hotarele nordice ale provinciei romane Dacia, situația permite două interpretări diferite și aparent divergente. În Maramureș procesul de romanizare s-a putut produce într-un ritm lent și pe o perioadă foarte îndelungată, prin impulsuri venite din aproape în aproape pe toată durata mileniului ce a precedat „explozia" în documentele de cancelarie a societății românești omogene [56], proces ce a putut desigur avea și momente de stagnare sau chiar de regres. A doua interpretare ține seama de posibilitatea ca la un moment dat, cel mai probabil în cursul sec. X, dacă fenomenul nu cumva s-a repetat în mai multe rînduri, să se fi produs o „centrifugare" a colectivităților daco-romane și apoi românești din zonele centrale ale Transilvaniei spre marginile ei mai adăpostite, ca urmare a unor epoci de presiuni militare și politice care periclitau însăși ființa acestor colectivități. La stadiul actual al cercetărilor și al informației de care dispunem, ambele interpretări trebuie supuse în continuare unui examen metodic, fără a considera exclusă împletirea acestor două căi ce au dus la definitivarea înainte de 1300 a cadrului istoric al „țării" românești a Maramureșului.

[53] *Ibidem*, p. 22—23 și 44.

[54] Pentru eventualitatea ca disproporția dintre marele număr al așezărilor slave vechi descoperite și numărul mic al necropolelor contemporane să se datoreze unor înmormîntări plasate deasupra solului, vezi Helena Zoll-Adamikowa, Archaeologia Polona, 21—22, 1983, p. 223 și urm.

[55] R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 99—101 și 164.

[56] Din cele cca 100 așezări atestate în Maramureș în sec. XIV, 84 sînt precizate de documente ca fiind românești, 7 sînt așezări de „oaspeți regali" întemeiate cu începere din ultimul deceniu al sec. XIII, iar 5 sînt așezări rutene întemeiate de acest ultim și tîrziu val al migrației slave, care în Maramureș a atins apogeul în sec. XV; R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 118—121.

ARCHÄOLOGISCHE ZEUGNISSE AUS MARAMURESCH AUS DEM I. JAHRTAUSEND u.Z.

ZUSAMMENFASSUNG

Die in Maramureş und zwar in denam Oberlauf der Tisa liegenden Ortschaften Sarasău (Mun. Sighetul Marmaţiei) und Crăciuneşti (Gem. Bocicoiul Mare) durchgeführten archäologische Grabungen, führten zur Entdeckung wichtiger Siedlungsspuren aus der Mitte und zweiten Hälfte des I. Jahrtausends.

In Sarasău, Fundstelle „Zăpodie", am linken Sarasăutal, ungefähr 1,5 km von dessen Mündung in der Tisa gelegen, wurde, neben wichtigen Oberflächenwohnungen aus dem IX.—XIII. Jh. u.Z., auch eine Oberflächenwohnung mit scheibengedrehte, rauhe, braun-graue Keramik, dann ebenfalls scheibengedrehte aber graue sehr feine Keramik und schließlich noch Bruchstücke von Krausengefäßen gefunden. Zwei Schleifsteine und eine weißgrüne, spiralverzierte Glasperle ergänzen das Inventar.

Gegenstücke im jungkaiserzeitlichen Horizont von Medieşul Aurit aber auch in der frühvölkerwanderungszeitlichen Dobrodzien-gruppe sichern eine chronologische Einordnung in der zweiten Hälfte des IV. und möglicherweise, auch am Anfang des V. Jhs. u.Z.

In Crăciuneşti, Fundstelle „Mohelka", ungefähr 500 m vom linken Tisa-ufer gelegen, wurden zwei, mehr oder wenig eingetiefte Wohnungen aufgedeckt. Das Inventar setzt sich vorwiegend aus Keramikbruchstücken zusammen. Daneben sei noch eine, durch Einstiche verzierte Spinnwirtel, zwei Glas (becher?) — bruchstücke und ein Schlageisen erwähnt. Im Keramikmaterial ist, neben der grauen, feinen scheibengedrehten Keramik (1—2%) oder auf dem langsamen Rad hergestellten Keramik (3%), die handgemachte Keramik absolut vorherrschend (95%). In dieser Gattung kommen neben manche mit Randkerben verzierten Topfbruchstücken, auch Pfannen vor. Das in Crăciuneşti gefundene Keramikmaterial sichert eine mögliche Datierung in der zweiten Hälfte des VII. Jhs. Vom ethnischen Standpunkt betrachtet, könnte sich dieser Siedlungshorizont als ein Echo der spätslawischen Einwanderung im Karpatenbecken aufweisen.

Der letzte Siedlungshorizont auf dem hier kurz eingegangen werden soll wurde in Sarasău, Fundstelle „Zăpodie" festgestellt. Unter den hier 35 aufgedeckten Oberflächenwohnungen hebt sich die Wohnung 13 durch ihre handgearbeitete Keramik (Töpfe aber auch Pfannen) und vor allem durch die auf dem langsamen Rad hergestellte Keramik hervor. Besonders diese letzte Keramikgattung spricht, möglicherweise, für eine chronologische Einordnung in der Zeitspanne zwischen dem IX. und XI. Jh. Es bleibt eine Aufgabe der zukünftigen Forschung diese chronologisch verschiedenen Siedlungshorizonte genauer zu deuten und zu ergänzen.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 3. Die Wohnung aus IV. — V. Jh. von Sarasău — „Zăpodie".

Abb. 4. Inventar der Wohnung des IV. — V. Jhs. von Sarasău — „Zăpodie".

Abb. 5. Suchgrabung aus dem Jahre 1972 von Crăciunești — „Mohelka".

Abb. 6. Wohnung Nr. 1 von Crăciunești — „Mohelka" : 1 offener Herd; 2. eine durch Kohle und gebrannte Erde pigmentierte Schicht; 3. Bruchstück eines auf dem langsamen Rad hergestellten Topfes; 4 Bruchstück eines handgearbeiteten Topfes; 5 gebrannte Steine; 6 handgearbeitete Keramikbruchstücke.

Abb. 7. Wohnung Nr. 2 von Crăciunești — „Mohelka". 1 die Grube mit Kohlenbruchstücke, gebrannte Steine und Keramik; 2 die wahrscheinlichen Grenzen des Bauwerkes; 3 anstehender Boden 4 braun-lehmige Schicht; 5 schwarze Schicht mit viel Kohle und Keramikbruchstücken; 6 Inhalt der Grube mit Kohle, gebrannte Steine und Keramik; 7 Humusschicht 8 Kohlenschicht.

Abb. 8. Funde aus der Siedlung von Crăciunești — „Mohelka".

Abb. 9. Wohnung Nr. 13 von Sarasău — „Zăpodie" : 1 gebrannte Steine; 2 anstehender Boden; 3 braun-lehmige Schicht; 4 schwarz-braune Schicht mit spärlichen Keramikbruchstücken; 5 grau-schwarze Schicht mit viel Keramik; 6 Inhalt der Grube mit viel Kohle, gebrannte Steine und zahlreiche Keramikbruchstücke.

Abb. 10. Inventar der Wohnung Nr. 13 von Sarasău — „Zăpodie".

AȘEZAREA DACO-ROMANĂ DE LA HÎRȘOVA ȘI UNELE ASPECTE ALE ROMANIZĂRII ÎN DOBROGEA

de OCTAVIAN BOUNEGRU, PUIU HAȘOTTI, ACTUAN MURAT

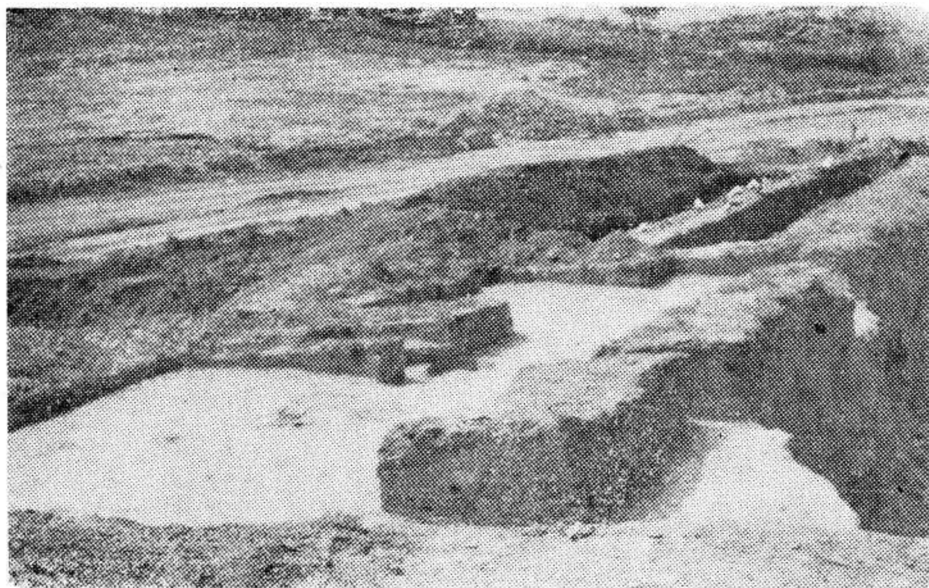
La circa 1 km S—SE față de orașul Hîrșova, pe o terasă situată în imediata apropiere a Dunării, se găsește punctul numit de localnici „La moară”. În acest punct, întinsă pe o suprafață de cel puțin 10—12 hectare, se află o așezare, depistată în urmă cu cîțiva ani [1]. Pe baza materialului arheologic recoltat la suprafață, se aprecia la vremea respectivă că această așezare ar putea reprezenta o scurtă locuire a unei comunități sarmatice care asimilase elemente culturale dacice [2]. Din imediata apropiere, în urma unor descoperiri întîmplătoare, provin și fragmente ceramice aparținînd epocii bronzului [3] și culturii Cernavoda I [4].

În primăvara anului 1987, datorită începerii unor masive lucrări de construcții în această zonă, s-a hotărît efectuarea unor cercetări arheologice care să stabilească, pe cît posibil, caracterul așezării. Asupra condițiilor în care au fost efectuate aceste cercetări se impun cîteva precizări. Menționăm mai întîi că ele s-au efectuat în două etape, prima în luna mai, iar cea de-a doua în luna iulie. În aceste două etape au fost cercetate două sectoare ale așezării, situate la mică distanță unul de altul, respectiv sectorul A și sectorul B (fig. 1, 1—2; fig. 3). În al doilea rînd, trebuie subliniat că lucrările de excavare și de nivelare a terenului au afectat în bună măsură perimetrul acestei așezări, în unele porțiuni fiind profund deranjate atît stratul vegetal, cît și cel arheologic. În aceste condiții, o bună parte a cercetărilor efectuate au avut un caracter de salvare.

În cele două sectoare au fost executate nouă secțiuni, precum și mai multe casete, acestea din urmă avînd ca scop degajarea în suprafață a complexelor descoperite. Observații de ordin stratigrafic s-au putut face doar în sectorul A, mai ales în secțiunea 1. Astfel, s-a constatat că sub humus, care avea o grosime de 0,20—0,30 m, se găsea stratul arheologic. Toate observațiile făcute ne determină să considerăm că în această așezare a existat un singur nivel de locuire, așezat direct peste pămîntul viu, acesta din urmă compus din lut galben, compact. Această afirmație este întărită atît de unitatea cronologică a complexelor arheologice, care aparțin, fără nici o îndoială unui singur nivel [5], cît și de cea a materialului descoperit.

[1] S. Morintz, D. Șerbănescu, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 54—55.
[2] *Ibidem*, p. 55.
[3] S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978, p. 85—93.
[4] P. Roman, S. Morintz, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 65.
[5] Menționăm că nu a fost surprinsă nici o suprapunere de gropi sau locuințe.

SCIVA, tomul 40, nr. 3, București, iulie—septembrie 1989, p. 273—293

1

2

Fig. 1. 1—2 Hirșova — „La moară", sectorul B, aspecte din timpul cercetărilor.

În secțiunea 1 au fost descoperite două locuințe care aveau o formă aproximativ rectangulară. Cea mai mare dintre ele (L 1) avea o suprafață de circa 16 m². Nu este exclus ca L 2 să fi constituit, avînd în vedere dimensiunile mai reduse, o anexă a locuinței 1. Ambele locuințe aveau pereții relativ subțiri, din chirpic. Podelele, destul de neregulate, erau din pămînt galben, bătătorit. În locuința 1 a fost surprinsă o laviță, ridicată față de podea cu 0,20 m și construită tot din pămînt galben, dar foarte bine bătătorit și acoperit cu un strat fin de lut de bună calitate. În apropierea laviței se afla o vatră din pietre cu puternice urme de arsură, dispuse aproximativ oval și formînd o ridicătură de 0,10 m. Sub patul de lut al vetrei pămîntul era ars la roșu pe o adîncime de 0,10 m, ceea ce indică o intensă folosire.

Observațiile de ordin stratigrafic ne-au evidențiat faptul că alveolările de numai 0,20—0,25 m care reprezentau podelele, nu ne îngăduie să considerăm că avem de-a face cu locuințe semiîngropate, ci cu locuințe de suprafață. Menționăm că și în sectorul B, în secțiunea 4 a fost depistată o astfel de locuință, dar care se afla, în momentul în care s-a început cercetarea, într-un grad avansat de distrugere. S-au putut constata doar urme ale podelei de lut și ale vetrei, situată înspre latura de est.

În cele nouă secțiuni au fost depistate 15 gropi, cele mai multe dintre ele fiind cercetate în întregime, în timp ce unele, surprinse într-un profil obținut prin taluzarea unei excavații, au fost cercetate doar parțial. Dimensiunile lor variau între 0,70 și 1,40 m adîncime și 1,10 și 1,70 m diametru. Considerăm că toate gropile erau gropi menajere, neavînd nici un indiciu în legătură cu existența unor gropi de provizii.

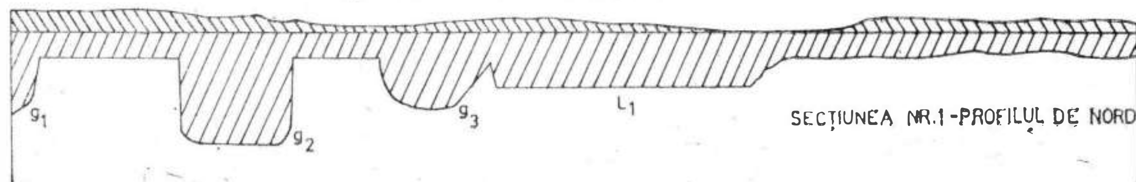
Din cele trei locuințe, precum și din gropile menajere cercetate, s-a recoltat o însemnată cantitate de material arheologic. Dintre obiectele descoperite, menționăm o rîșniță de piatră păstrată în întregime, la care se adaugă mai multe fragmente de rîșnițe, două fusaiole, din care una, de formă bitronconică, este ornamentată cu triunghiuri incizate (fig. 2,1), un străpungător de os, precum și mai multe fragmente de vase de sticlă. Semnalăm de asemenea o greutate pentru războiul de țesut vertical (cu dimensiunile de 19 × 10,5 × 3,5 cm), de formă semilunară, confecționată dintr-o țiglă romană (fig. 2,2).

Ceramica getică lucrată cu mîna reprezintă aproximativ 40 % din totalul ceramicii din această așezare. Pasta din care sînt modelate aceste vase este prost frămîntată, folosindu-se ca degresant nisip grosier, calcar pisat și mai rar scoici și pietricele. Toată ceramica lucrată cu mîna este zgrunțuroasă și are o culoare cenușiu-închisă, atît la exterior, cît și în spărtură. Formele întîlnite sînt cele tradiționale : oala cu buza evazată, vasul borcan și ceașca dacică. Decorul este de asemenea caracteristic : brîul alveolat și mai rar brîul crestat, amplasat, în genere, pe partea superioară a corpului, dispus orizontal, vertical sau oblic (fig. 4, 1—10 ; 5, 1—7). Destul de frecvent apare ceașca dacică, în cele doul variante, cea clasică, cu o toartă, cît și cea fără torți, numită ceașca sau cățuia tronconică, recipiente binecunoscute în mediul autohton [6]. În ansamblul ei,

[6] Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, pl. X.

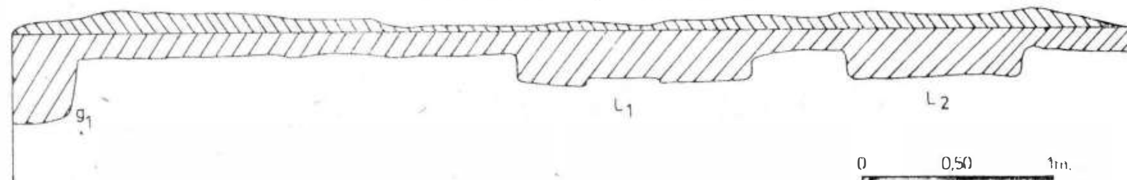

Fig. 2. 1 fusaiolă ; 2 greutate pentru războiul de țesut ; 3—7 ceramică getică lucrată cu mîna ; 8—9 ceramică romană ; 10 fragment ceramic cu inscripție.

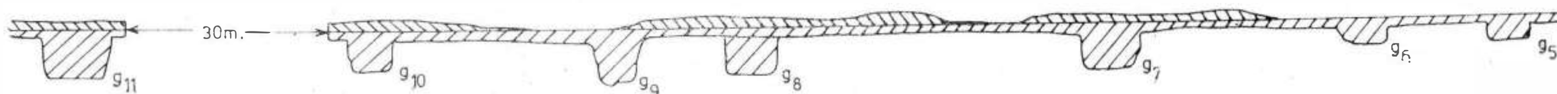

Fig. 3. Hîrsova — „La moară", sectorul A.

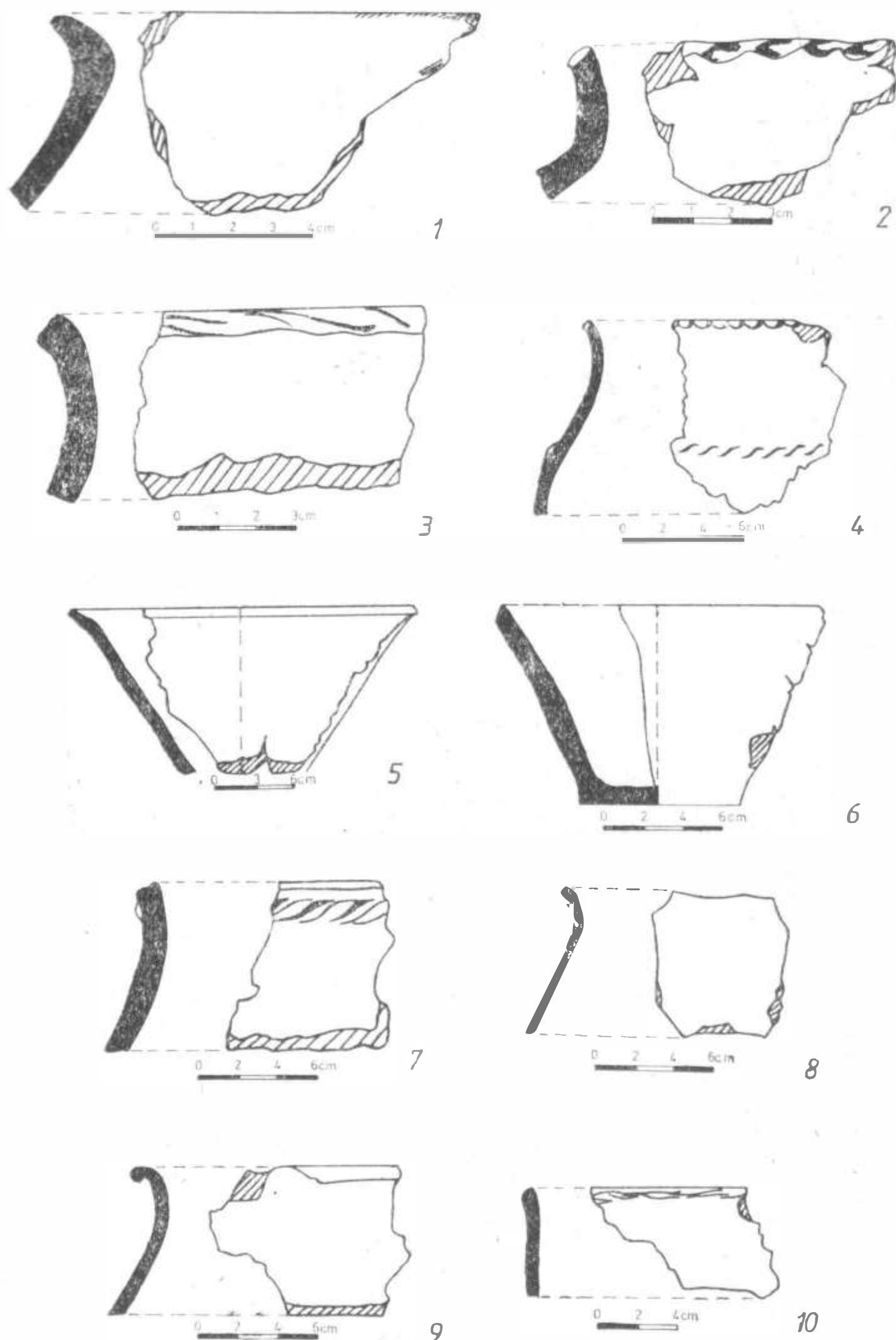

Fig. 4. 1—10 ceramică getică lucrată cu mîna.

ceramica dacică lucrată cu mîna din așezarea de la Hîrșova își găsește numeroase analogii atît în așezările similare din Dobrogea [7] și în necropola daco-romană de la Enisala [8], cît și în așezările din stînga Dunării [9].

Pe lîngă ceramica lucrată cu mîna, descoperită în complexele cercetate sistematic, în urma lucrărilor de excavare executate în perimetrul așezării, au fost recuperate numeroase alte fragmente de vase și vase întregi care aparțin, fără nici o umbră de îndoială, stratului de cultură corespunzător acestui sit. Faptul că așezarea avea un singur nivel de locuire, ca și observațiile noastre directe făcute în cursul acestor lucrări, ne determină să prezentăm atît ceramica dacică, cît și cea romană descoperită în aceste condiții, drept ceramică aparținătoare complexelor arheologice cercetate de noi, fără să o încadrăm într-o eventuală categorie de ceramică *passim*. Dealtfel, analiza atentă a întregii ceramici descoperite a demonstrat unitatea stilistică și mai ales cronologică a materialului.

Din cadrul ceramicii dacice lucrate cu mîna care a apărut în urma lucrărilor executate de către constructori, putem remarca numeroase oale cu buza evazată, oale borcan, ceștile cu sau fără toartă, precum și mai multe pahare cu corpul cilindric (fig. 2, 2—7), acestea din urmă foarte asemănătoare cu cele descoperite în mediul autohton din Muntenia [10]. Menționăm de asemenea că nu au fost descoperite fragmente ceramice de la vase de factură getică lucrate la roată.

Cea de-a doua categorie o constituie ceramica romană, care reprezintă aproximativ 60 % din totalul materialului ceramic. Marea majoritate a vaselor face parte din așa-numita ceramică provincial romană, nelipsind însă nici ceramica de import. Din punct de vedere tipologic, remarcăm varietatea formelor, precum bolurile, farfuriile, castroanele adînci sau cele profilate, oalele, cănile și cănițele cu sau fără torți. La acestea se adaugă mai multe fragmente provenind de la amfore. Urmărind încadrarea cronologică a acestor vase, pe baza analogiilor cu ceramica descoperită în Dobrogea sau în alte provincii dunărene, am constatat că ceramica provincial romană din așezarea de la Hîrșova se poate grupa în două categorii. O bună parte a vaselor, cuprinzînd toate formele enumerate mai sus, se datează cu mare probabilitate în sec. I e.n., mai precis în a doua jumătate a acestui secol. Cealaltă grupă, cuprinzînd în special boluri și castroane, poate fi încadrată cronologic în sec. II e.n., nedepășind însă al treilea sfert al secolului. Subliniem că această ultimă grupă ceramică, cu formele amintite, își găsește similitudini perfecte cu ceramica descoperită în nivelul I B al celor două edificii termale de la Histria, nivel datat între 100 și 175 e.n. [11]. Doar cîteva fragmente ceramice par să se dateze către sfîrșitul sec. II e.n.

În ceea ce privește ceramica de import, remarcăm prezența bolurilor, farfuriilor și castroanelor care pot fi încadrate în așa numita ceramică pergameniană (catalog, nr. 12, 13, 14, 20, 25), de fapt ceramică produsă

[7] Gh. Ștefan, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 266, fig. 25—26; C. Scorpan, Pontica, 3, 1970, p. 139—207; idem, Pontica, 4, 1971, p. 137—150; V. H. Baumann, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea, 1983, p. 269.

[8] M. Babeș, SCIV, 22, 1971, 1, p. 19—33.

[9] Gh. Diaconu, *Tîrgșor*, București, 1965, p. 260, pl. CX, 2; Gh. Bichir, *op. cit.*, pl. XI—XII.

[10] Gh. Bichir, *op. cit.*, pl. XXXVII.

[11] Al. Suceveanu, *Histria VI. Les thermes romaines*, București, 1982, p. 79—83.

în atelierele microasiatice şi orientale ale imperiului, datată în sec. I—II e.n. Putem adăuga şi cîteva fragmente de vase decorate în tehnica barbotinei (catalog, nr. 9, 34), produse în marile ateliere ceramice din zona Butovo-Pavlikeni.

Deosebit de semnificativă este ceramica descoperită cu prilejul lucrărilor de excavaţii executate în perimetrul aşezării. Remarcăm mai întîi mai multe amfore fragmentare, dintre care una avînd două litere imprimate pe gît (fig. 2, 10), urcioare, căni, oale şi farfurii (fig. 2, 8—9). De asemenea, amintim un bol, o căniţă şi un castron decorate în tehnica barbotinei, ca şi o farfurie întreagă, decorată cu *planta pedis* (fig. 10, 3—9). În sfîrşit, din aceste descoperiri provine şi un opaiţ din categoria *Firmalampen*, purtînd pe fund ştampila *FORTIS* [12].

Pe lîngă toate aceste descoperiri se cuvine a fi menţionat un fragment din gîtul unei amfore, avînd incizat textul unei inscripţii, păstrat doar parţial şi dispus pe două rînduri : *umnef* [. . . .]/ *Caesonia* (fig. 9, 16), acesta din urmă fiind un antroponim de origine italică [13].

Pe baza materialului arheologic descoperit şi în special în urma analizei ceramicii romane, putem considera că aşezarea daco-romană de la Hîrşova se datează în limitele celei de-a doua jumătăţi a sec. I e.n. şi jumătatea, sau poate către cea de-a doua jumătate a sec. II e.n.

Nu putem încheia aceste scurte consideraţii asupra aşezării de la Hîrşova fără a evidenţia faptul că în imediata ei apropiere se găsea necropola, care, din păcate, în momentul începerii cercetărilor era practic distrusă de lucrările de construcţii din zonă. S-au putut face totuşi observaţii asupra a trei morminte. Este vorba de morminte de înhumaţie, orientate aproximativ est-vest, al căror inventar era compus exclusiv din vase getice lucrate cu mîna, similare celor din aşezare, cele mai multe dintre ele aflîndu-se în stare fragmentară.

Importantele descoperiri de la Hîrşova, punctul „La moară”, îndreptăţesc reluarea discuţiei privind aşezările getice de epocă romană din Dobrogea. Aşezarea daco-romană de la Hîrşova se încadrează într-o serie nu foarte numeroasă de aşezări similare, situate atît pe linia Dunării, cît şi în apropierea litoralului. Ne referim în primul rînd la aşezarea de la Bugeac, punctul „Valea lui Marinciu”, cercetată în urmă cu două decenii, care, pe baza observaţiilor stratigrafice şi a materialelor descoperite, se datează în sec. II e.n. [14], deşi nu este exclusă o coborîre a acestei datări către mijlocul sec. I e.n. [15]. Se poate remarca marea diversitate a ceramicii getice lucrate cu mîna, asociată cu ceramică provincial romană [16].

Într-o altă aşezare de acest gen, depistată şi cercetată la Dervent, a apărut aceeaşi asociere a ceramicii getice cu cea romană. Aşezarea de la Dervent pare a fi contemporană cu necropola daco-romană de la Enisala,

[12] Acest exemplar poate fi un import nord-italic, deşi nu este exclus să provină şi din atelierele durostorense ; vezi C. Muşeţeanu, V. Culică, D. Elefterescu, Dacia, N. S., 24, 1980, p. 285.

[13] Un Caesonius Niger este atestat la Troesmis, ISM, V, 1980, nr. 137.

[14] C. Scorpan, Pontica, 3, 1970, p. 140.

[15] Vezi observaţiile lui M. Babeş, *op. cit.*, p. 39, nota 88, care presupune un nivel mai timpuriu în cadrul acestei aşezări.

[16] C. Scorpan, *op. cit.*, p. 141.

adică sec. I—II e.n. [17]. Tot pe linia Dunării și în zona imediat apropiată se situează și așezarea de la Stejaru (jud. Constanța), în care au fost descoperite mai multe locuințe de piatră [18]. În cadrul acestor complexe a apărut material ceramic getic alături de cel roman. În sfîrșit, la Dinogetia, pe baza săpăturilor efectuate în anii 1951—1952, s-a putut constata existența unei așezări mai vechi decît fortificația romană tîrzie. Aceste constatări sînt întărite de descoperirea unei locuințe incendiate, construită din lut și lemn și acoperită cu olane și țigle romane, în care au apărut, pe lîngă numeroase fragmente ceramice romane, ca și un opaiț cu ștampila [*CAS*]*SI*, cîteva vase getice lucrate cu mîna [19]. Întregul complex este datat cu o monedă de la Antoninus Pius, din anii 155—156 e.n. Pe baza acestor observații, s-a considerat, pe bună dreptate, că la Dinogetia a existat o așezare autohtonă în plin sec. II e.n. [20].

Singura așezare daco-romană din interiorul teritoriului Dobrogei este cea de la Straja (jud. Constanța). Cercetările efectuate aici au pus în evidență un singur strat de cultură, dar avînd două faze de locuire. S-au descoperit mai multe locuințe de suprafață și un bogat material ceramic, pe baza căruia așezarea a fost dotată în sec. I—II e.n. [21].

În afară de cele prezentate mai sus, în urma mai multor cercetări de suprafață au mai fost semnalate posibile așezări rurale indigene de epocă romană la Valul Traian, Runcu, Limanu, Ovidiu și Costinești [22]. Acestea nu vor fi luate în discuție deoarece simpla asociere a materialului ceramic de factură getică cu cel roman, descoperit la suprafață, nu pot oferi temeiuri solide în atribuirea caracterului daco-roman al respectivelor așezări.

Observăm așadar că, deși numărul obiectivelor getice de epocă romană din Dobrogea nu este prea mare, avem de-a face cu așezări din multe puncte de vedere similare. Stratigrafia acestor așezări este cît se poate de simplă, în sensul că la toate s-a observat un singur strat de cultură, excepție făcînd poate cea de la Straja, unde există două subfaze în cadrul aceluiași nivel [23]. În al doilea rînd, se poate observa că în toate aceste așezări există locuințe de suprafață, construite din lut și lemn (eventual pari și nuiele), avînd podele bine bătătorite și ușor adîncite față de nivelul de călcare. Un caz singular îl reprezintă locuința de la Dinogetia, al cărei acoperiș, așa cum am arătat mai sus, era construit din țigle și olane de factură romană. Locuințele cercetate în așezările daco-romane din Dobrogea își găsesc perfecte analogii, din punctul de vedere al sistemului constructiv, dar și al dimensiunilor, cu cele din mediul autohton din Muntenia (aspectul cultural Militari-Chilia)[24], în special cu cele din faza mai veche a acestui aspect, numită Mătăsaru III_1, datată în sec.

[17] Rezultatele acestor cercetări nu au fost publicate. Vezi M. Babeș, *op. cit.*, p. 38, și nota 90.

[18] Informații puse la dispoziție cu amabilitate de către M. Sâmpetru, autorul săpăturilor.

[19] Gh. Ștefan, *op. cit.*, p. 263—267, fig. 23—25.

[20] Idem, în studii și referate privind istoria Romîniei, I, București, 1954, p. 36.

[21] M. Tzony, Pontica, 12, 1979, p. 193—196.

[22] C. Scorpan, *op. cit.*, p. 150—160.

[23] M. Tzony, *op. cit.*, p. 194, unde se arată că s-au surprins două locuințe de suprafață care se întretăiau.

[24] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 7—8.

II e.n. [25]. Spre deosebire de așezările dobrogene, unde nu au fost semnalate pînă în prezent bordeie, în cele din Muntenia bordeiele predomină, raportul dintre acestea din urmă și locuințele de suprafață fiind de 3 : 1 sau chiar de 4 : 1 [26].

Pe de altă parte, materialul ceramic descoperit în așezările de la Hîrșova, Straja și Bugeac prezintă aceeași caracteristică: existența unui număr însemnat de vase lucrate cu mîna, ale căror forme și decor sînt aproape identice, fără însă a depăși, din punct de vedere cantitativ, numărul vaselor de factură provincial romană [27]. Se remarcă de asemenea prezența unor exemplare ceramice provenind fie din zonele orientale ale imperiului (ca la Hîrșova), fie din provinciile danubiene (ca la Straja [28], Dinogetia [29] și Bugeac [30]. Un amănunt interesant este acela legat de raportul dintre ceramica lucrată cu mîna și un anumit tip de ceramică romană (oala borcan). În urma cercetărilor din Muntenia s-a observat că oala borcan, din pastă semifină, apare mult mai des în faza a doua a culturii Militari-Chilia, datată în sec. III e.n., decît în faza mai veche (Mătăsaru III_1). Această situație este explicată prin aceea că acest tip de oală devine, cu timpul, ceramică de uz comun pentru daci, înmulțirea ei făcînd să scadă procentul ceramicii lucrate cu mîna [31]. Faptul că la Hîrșova oala borcan din pastă semifină nu apare decît cu totul sporadic, ne întărește convingerea că această așezare, ca și celelalte săpate pînă acum în Dobrogea, poate fi plasată, din punct de vedere cronologic, alături de faza mai veche a culturii Militari-Chilia (Mătăsaru III_1).

Unitatea cronologică a așezărilor daco-romane din Dobrogea constituie un alt aspect care merită a fi luat în discuție. Se poate afirma că așezările de la Bugeac, Hîrșova, Dinogetia [32] și Straja au evoluat în cadrul acelorași limite cronologice : a doua jumătate a sec. I e.n. și a doua jumătate a sec. II e.n. În orice caz, nu avem nici un indiciu în legătură cu depășirea limitelor sec. II e.n. în vreuna dintre aceste așezări. Așadar, dacă adăugăm și necropola de la Enisala, datată tot în sec. I—II e.n. [33], putem constata prezența unei grupe de așezări și necropole autohtone care au evoluat în cursul aceleiași perioade de timp, strict limitată. În aceste condiții, ne punem întrebarea care au fost factorii care au determinat apariția și apoi încetarea oarecum bruscă a acestor așezări.

În ceea ce privește începutul acestor așezări, pornind de la constatarea că el se plasează în a doua jumătate a sec. I e.n., acest moment ar putea fi pus în legătură, la prima vedere, cu episodul petrecut în deceniul al șaselea al secolului, anume aducerea în provincia Moesia a acelor 100 000 de transdanubieni [34], acțiune condusă de guvernatorul provinciei, Tiberius

[25] *Ibidem*, p. 87.
[26] *Ibidem*, p. 9.
[27] Dealtfel, în cadrul culturii Militari-Chilia ceramica lucrată cu mîna nu depășește 40% din întregul material: vezi Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 30.
[28] M. Tzony, *op. cit.*, fig. 1—2.
[29] Gh. Ștefan, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 264.
[30] C. Scorpan, Pontica, 2, 1969, p. 65, fig. 42.
[31] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 87.
[32] Vezi SCIV, 2, 1951, 1, p. 39—40.
[33] M. Babeș, *op. cit.*, p. 31.
[34] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 96, presupune că necropola de la Enisala ar putea aparține geților transferați de către Plautius Aelianus din sudul Basarabiei.

Plautius Aelianus [35]. Această interpretare se lovește însă de serioase dificultăți. În primul rînd, așa cum rezultă din numeroasele studii dedicate acestui eveniment, nu este încă bine precizat caracterul acțiunilor desfășurate de către Plautius Aelianus în zona gurilor Dunării. Cu atît mai puțin este, deocamdată, lămurită originea acelor strămutați danubieni, ei putînd fi o populație amestecată din punct de vedere etnic dar, tot la fel de posibil, geți din cîmpia Munteniei [36]. Pe de altă parte, chiar dacă ar fi fost rezolvată originea acestor transdanubieni, în sensul ca aceștia să fi fost sigur geți din Muntenia, nu am putea afirma cu certitudine că așezările daco-romane din Dobrogea aparțineau acestor populații. Pentru a postula o astfel de ipoteză, ar trebui studiată, în paralel, evoluția așezărilor getice din Muntenia, în sec. I e.n. și a celor daco-romane din dreapta Dunării, urmărindu-se eventualele corespondențe privind locuințele, ceramica, necropolele. Pînă vom ajunge la acest stadiu al cercetărilor, nu ne rămîne decît să constatăm că momentul apariției așezărilor daco-romane din Dobrogea se plasează în mod sigur în a doua jumătate a sec. I e.n., fără a putea preciza vreo legătură între situația pusă în evidență de săpăturile arheologice și realitățile istorice ale acestei perioade.

Ceva mai complicată ne apare problema încetării așezărilor pe care le luăm în discuție. După cum s-a arătat, toate aceste așezări își încetează existența cîndva în a doua jumătate a sec. II e.n. Este posibil ca unele așezări, în care s-au surprins niveluri de distrugere, precum Straja [37] și Dinogetia [38], să fi fost distruse în cursul atacurilor costobocilor din anul 170 e.n.[39]. Pentru așezarea daco-romană de la Dinogetia această presupunere este confirmată și de urmele distrugerii puse în legătură, fără nici o rezervă, cu invazia costobocilor [40]. În ceea ce privește încetarea așezărilor de la Bugeac și Hîrșova, unde nu există indicii despre o distrugere violentă, acest moment nu poate fi legat de factori externi, ci poate să constituie efectul unor alți factori, locali [41], asupra cărora este greu să ne pronunțăm.

Un ultim și semnificativ aspect asupra căruia considerăm că este util să ne îndreptăm atenția este acela al măsurii în care descoperirile din așezarea de la Hîrșova pot reflecta procesul de romanizare al populației autohtone din Dobrogea. Pornind de la reflecția recent exprimată, potrivit căreia „reacția mediului rural la romanizare poate da măsura realelor dimensiuni ale romanizării" [42], vom urmări în continuare factorii care au contribuit la romanizarea indigenilor din această așezare. De la bun început trebuie să remarcăm că, din moment ce așezarea din punctul „La moară" se găsește în imediata apropiere a castrului de la Carsium, ne apare firească bogăția materialului ceramic de factură romană și, mai ales, a vaselor de import. Analiza ceramicii romane de import din

[35] CIL, XIV, 3608, r. 9–13.

[36] D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a II-a, București, 1967, p. 287–327.

[37] M. Tzony, *op. cit.*, p. 193.

[38] Gh. Ștefan, *op. cit.*, p. 263.

[39] Dio Cassius, 71, 12, 1 ; SHA, *vita Marci*, 12, 17, 22, 27. Cf. A. von Premerstein, Klio, 12, 1912, p. 145–166.

[40] Gh. Ștefan, SCIV, 9, 1958, 1, p. 61–71.

[41] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 93.

[42] Al. Suceveanu, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 219.

această așezare reliefează intensele legături comerciale stabilite cu provinciile orientale ale imperiului, dar și cu zonele mai apropiate, respectiv orașele sud-dunărene din Moesia Inferior. Toate aceste relații comerciale trebuie puse în legătură cu castrul de la Carsium [43]. Descoperirile din așezarea de la Hîrșova completează în chip fericit imaginea generală a contactelor economice dintre așezările și cetățile dunărene și lumea occidentală pe de-o parte [44], iar pe de alta cu lumea greco-orientală [45], contacte favorizate de importanta cale comercială pe care o reprezenta linia Dunării [46].

Deosebit de semnificative, din punctul de vedere al romanizării, ni se par acele vase de import datate în sec. I e.n., deci înainte de ridicarea castrului de la Carsium, în anul 103 e.n. [47]. Aceste importuri, prin încadrarea lor strictă din punct de vedere cronologic, dovedesc nu numai existența la Hîrșova a unei formațiuni neromane, în această perioadă, dar și faptul că elementele romanizatoare civile (printre care și cei a căror sferă de activitate era comerțul), au fost premergătoare celor militare (trupele staționate la Carsium). Cu alte cuvinte, se poate afirma că există destule argumente pentru a postula că procesul de romanizare în așezarea de la Hîrșova, și poate și în celelalte așezări, începe încă din sec. I e.n., într-o manieră cît se poate de convingătoare. În aceeași ordine de idei, toate descoperirile pe care le-am prezentat mai sus sînt de natură să sugereze că în ceea ce privește complexul proces al romanizării linia Dunării a intrat mai devreme în sfera de romanizare a imperiului decît restul teritoriului Dobrogei, cel puțin în mediul rural.

Așezarea de la Hîrșova se încadrează în seria de așezări aflate într-o primă fază a romanizării, aceea în care elementele culturale (cel indigen și cel roman) se găseau încă în raport de juxtapunere, fără să fie vorba de o adevărată simbioză [48]. Ne referim la faptul că, deși ceramica romană este mai numeroasă, în cadrul așezării se observă o perpetuare a formelor ceramice tradiționale, ca să nu mai vorbim de sistemul de construcție al locuințelor, de certă factură dacică. Nu mai puțin adevărat este însă și faptul că această situație nu ne ajută prea mult în urmărirea celorlalte etape ale romanizării care, așa cum am arătat, lipsesc nu numai de la Hîrșova ci și din celelalte așezări, excepție făcînd poate descoperirile de la Fîntînele [49]. Nu se poate preciza, deocamdată, în ce măsură încă din sec. II e.n. procesul de romanizare fusese în mare parte încheiat, deși limita superioară a acestui proces nu putea să depășească cu mult acest secol, descoperirile de la Hîrșova părînd să confirme acest lucru [50].

În lumina celor afirmate mai sus se poate aprecia că importanța așezării daco-romane de la Hîrșova rezidă în aceea că ne oferă noi dovezi arheologice, care vin să le completeze pe cele istorice și epigrafice, în

[43] A. Aricescu, Pontica, 4, 1971, p. 354, pl. 3.

[44] O recentă sistematizare a obiectelor romane de import din Dobrogea la O. Bounegru, Münstersche Beiträge zur Antiken Handelsgeschichte, VI/2, 1988 (în curs de apariție).

[45] *Ibidem*.

[46] Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană, sec. I—III e.n.*, București, 1977, p. 139—140.

[47] ISM, V, 1980, nr. 94.

[48] Al. Suceveanu, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 219.

[49] *Ibidem*, p. 218.

[50] Vezi nota 7.

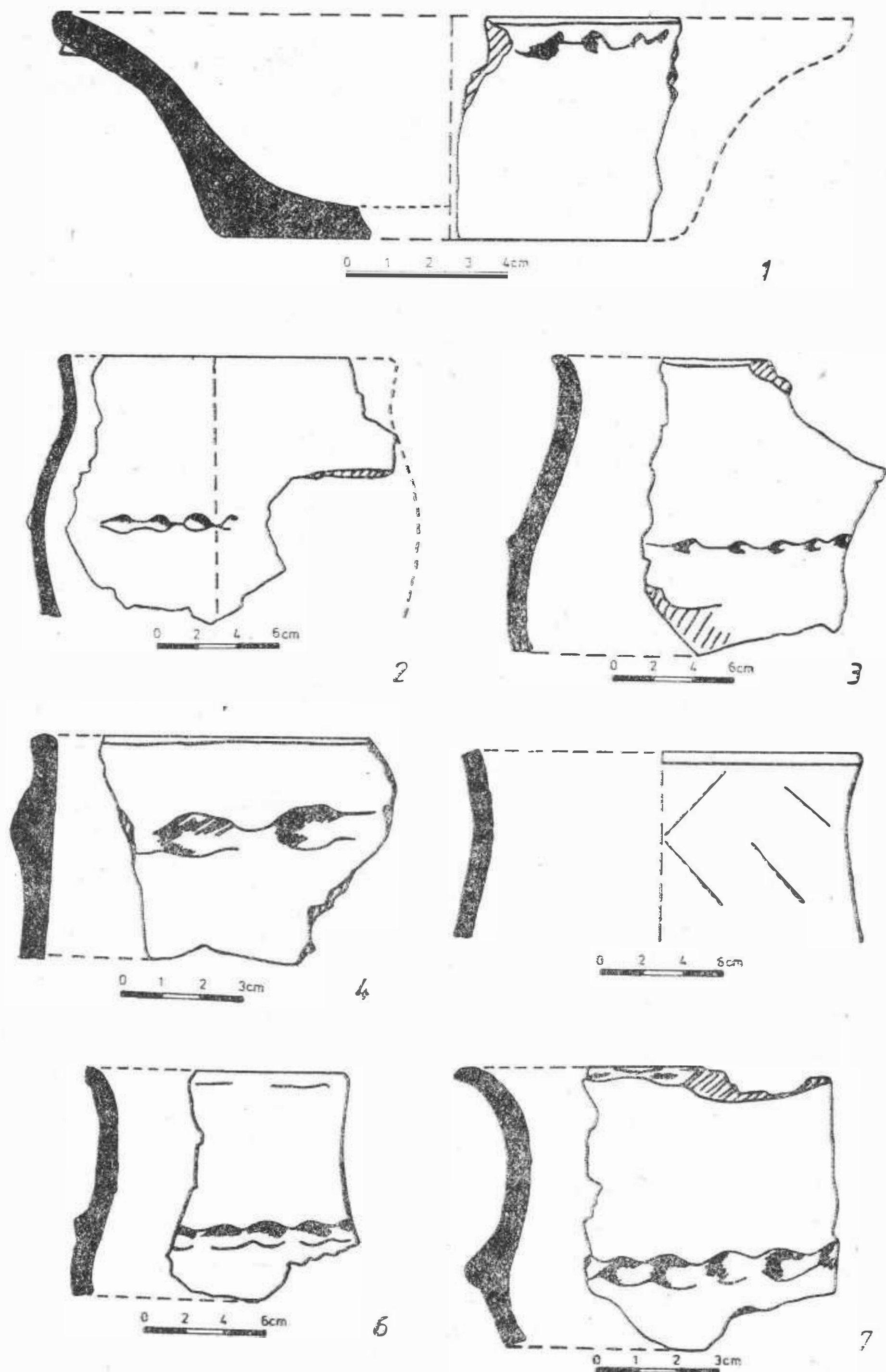

Fig. 5. 1—7 ceramică getică lucrată cu mîna.

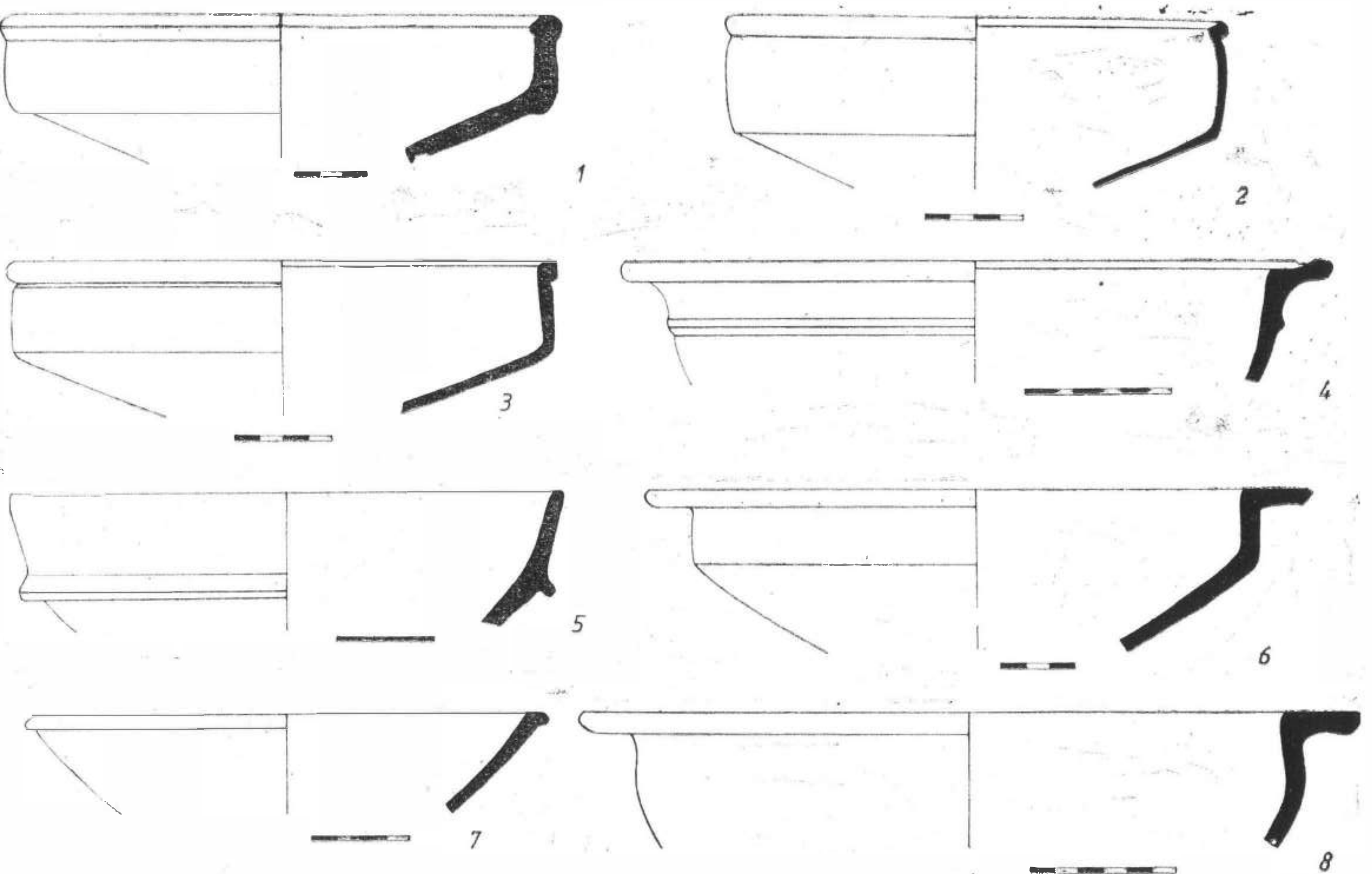

Fig. 8. 1—8 ceramică romană.

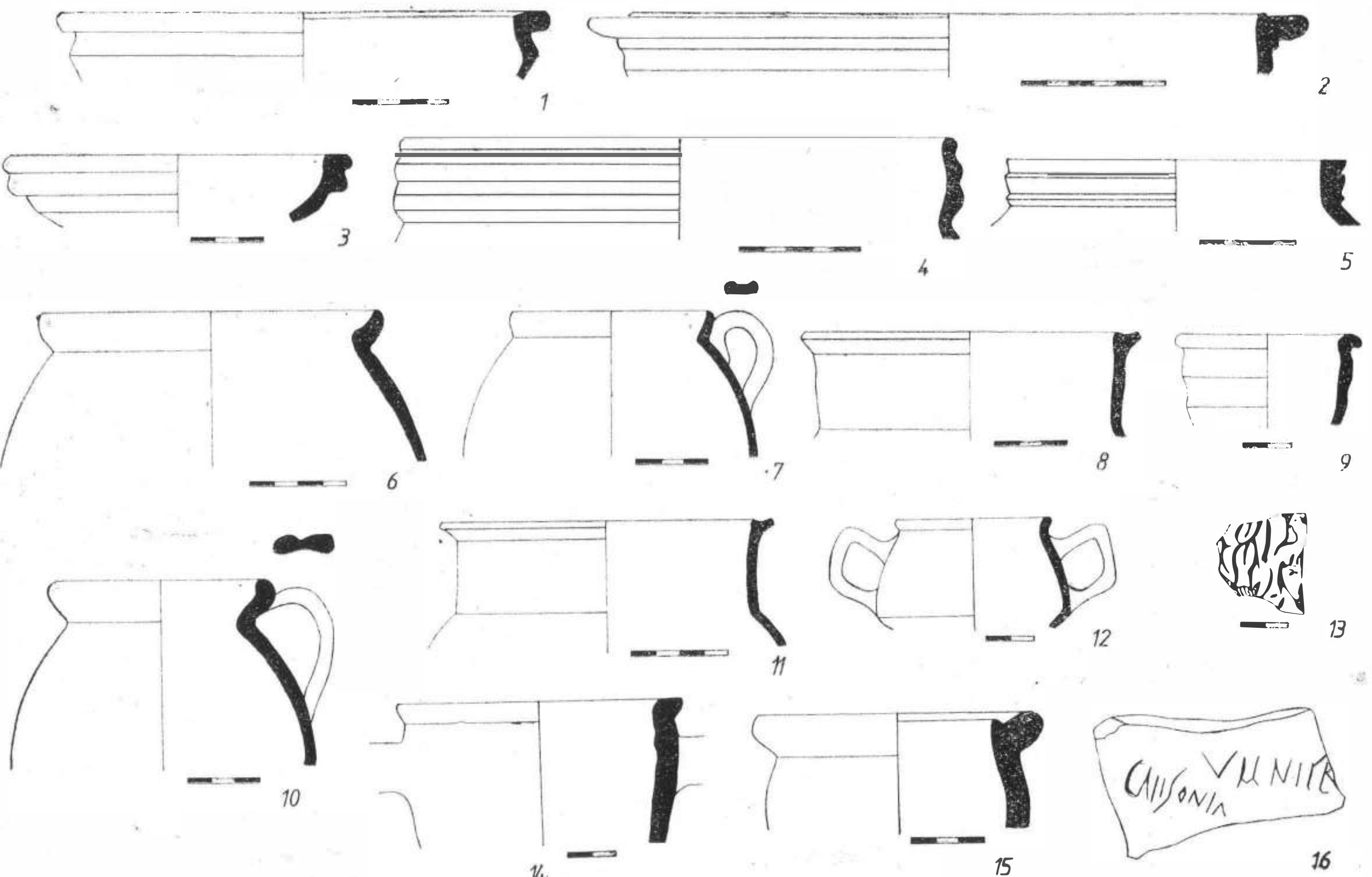

Fig. 9. 1—15 ceramică romană ; 16 fragment ceramic cu inscripție.

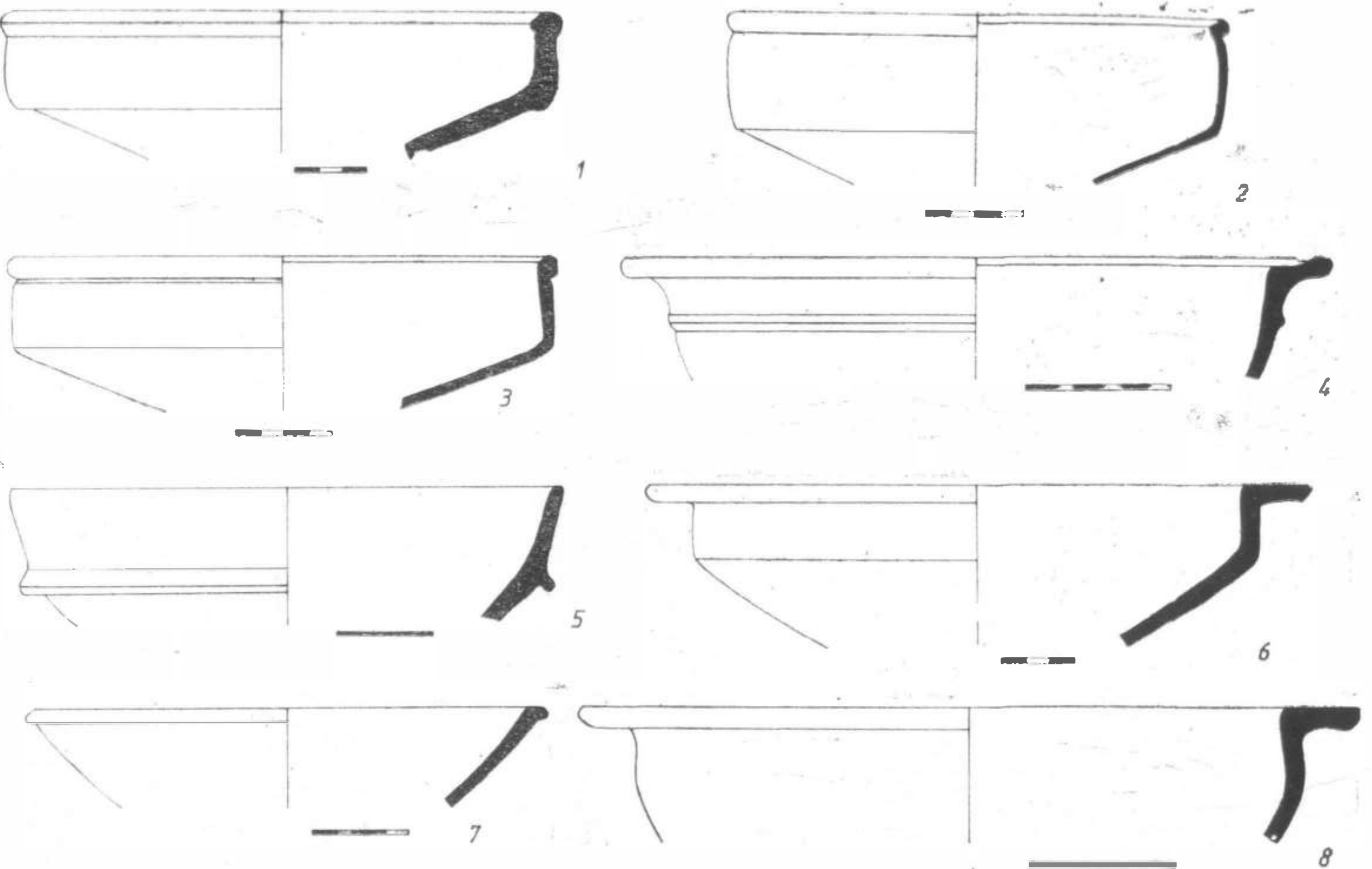

Fig. 8. 1—8 ceramică romană.

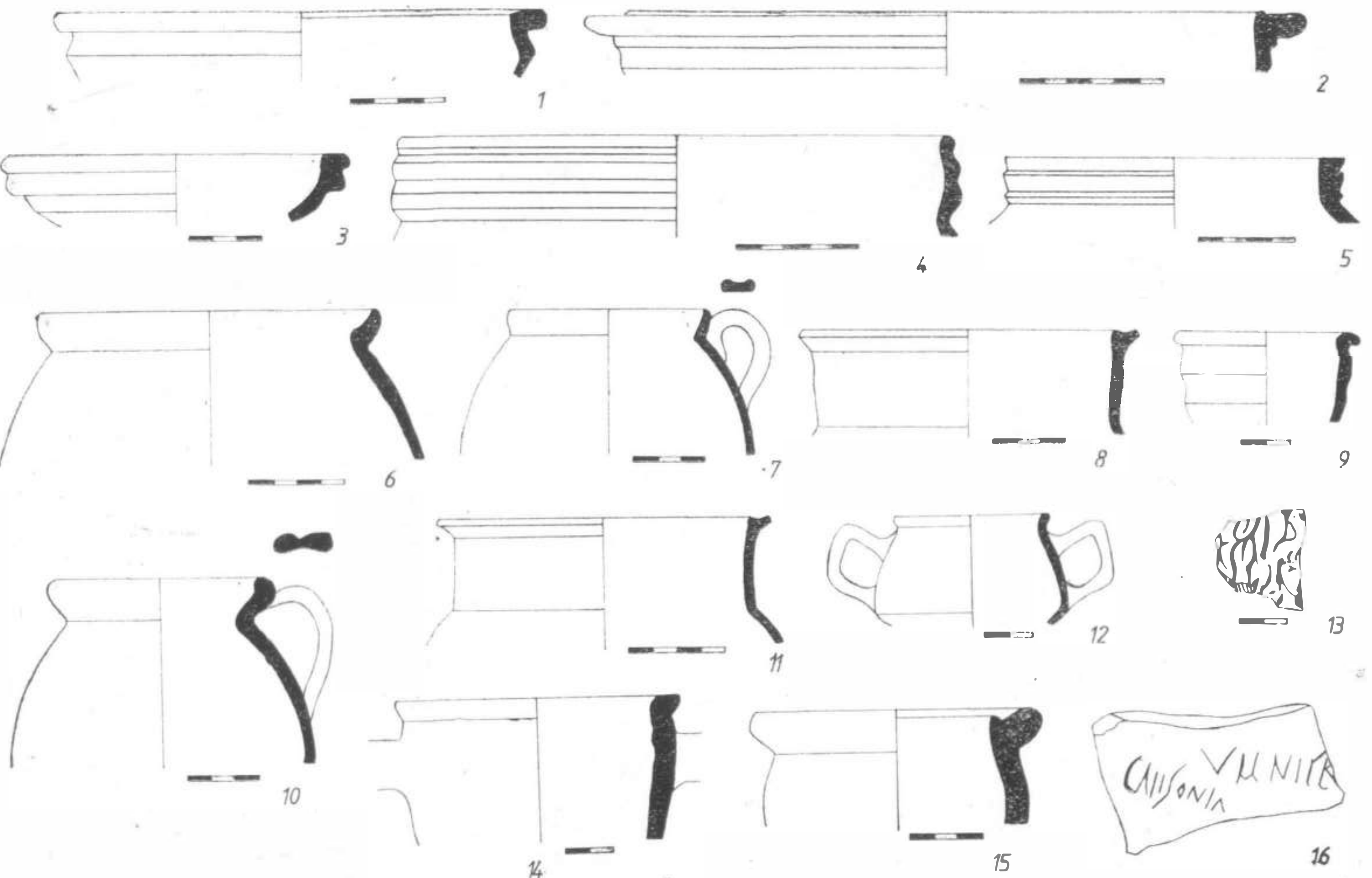

Fig. 9. 1—15 ceramică romană ; 16 fragment ceramic cu inscripție.

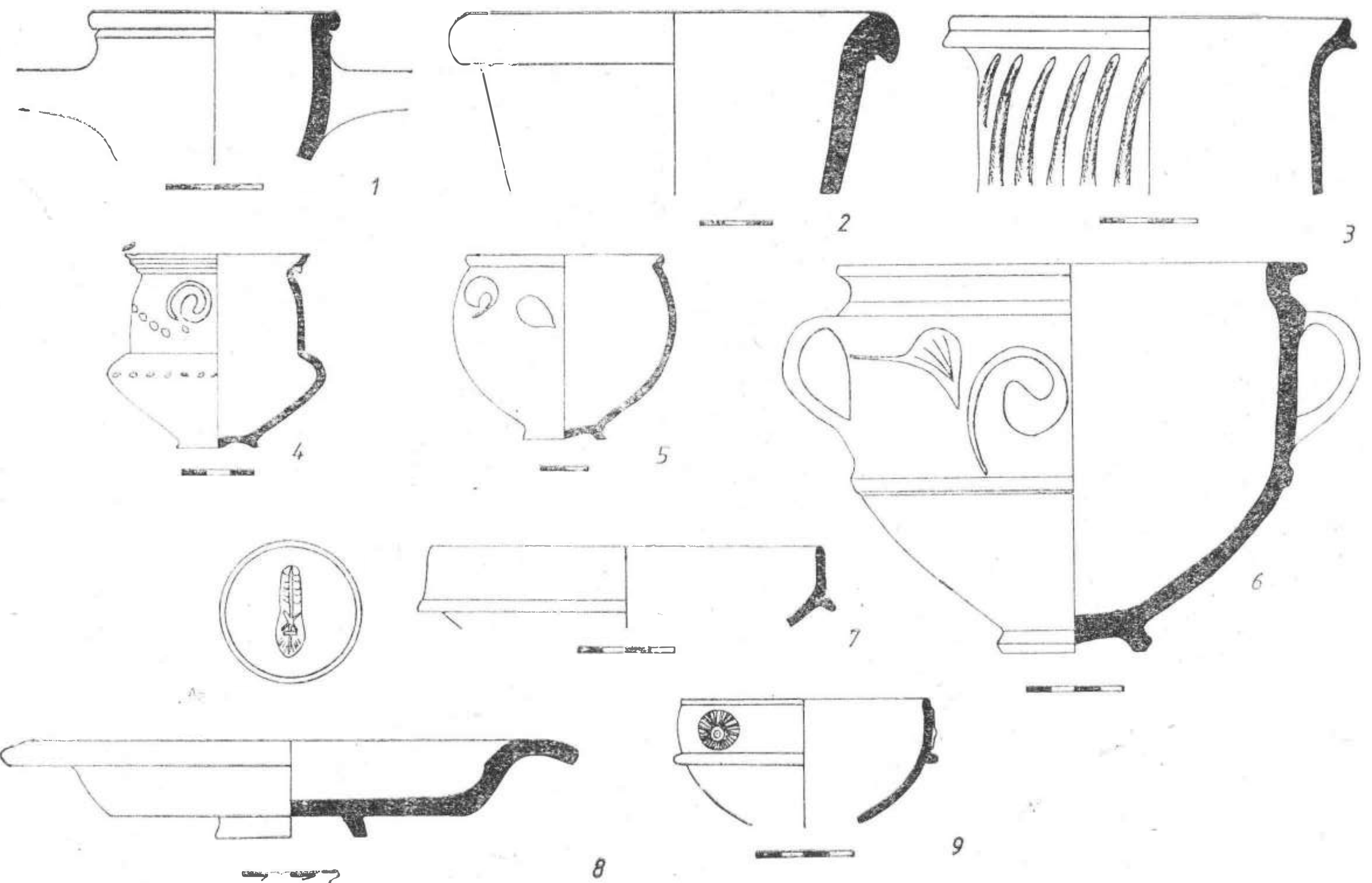

Fig. 10. 1—9 ceramică romană.

legătură cu amplul proces de romanizare a populației geto-dacice din Dobrogea.

CATALOGUL CERAMICII ROMANE [51]

1 S_1, locuința 1. Bol, fragmentar. Pastă fină, cărămizie ; angobă cărămizie la exterior (fig. 6, 1). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 7, 11 (100—175 e.n.).

2 S_3, groapa 12. Bol, fragmentar. Pastă fină, cărămizie ; angobă roșie (fig. 6, 2). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 11 (175—250 e.n.) ; *Tropaeum Traiani I*, fig. 149, 2.1 ; Popilian, *Ceramica*, 806 jumătatea sec. II e.n.) ; Gose, *Gefässtypen*, p. 3, 35 (jumătatea sec. II e.n.).

3 S_1, groapa 3. Bol, fragmentar. Pastă fină, roșie ; angobă roșie-cărămizie (fig. 6, 3). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 7, 11 (100—175 e.n.).

4 S_1, groapa 1. Bol, fragmentar. Pastă fină, cărămizie : angobă roșie la exterior (fig. 6, 4). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 7, 12 (100—175 e.n.) ; Popilian, *Ceramica*, 798 (sec. II e.n.).

5 S_1. Bol, fragmentar. Pastă fină, cărămizie ; angobă roșie la exterior (fig. 6, 6). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 5, 31 (sec. I e.n.).

6 S_7.Bol, fragmentar. Pastă semifină, brună ; angobă brun-cărămizie (fig. 6, 5). Heukemes, *Römische Keramik*, pl. 39, 2 (sfîrșitul sec. I — începutul sec. II e.n.).

7 S_3, groapa 12. Bol, fragmentar. Pastă fină, galben-cărămizie ; angobă roșie-cărămizie (fig. 6, 7). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 6, 7 (100—175 e.n.) ; Brukner, *Rimska keramika*, pl. 70, 11 (sec. II, e.n.).

8 S_7. Bol, fragmentar. Pastă semifină, brună ; angobă brun-cărămizie (fig. 6, 8). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 5, 21 (sec. I e.n.).

9 S_1, groapa 1. Bol, fragmentar. Pastă fină, cărămizie : decor în tehnica barbotinei (fig. 6, 9). Popilian, *Ceramica*, 797 (sec. II e.n.).

10 S_1, locuința 1. Bol, fragmentar. Pastă fină, cărămizie ; angobă roșie-cărămizie. Ornament cu rotița sub buză (fig. 6, 10). Heukemes, *Römische Keramik*, pl. 3, 46 (50—75 e.n.) ; Popilian, *Ceramica*, 251 (sec. II e.n.).

11 S_1, groapa 1. Bol, fragmentar. Pastă fină, brun-cafenie ; angobă brun-verzuie. Ornament cu rotița sub buză (fig. 7, 1). Popilian, *Ceramica*, 244 (sec. II e.n.).

12 S_7. Bol, fragmentar. Pastă fină, brun-cărămizie ; firnis brun-roșcat. Vas de factură pergameniană (fig. 7, 2).

13 S_1, locuința 1. Farfurie, fragmentară. Pastă fină, cărămizie ; angobă roșie-cărămizie (fig. 7, 3). Popilian, *Ceramica*, 866 (sec. II e.n.) ; T. Knipovici, MIA, 25, 1952, pl. 5, 8 (sec. I—II e.n.). Vas de factură pergameniană.

14 S_7. Farfurie, fragmentară. Pastă fină, cărămizie ; firnis roșu-maroniu (fig. 7, 4). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 1, 10 (sec. I e.n.) ; Robinson, *Pottery*, G 181 (sec. I — începutul sec. II e.n.) ; Brukner, *Rimska keramika*, pl. 67, 27 (sfîrșitul sec. I — începutul sec. II e.n.). Vas de factură micro-asiatică.

15 S_7. Farfurie, fragmentară. Pastă semifină, cărămizie ; angobă roșie (fig. 7, 7). Popilian, *Ceramica*, 870, (150—200 e.n.).

[51] În prezentarea materialului ceramic din acest catalog am folosit următoarele prescurtări : Bónis, *Keramik* = E. Bónis, *Die Kaiserzeitliche Keramik von Pannonien I*. Budapesta, 1942 ; Brukner, *Rimska keramika* = O. Brukner, *Rimska keramika u Jugoslovenska delu provincije Donje Panonije*, Belgrad, 1981 ; Gose, *Gefässtypen* = E. Gose, *Gefässtypen der römischen Keramik im Rheinland*, Köln, 1976 ; Czysz, *Römische Keramik* = W. Czysz, H. H. Hartmann, H. Kaiser, M. Makensen, G. Ulbert, *Römische Keramik aus Bad Wimpfen*, Stuttgart, 1981 ; Hayes, *Roman Pottery* = J. W. Hayes, *Roman Pottery in the Royal Ontario Museum*, Toronto, 1976 ; Heukemes, *Römische Keramik* = B. Heukemes, *Römische Keramik aus Heidelberg*, Bonn, 1969 ; Klee, *Arae Flaviae*, III = M. Klee, *Arae Flaviae III. Der Nordvicus von Arae Flaviae, Stuttgart*, 1987 ; Knipovitsch, Keramik = T. Knipovitsch, *Die Keramik römischer Zeit aus Olbia in der Sammlung der Eremitage*, Frankfurt, 1929 ; Mănucu-Adameșteanu, *Necropola* = M. Mănucu-Adameșteanu, Peuce, 9, 1984 : Opaiț, *Considerații* = A. Opaiț, Peuce, 8, 1980 ; Popilian, *Ceramica* = Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976 ; Robinson, *Pottery* = H. D. Robinson, *The Athenian Agora*, V. *Pottery of the Roman Period*, Princeton, 1959 ; *Tropaeum Traiani*, I = Al. Barnea, I. Barnea, I. Bogdan-Cătăniciu, M. Mărgineanu Cîrstoiu, Gh. Papuc, *Tropeum Traiani, I. Cetatea*, București, 1979.

16 S_7. Castron, fragmentar. Pastă fină, brun-închisă ; angobă brun-verzuie (fig. 7,5). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 1, 10 (sec. I e.n.) ; Popilian, *Ceramica*, 862, (150—200 e.n.). Brukner, *Rimska keramika*, pl. 72, 34 (sec. I—II e.n.).
17 S_4, groapa 14. Castron (?), fragmentar. Pastă fină, roșie-cărămizie (fig. 7, 10). La Heukemes, *Römische Keramik*, pl. 43, 10, apare ca gura unei căni de mari dimensiuni.
18 S_3, groapa 12. Castron, fragmentar. Pastă fină, roșie (fig. 7, 6). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 5, 8 (sec. I.e.n.) Knipovitsch, *Keramik*, pl. 12,4 (prima jumătate a sec. I e.n.) ; eadem, MIA, 25, 1952, pl. 2, 4 (sec. I e.n.).
19 S_3, groapa 12. Castron, fragmentar. Pastă semifină, roșie (fig. 7, 9). Popilian, *Ceramica*, 771 (sec. II e.n.).
20 Groapa 5. Castron, fragmentar. Pastă semifină, cenușiu-cărămizie ; angobă cărămizie (fig. 8, 1). Opaiț, *Considerații*, pl. IX, 2 (sec. II e.n.). Vas de factură pergameniană.
21 S_3, groapa 12. Castron, fragmentar. Pastă semifină, roșie ; angobă cărămizie la exterior (fig. 7, 8). Popilian, *Ceramica*, 771 (sec. II e.n.).
22 S_1. Castron, fragmentar. Pastă fină, roșie ; angobă galben-cărămizie la exterior (fig. 7, 11). Popilian, *Ceramica*, 768 (sec. II e.n.) ; Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 8, 4 (100—175 e.n.).
23 S_1, groapa 2. Castron, fragmentar. Pastă fină, cărămizie ; angobă brună la interior și pe umăr (fig. 8,2). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 6, 8 (100—175 e.n.) ; Popilian, *Ceramica*, 772 (sec. II e.n.).
24 S_1, groapa 2. Castron, fragmentar. Pastă fină, cărămizie (fig. 8, 3). Popilian, *Ceramica*, 774 (sec. II e.n.).
25 S_1 locuința 1. Castron, fragmentar. Pastă fină, cărămizie ; angobă brun-gălbuie (fig. 8, 5). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 5, 10 (sec. I e.n.) ; Opaiț, *Considerații*, pl. X, 5 (imitație locală după modele pergameniene, sec. II e.n.) ; Bónis, *Keramik*, pl. XXI, 28.
26 S_1, groapa 3. Castron, fragmentar. Pastă semifină, gri-cenușie (fig. 8, 6). Popilian, *Ceramica*, 791—792 (sec. II e.n.).
27 S_1, groapa 3. Castron, fragmentar. Pastă semifină, cărămizie (fig. 8, 4). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 6, 54 (sec. I e.n.).
28 S_9. Castron, fragmentar. Pastă semifină, gri-cenușie (fig. 8, 8). Popilian, *Ceramica*, 971, (150—200 e.n.).
29 S_7. Castron, fragmentar. Pastă fină, cărămizie ; angobă brun-roșcată (fig. 9, 2). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 7, 13 (100—175 e.n.).
30 S_9. Castron, fragmentar. Pastă fină, cărămizie ; angobă roșie (fig. 8, 7). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 9, 24 (175—250 e.n.) ; Klee, *Arae Flaviae, III*, pl. 10, 13 (150—200 e.n.).
31 S_3, groapa 12. Castron, fragmentar. Pastă semifină, cenușiu-cărămizie ; (fig. 9, 3). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 11, 4.
32 S_9. Castron, fragmentar. Pastă semifină, cenușiu-roșcată (fig. 9, 1). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 1, 19 (sec. I e.n.).
33 S_1, groapa 3. Oală, fragmentară. Pastă fină, cărămizie ; angobă roșie (fig. 9, 5). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 7, 25 (100—175 e.n.) ; Robinson, *Pottery*, G 87 (sec. I e.n.).
34 Oală (?), fragmentară. Pasta semifină, brun-cărămizie ; decor în tehnica barbotinei (fig. 9, 4). Czycz, *Römische Keramik*, pl. 17, nr. 151 (50-150 e.n.).
35 Groapa 5. Oală borcan, fragmentară. Pastă semifină, cenușiu-cărămizie (fig. 9, 6). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 7, 27 (100—175 e.n.) ; *Tropaeum Traiani*, I, fig. 146, 5.3.
36 S_1, locuința 1. Căniță cu două torți, fragmentară. Pastă fină, brun-cărămizie ; angobă brună la exterior (fig. 9, 12). P. Alexandrescu, *Histria*, II, București, 1968, p. 199, pl. 99, XXX, 11 (sfîrșitul secolului I e.n.) ; Mănucu-Adamașteanu, *Necropola*, pl. V, (sfîrșitul sec. I e.n.).
37 S_7. Cană, fragmentară. Pastă fină, galben-alburie (fig. 9, 10). Popilian, *Ceramica*, 373 (sec. II e.n.).
38 S_1, locuința 1. Cană cu o toartă, fragmentară. Pastă fină, cărămizie (fig. 9, 7). Popilian, *Ceramica*, 376 (sec. II e.n.).
39 S_1, locuința 1. Cană, fragmentară. Pastă fină, cărămizie (fig. 9, 8). *Tropaeum Traiani I*, fig. 147, 5.4 ; Popilian, *Ceramica*, 405 (200—250 e.n.).
40 S_1, locuința 1. Cană (?), fragmentară. Pastă fină, cărămizie ; angobă roșie la exterior (fig. 9, 11). Bónis, *Keramik*, pl. XIV, 1.
41 S_4, groapa 14. Cană, fragmentară. Pastă fină, cărămizie (fig. 9, 9). Brukner, *Rimska keramika*, pl. 137, 54 (sec. II e.n.).
42 S_7, Amforă, fragmentară. Pastă semifină, cărămizie (fig. 9, 14). *Tropaeum Traiani*, I, fig. 146, 3.7.
43 S_1, locuința 1. Amforă fragmentară. Pastă semifină, cenușiu-cărămizie (fig. 9, 15).
44 S_9. Amforă, fragmentară. Pastă fină, cărămizie (fig. 10, 1). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 1, 34 (sec. I e.n.).
45 S_1, groapa 1. Amforă, fragmentară. Pastă fină, cărămizie (fig. 10, 2). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 8, 45 (100—175 e.n.).

CERAMICĂ DESCOPERITĂ ÎN URMA LUCRĂRILOR DE CONSTRUCȚII

46 Bol (?), fragmentar. Pastă fină, galben-alburie ; glazură de culoare oranj-verzuie la exterior ; decor reprezentînd figuri în relief. Vas de factură nord-italică (fig. 9, 13).
47 Căniță. Pastă fină, galben-cărămizie ; angobă brun-roșiatică la exterior ; decor în tehnica barbotinei (fig. 10, 4). Hayes, *Roman Pottery*, fig. 9, 147 (producție nord-italică, sec. I e.n.).
48 Cană (?), fragmentară. Pastă fină, roșie-cărămizie, angobă roșie la exterior ; decor excizat cu benzi verticale (fig. 10, 3).
49 Castron, fragmentar. Pastă fină, cărămizie ; firnis roșu, de bună calitate (fig. 10, 7). Suceveanu, *Histria*, VI, pl. 5, 11 (sec. I e.n.) ; Robinson, *Pottery*, G 13 (secolul I e.n.) ; *Tropaeum Traiani*, I, fig.143, 2.3.
50 Kantharos. Pastă fină, cenușiu-verzuie ; angobă brun-verzuie pe umăr ; decor în tehnica barbotinei (fig. 10, 6).
51 Farfurie. Pastă fină, galben-cărămizie ; angobă cărămizie ; decor în tehnica barbotinei pe buză. În interior, *planta pedis* (fig. 10, 8). Popilian, *Ceramica*, 881 (jumătatea sec. II e.n.) Bónis, Keramik, pl. XXI, 47 ; Robinson, *Pottery*, G 32 (sec. I e.n.) ; V. Culică, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 117, fig. 3, 1.
52 Bol. Pastă fină, cărămizie ; angobă brun-cărămizie la exterior ; decor în tehnica barbotinei (fig. 10, 5).
53 Bol, fragmentar. Pastă fină, roșie-cărămizie ; firnis oranj-cărămiziu, de bună calitate ; decor aplicat (rozete) pe umăr (fig. 10, 9). Brukner, *Rimska keramika*, pl. 10, 21 (producție nord-italică, sec. I e.n.).

L'ÉTABLISSEMENT DACO-ROMAIN DE HÎRȘOVA ET QUELQUES ASPECTS DE LA ROMANISATION EN DOBROUDJA

RÉSUMÉ

Tout près de la ville de Hîrșova, sur un promontoire au long du Danube, a été recherché un établissement daco-romain assez étendu. Du point de vue stratigraphique on a signalé seulement un niveau d'habitat. Les trois habitations découvertes avaient les murs en torchis et le plancher en argile bien foulée, toutes construites selon la tradition géto-dace. La céramique découverte comprend de la céramique indigène faite à la main et de la céramique romaine. Plusieurs fragments céramiques représentent des produits des ateliers de l'Asie Mineure, de l'Orient, de l'Italie et des ateliers sud-danubiens de la zone Butovo-Pavlikeni. Conformément à la céramique romaine découverte, l'établissement de Hîrșova a été daté au Ier — IIe siècles de n.è. et fait partie d'une série d'établissements similaires de Dobroudja (Bugeac, Dinogetia, Straja). Les résultats des recherches archéologiques de cet établissement nous offrent de nouvelles données sur le processus de la romanisation de la population géto-dace en Dobroudja.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1—2 Hîrșova — «La moară », secteur B, aspects des fouilles.
Fig. 2. 2 poids pour le métier à tisser ; 3—7 céramique indigène faite à la main ; 8—9 céramique romaine ; 10 fragment céramique à inscription.
Fig. 3. Hîrșova — «La moară », secteur A.
Fig. 4. 1—10 céramique indigène faite à la main.
Fig. 5. 1—7 céramique indigène faite à la main.
Fig. 6. 1—11 céramique romaine.
Fig. 7. 1—10 céramique romaine.
Fig. 8. 1—8 céramique romaine.
Fig. 9. 1—15 céramique romaine ; 16 fragment céramique à inscription.
Fig. 10. 1—9 céramique romaine.

sec. II e.n., instalaţie cu hipocaust databilă pînă în sec. III e.n., şi delimitare diferită a altarului, anterioară celei cunoscute. Fragment de dalaj din cărămizi aparţinînd celei de-a doua faze a basilicii forensis (1987, AB, MMC). În basilica forensis : trei faze ale edificiului şi cinci romane între sec. II—VII e.n. : urme de locuire din sec. I î.e.n.—I e.n., IV—III î.e.n. şi o bogată aşezare neolitică aparţinînd culturii Hamangia (1988, AB, MMC).

b) În cartierul roman tîrziu de la V de bas. forensis s-a constatat adosarea sau alăturarea în sec. V—VI, la exteriorul zidului de V al marelui edificiu, a unui număr de patru construcţii-locuinţe cu cîte două sau mai multe încăperi, una cu frontul spre strada principală şi celelalte folosind ca zid spre E zidul basilicii (1981—1988, AB).

Sector C—D, cardo. Secţiuni perpendiculare pe stradă, la S de basilica forensis, pentru urmărirea traseului şi stratigrafiei şi pentru observarea clădirilor adiacente şi a cronologiei acestora. O parte din martori au fost îndepărtaţi, urmărindu-se în edificiile respective, în suprafaţă mai cu seamă, ultimele două niveluri de locuire (1982—1984, AP).

Sector D. Clarificarea planului locuirii urbane tîrzii la N de poarta de E, cercetîndu-se nouă edificii împreună cu străzile şi culoarele adiacente. Ele se grupează în trei insule dispuse în funcţie de axele de circulaţie şi incintă şi, împreună cu alte descoperiri, contribuie la formarea unei imagini mai complete a oraşului roman tîrziu sub aspect urbanistic, al funcţiilor social-economice a complexelor arheologice identificate, inclusiv al celei de apărare la zidul de incintă. Piese de arhitectură, ceramică, ustensile şi recipiente gospodăreşti din piatră şi lut ars, opaiţe fragmentare, obiecte mărunte, monede bronz etc. (1981—1988, MS).

Necropolă. Săpături de salvare pe pantele dealurilor de la N, N—E şi E de oraşul antic. 29 incineraţi şi 43 înhumaţi din care 35 creştini — în ansamblu, sec. II—VI e.n. Două cuptoare mari de var la cca 100 m NE de turnul nr. 5 (1986, Gh. P, GC).

Alte puncte. Cercetări de teren în zona pădurii Biorman, între satele Zorile şi Urluia, unde a fost recuperat un mormînt de incineraţie în urnă şi un altul de înhumaţie, ambele din sec. IX—X e.n. (1981, AB). Observarea, sondarea şi înregistrarea unor porţiuni din apeductul roman Şipote-Adamclisi în punctul „galeria 27" a exploatării miniere şi alte cinci puncte apropiate (1983, 1988, AB, MI). Locuinţă modestă extramurană din sec. V—VI e.n. la 50 m, iar la cca 150 m V de turnul nr. 17, urmele unui apeduct ce pare să fi alimentat termele extramurane identificate anterior ; resturi de necropolă romană tîrzie la cca 1 km S—V de cetate ; urme constructive romane nedefinite şi fragmente ceramice (sec. II e.n.), fragmente ceramice feudale timpurii (sec. X—XI) şi urme ale unor cuptoare romane pentru ceramică, toate la 100—150 m SE de anexa fortificată a cetăţii (1984, AB, MI).

2. **Alba Iulia**, jud. Alba, punctul „Monetăria". Radu R. Heitel, IAB, responsabil ; Dan Dorin Ovidiu, MUAI. Fonduri IAB. Identificarea unor straturi, construcţii şi materiale din sec. II—III, IV, IX—X, XII, XIII şi XVII (1980) : construcţie romană (baracă ?) datată cu monede în prima jumătate a sec. III e.n. şi corespunzînd unui strat din aceeaşi perioadă (1981—1984) ; locuinţă şi ceramică din sec. XII (1982—1985) ; trei straturi corespunzînd sec. XII şi două niveluri de telescopare din sec. XIII, ultimul legat de incendiul din 1241 : în prima jumătate a sec. XII s-a construit, în interiorul fostului castru roman, primul cartier al centrului urban medieval (1985—1987). S-a înregistrat următoarea succesiune : bordei din a. 106—117 : *via sagularis* de lîngă zidul de N al castrului ; niveluri post romane din sec. VIII, IX—X şi prima jumătate a sec. XI (?) ; cuptor din prima jumătate a sec. XII ; două straturi din sec. XII ; nivelare sec. XIII ; umpluturi sec. XVII şi XVIII (1988, RRH).

3. **Babadag**, jud. Tulcea. Colectiv : Sebastian Morintz, IAB, responsabil ; Ernest şi Irina Oberländer-Tîrnoveanu, Emil Moscalu, MIRSR. Fonduri IAB şi parţial (1985—1988), MIRSR şi MDDT. Cercetări la cetate, promontoriu, malul de S—V al lacului. Locuire îndelungată hallstattiană (sec. XI—VII î.e.n.) şi mai restrînsă getică şi romană tîrzie (1981—1988, SM).

4. **Bistreţ**, com Bistreţ, jud. Dolj. Colectiv : Ion Chicideanu, IAB, responsabil ; M. Sandor, MBT ; S. Lazăr, MOC ; N. Bolohan, N. Palincaş, D Marcu, Fl. Bohîlţea, R. Medinceanu, V. Constantinescu, A. Bălţăţeanu, I. Ceauşescu. Fonduri IAB. Salvări în trei puncte în preajma lacului Bistreţ : 1. grindul Ciumaţi-Brînză, grup de şapte morminte de incineraţie de la sfîrşitul epocii bronzului ; 2. grindul Gîrla Boii, aşezare hallstattiană timpurie ; 3. insula Ostrovogania, 28 morminte de incineraţie în urnă, cultura Gîrla Mare şi patru la fel, dar de la începutul primei epoci a fierului (1983—1988, IC).

5. **Bogdan Vodă** (fost Cuhea), jud. Maramureş. a) Colectiv : Ion Chicideanu, IAB, responsabil ; G. Iuga, MM, D. Iuga. Fonduri MM. Pe locul „Zneamăn", unde se descoperise întîmplător un depozit de bronzuri, sondaj de verificare şi recuperare ; au fost adunate în total 227 piese (1981, IC). b) Colectiv : Radu Popa, IAB ; Georgeta Iuga, MM ; Daniela Marcu, Viorel

Achim. Fonduri MM. În punctele ,,Ruinele bisericii de zid'' și ,,Grădina lui Cîrlig'', s-a completat cercetarea din 1964—1965 la reședința fortificată din sec. XIII—XIV a Bogdăneștilor pentru conservare. Pe latura de S a bisericii de zid din sec. XIV, șase morminte sec. XIII—XIV. Rămîne în fază de proiect mutarea bisericii de lemn din 1920—1930, pentru dezvelirea integrală a monumentului medieval acoperit parțial de ea (1984, RP).

6. **Bordușani**, jud. Ialomița. Colectiv : Silvia Marinescu Bîlcu, IAB ; Gheorghe Trohani, Dragomir Popovici, MIRSR, Gheorghe Matei, MI. Fonduri MI și MIRSR. Pe o popină în balta Ialomiței, tell eneolitic și așezare La Tène ; din aceasta, două locuințe de suprafață, numeroase gropi ș.a. (1985—1988, SMB).

7. **Boroșteni**, com. Peștișani, jud. Gorj. Peștera Cioarei. Colectiv : Maria Bitiri Ciortescu și Marin Cîrciumaru, IAB ; Elena Terzea, ISERB (1981) ; K. Honea, NIU (1983). Fonduri IAB. Paleolitic mijlociu și superior, strat subțire de locuire postpaleolitică (cultura Noua și medieval) ; s-a descoperit cel mai vechi musterian de pe teritoriul României (interglaciar Boroșteni = Eem = =Riss-Würm). Studii interdisciplinare : stratigrafice (granulometrice), palinologice, paleontologice (macro și microfaună), datări C14, analize chimice etc. MC, Dacia, N.S., 29, 1985, p. 7—34 ; ET, TISER, 26, 1987. p. 55—66 ; J. Chaline, Dacia, N.S., 31, 1987, p. 131—134 (1981—1988, MC).

8. **Brașov**, jud. Brașov, punctul ,,Valea Răcădăului''. Mariana Marcu, IAB. Fonduri IAB. Săpătură de salvare (zonă nou cartier de locuințe) cuprinzînd o parte dintr-o așezare dacică din sec. II î.e.n.—I e.n. Patru locuințe semiadîncite în pămînt, de formă dreptunghiulară și pătrată, cu colțuri rotunjite, prevăzute în interior cu vetre amplasate într-unul din colțuri. Multă ceramică, unelte și două fibule de bronz. (1983, MM).

9. **Brateiu**, jud. Sibiu. Colectiv :Eugenia Zaharia, IAB ; Ligia Bârzu, FIB ; Constantin Ittu și Petre Beșliu, MBS (pînă în 1985) ; Doina Comșa, MMM (1982) ; Bogdan Filipescu, MIRSR (1985), Georgeta Iuga, MM (1985) ; studenți FIB. Fonduri IAB, MBS (pînă în 1985), MMM (1982), Acad. RSR (1987, 1988). Cercetare — salvare în așezarea nr. 2 ; total pînă în 1988 64 bordeie și 120 gropi, sec. XI—XII ; locuințele au una sau mai multe instalații de foc în lut cruțat ; ceramică la roata rapidă cu decor incizat, obiecte din fier, oase animale, căldări de lut, monedă Ștefan II, pinteni din fier, cercei cu capul în spirală. Trei bordeie și șase gropi din sec. IV—V, cu inventar sărac : fragmente vase lucrate la roata rapidă, piepteni bilaterali (1981—1983, 1985, 1987, 1988, LB).

10. **Bumbești—Jiu**, jud. Gorj. Colectiv : Gheorghe Poenaru Bordea, IAB ; Cristian M. Vlădescu, MMC ; Exspectatus Bujor, Eugen Nicolae, FAB. Fonduri MAN, la solicitatea ASSP ; a colaborat și MG. Cercetări de salvare la castrul roman vizînd și completarea datelor stratigrafice ; degajarea incintei și a construcțiilor interioare. S-au confirmat cele două faze constructive, de pămînt și de piatră, și s-au observat unele refaceri aparținînd celei din urmă. Pentru prima dată, nivelul aparținînd primei faze a fost clar surprins în apropierea colțului de NE al fortificației. Zidul de incintă, ridicat în valul de pămînt preexistent, a fost integral dezvelit (atît cît se păstrează astăzi, adică latura de E și, parțial, cea de S), precizîndu-se detalii ale planului său (dimensiunile și distanțele dintre stîlpii interiori de sprijin de pe latura de E, dimensiunile porții de pe latura de S și ale turnului din colțul de S—E, ca și cele ale colțului de N—E, rotunjit și fără turn interior) și elemente indicînd refaceri (la turnurile porții de pe latura de S). Pentru o datare tîrzie a construcțiilor parțial dezvelite în interior pledează planul și situarea lor în raport cu incinta și anumite detalii tehnice (ca folosirea țiglelor ca material de construcție la colțurile unor clădiri) și stratigrafice (1982—1984, Gh. PB, EN).

11. **Camena**, com. Baia, jud. Tulcea. Alexandru Avram, IAB. Fonduri salvări MDDT. În punctul ,,Colacul lui Caraman'', la 1 km E de C.A.P. Camena, fermă romană mică (13,30 × × 6, ; sec. III e.n.), parțial păstrată ; ziduri groase de 0,60 m din pietre de calcar, țigle și cărămizi, probabil cu elevație din chirpici (?). Poarta spre S ; pavaj țigle pe latura de S. Materiale : țigle, olane, ceramică romană comună, fragment opaiț, piroane de la lemnăria suprastructurii, două rîșnițe, două modele epoca Severilor și Gordian III (1987, AA).

12. **Cap Dolojman** — *Argamum*, com. Unirea, jud. Tulcea. Colectiv : Maria Coja, IAB, responsabil ; Mihaela Mănucu Adameșteanu, Cristina și Andrei Opaiț, Florin Topoleanu, Vasilica Lungu, toți MDDT ; arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, IAB. Fonduri MDDT și parțial IAB. a) *Faleză E*, locuire preromană ; cel mai vechi nivel, grec arhaic, cu fragmente ceramice din sec. VII î.e.n. ; sec. VI î.e.n. bine atestat stratigrafic (podea arsă cu vatră rectangulară), ceramică abundentă (pictată, comună, amfore). Cuptor de ceramică sec. V—IV

î.e.n., locuințe contemporane, mic tezaur de monede histriene bronz (cu roata). Urme sporadice din straturile elenistic și roman timpuriu. Trei construcții din sec. V—VII e.n., cu mai multe faze: tremissis Iustinian. b) *Degajare integrală a basilicii III*, cu nartex, trei nave, absidă semiexagonală la exterior; construită către sfîrșitul sec. IV e.n., a funcționat pînă în sec. VII; în sec. VI i s-a adăugat o capelă cu o navă în stînga altarului. La temeliile basilicii, resturi construcții sec. V—IV î.e.n.; ceramică contemporană și elenistică. La S de absidă, construcții tîrzii, iar în marginea falezei un segment de incintă pare să dateze de la începutul epocii romane. c) *Alte cercetări* la: poarta mare de V, poarta mică de S — construcții cu niveluri succesive sec. IV—VII e.n.: în fața basilicii mari, stradelă și construcții adiacente orientate spre strada principală; urme slabe romane timpurii în toate cercetările. d) *Extra muros*, la cca 1 km V—S—V de cetate, locuință din sec. V—IV î.e.n. cu vase attice, suprapusă de locuire romano-bizantină. e) *Cercetări de arhitectură* de suprafață; releveele porțiunilor de insule săpate, basilici, incintă, (1981—1988, MC, MMA, MMC).

13. **Carei**, jud. Satu Mare. Petre Roman, IAB, responsabil; János Németi, MJSM. Fonduri IAB. În punctul ,,Bobald'', așezare-tell cu locuiri din culturile Nir (II) și Otomani. PR, JN, SCIVA, 37, 1986, 3, p. 211 (1984, 1986, 1988. PR).

14. **Călugăreni**, com. Padeș, jud. Gorj. Colectiv: Ion Chicideanu, IAB, responsabil; P. Gherghe, MG. R. Barac și V. Nițulescu, Fonduri MG. Încheierea salvării pe locul ,,La morminți'', pe terasa dreaptă a Motrului. Urme de locuire din epoca bronzului (culturile Glina și Verbicioara), de la începutul primei epoci a fierului și epoca medievală, sec. XII—XIII și XV—XVI (1981, IC).

15. **Ceahlău,** jud. Neamț. Alexandru Păunescu, IAB. Fonduri IAB. Sondaje în așezările paleolitice de la Cetățica I—II, Dîrțu, Podiș, Bistricioara-Lutărie și Scaune; probe de cărbuni și oase pentru analize C14 (1981—1986, AP).

16. **Ceamurlia de Sus**, com. Baia, jud. Tulcea. Alexandru Avram și Marian Ciucă, IAB. Fonduri salvări MDDT. Sondaj în punctul ,,Ceair'', la 1 km S de C.A.P. Ceamurlia de Sus, pe malul pîrîului; așezare rurală romană cu două niveluri: sec. III și IV e.n. Urme de clădiri; vetre, rîșniță, monedă Severi. (1988, AA).

17. **Cîmpulung**, jud. Argeș, punctul Jidova. Colectiv. C. C. Petolescu, IAB, T. Cioflan, MAP. Fonduri IAB și MAP. 1. Castrul roman de piatră. În *latus sinistrum*, construcție distrusă pînă la temelie (*praetorium*?) la S cu o curte cu portice E și V, iar la N cu hipocaust. Monedă Philippus Caesar în stratul de incendiu, cea mai recentă în castrele de pe *limes transalutanus*. Pe latura de S s-au cercetat incinta, *porta praetoria*, două turnuri: printr-o nouă secțiune s-a constatat existența a două șanțuri de apărare. Între porțile principale *dextra* și *sinistra* și latura de S exista cîte un turn de curtină (1976—1982). 2. Castrul de pămînt, la 300 m S de cel de piatră; *agger* și *vallum* în sistem *murus cespiticius*, *fossa*; baracă cu hipocaust (1987—1988, CCP).

18. **Cîrlomănești,** com. Vernești, jud. Buzău, punctul ,,Cetățuia''. Colectiv: Mircea Babeș (responsabil) și Ion Chicideanu, IAB; M. E. Constantinescu, MB; studenții R. Barac și V. Nițulescu, UB. Au continuat săpăturile în secțiunea transversală E—V, cercetîndu-se în cea mai mare parte complexele din epoca bronzului (cultura Monteoru) și gropile așezării geto-dace adîncite la și sub acest nivel. Groapa 12 (E3b N) atestă existența unei locuiri sporadice din sec. III î.e.n., anterioare depunerii geto-dace principale din sec. II—I î.e.n. MB, SCIVA, 34, 1983, 3, p. 214—215 și fig. 4/5—6; 6/2; 11 (1981, MB).

19. **Cogealac,** jud. Constanța. Alexandru Avram, IAB: Virgil Lungu, MINAC: Octavian Bounegru, Constanța. Fonduri MINAC și IAB (1985, 1988). 1) *Punctul ,,Beil''* din hotarul de E al comunei. a) așezare grecească cu două faze: I. sfîrșit sec. V î.e.n. — cca 270 î.e.n. (două etape cu limita la cca 350 î.e.n.); edificiu cu ziduri groase de 1 m: II. cca 270—250 î.e.n.; refacere cca 270—265 î.e.n. a ultimului nivel, după ștampilele de amfore sinopeene; locuință cu o încăpere, pavaje, fragmente ziduri; două vetre. Material unitar cronologic: fragmente amfore Thasos, Sinope grupa IV, Rhodos perioada veche, Soloha I — Cos, kantharoi atici ,,Koroni'', fragment statuetă teracotă, pithos cu inscripție etc. b) mică așezare rurală cu două niveluri de locuire: sec. II și III e.n.; urme de clădiri cu ziduri de șist, ceramică romană comună, monedă Carinus pe ultimul nivel. VL, OB, AA, Pontica 21, 1988, sub tipar. 2) *Punctul ,,Via lui Ciurea''*, la cca 2 km V de comună, pe malul de S al pîrîului Cogealac. Așezare rurală romană din sec. IV e.n. săracă în material; monede, sec. IV în săpătură

şi la suprafaţă (v. Pontica 21, *loc. cit.*) 3) *Punctul „La moara veche"*, în hotarul de V al comunei. Apeduct roman. AA, OB, SCIVA, 37, 1986, 3, p. 262—267 (1984, 1985, 1987, 1988; AA).

20. **Coţofenii din Dos,** jud. Dolj. Punctul „Cetatea Jidovilor" sau „La Jidovii", pe terasa dreaptă a Jiului, aproximativ 20 de km N de Craiova. Colectiv: Vlad Zirra, IAB, responsabil; George Trohani, MIRSR, Petre Gherghe, MOC; Niculae Conovici şi Vlad Vintilă Zirra, IAB. Fonduri, IAB. Aşezare fortificată getică. Primele urme de locuire aparţin celei de-a doua jumătăţi sau sfîrşitul sec. V î.e.n. Către mijlocul sec. IV î.e.n., aşezarea este apărată prin clădirea unui zid sec de cărămidă de chirpic arsă. În cuprinsul ariei de locuire s-a identificat o succesiune de cuptoare ce au servit la arderea cărămizilor cu care a fost ridicat zidul cît şi a unei importante cantităţi de sol argilos, utilizat ca emplecton între cele două paramente. După distrugerea violentă a zidului, resturile lui au fost întrebuinţate ca miez pentru amenajarea unui val de apărare. Ultimele urme notabile de locuire în aşezarea fortificată aparţin sec. III î.e.n. (1981—1988, VZ).

21. **Crăsani,** com. Balaciu, jud. Ialomiţa, punctul „Piscul Crăsani". Colectiv: Niculae Conovici, IAB, responsabil: Marian Neagu, MC; Mircea St. Udrescu, LAIVB; Gheorghe Matei, Elena Renţa, Virgil St. Niţulescu. Fonduri IAB şi MI. Cercetare extensivă a mamelonului de E al promontoriului, incluzînd şi săpăturile anterioare (1923, 1969—1970). O secţiune magistrală (S. XIV) a străbătut întregul mamelon de la N la S, inclusiv sistemul defensiv. În paralel, suprafaţa rămasă a fost investigată prin sistemul casetelor. S-a dovedit că vechile săpături nu epuizaseră depunerile arheologice. Aproape toată jumătatea de S a mamelonului era ocupată de un ansamblu de clădiri care delimitau „zona sacră" a aşezării fortificate. Din primul nivel, mai multe platforme de lut şi pămînt bătătorit, una puternic arsă, altele cu vetre şi cuptoare şi un număr de gropi menajere. Toate clădirile erau de suprafaţă, unele cu tălpi din bîrnă. Pe mijlocul suprafeţei, o vatră de mari dimensiuni, cu urme de refacere, servind probabil drept altar; în apropiere, fragmente de vase cu protome de berbeci şi cîteva figurine din lut ars. În prima parte a fazei a doua, zona sacră a fost refăcută din temelii, în acelaşi loc, şi avea forma unei curţi interioare, orientată NNV—SSE, avînd pe mijloc un altar (eschara) din lut ars, decorat, construit cu pămînt luat chiar din zona sacră, ce suprapunea parţial vatra-altar a primului nivel. În jurul acestei curţi era un ansamblu de clădiri pe o suprafaţă de peste 600 mp, folosite se pare ca reşedinţă a căpeteniei şi/sau a preoţilor, dar şi ca loc de depozitare; la exteriorul clădirilor, mai multe gropi mari, unele cu un caracter ritual, altele servind ca depozite. Şi în acest nivel, vase cu protome de berbeci. În a doua parte a fazei a doua, altarul a continuat să fie folosit, deşi construcţiile din jur au fost dezafectate şi înlocuite cu altele mai mici. În partea de N a mamelonului, puternic erodată, resturile mai multor locuinţe cu podeaua adîncită şi numeroase gropi. Sistemul defensiv era format din două valuri de apărare cu şanţuri adiacente. A doua linie de fortificaţie a fost amenajată, se pare, după colmatarea şanţului iniţial în urma prăbuşirii valului de apărare. Şi aceasta a avut o durată scurtă, ca urmare a surpării valului. Din epocile anterioare aşezării fortificate getice, cîteva locuinţe neolitice (etapa tîrzie a fazei Bolintineanu a culturii Boian) şi trei gropi getice din sec. IV—III î.e.n. NC, MN, Materiale, 15, 1983, p. 193—200; N.C., SCIVA, 32, 1981, 4, p. 571—579; idem, Thraco-Dacica, 4, 1983, p. 105—108; idem, CercNum, MIRSR, 5, 1983, p. 39—50; idem, Istros, 4, 1986, p. 71—87; idem, Thraco-Dacica, 7, 1987, p. 92—99; idem, CCDJ, 2, 1986, p. 129—141 (1981—1987, NC).

22. **Cristian,** jud. Braşov. Mariana Marcu, IAB. Fonduri IAB. Pe Dealul „Bisericucea", aşezare aparţinînd purtătorilor culturii Tei, Bronzul mijlociu. Din 19 gropi menajere, ceramică, obiecte, unelte şi cîteva podoabe. Două locuinţe uşor adîncite în pămînt, de formă rectangulară, fără vetre în interior şi patru gropi menajere de mari dimensiuni, din sec. IV e.n.; multă ceramică daco-romană lucrată cu mîna şi la roată, ultima de două categorii: din pastă fină şi din pastă zgrunţuroasă. Tot din aşezarea daco-romană, o rîşniţă rotativă întreagă, obiecte şi unelte de os, corn, piatră şi sticlă (cute, străpungătoare, mărgică) (1983—1984, MM).

23. **Cuneşti,** Com. Grădiştea, jud. Călăraşi, punctul „Măgura Cuneştilor", neolitic. Eugen Comşa, IAB. Fonduri IAB. Aşezare de tip tell; la bază, depuneri slabe din faza Vidra a culturii Boian; urmează un strat subţire din faza de tranziţie de la Boian la Gumelniţa şi apoi stratul, de aproape 4 m grosime, din vremea culturii Gumelniţa împărţit în 7 niveluri. Profil de-a lungul întregului ax longitudinal al complexului. Materialele dovedesc ocupaţiile: cultivarea plantelor, creşterea animalelor domestice, vînătoare, pescuit, cules. E. Comşa,

Materiale, 16, 1986, p. 53—57; idem, în Științe sociale și politice. Progrese și realizări, 2, 1987, p. 35—40. (1981, 1982, EC).

24. **Curtea de Argeș**, jud. Argeș. Colectiv: Nicolae Constantinescu, IAB; Spiridon Cristocea (1983) și Romeo Mascheo (1983—1984), MAP; Nicolae Moisescu, MCA; Trifu Martinovici; arh Cornel Ionescu și arh. Ene Miron (1983—1984). Fonduri MCA. Cercetări salvare în aria curții domnești, str. Lascăr Catargiu: construcții de lemn pe fundații (tălpi) din piatră de rîu, cu sobe din cahle-oală, sec. XIII—XIV, locuințe distruse prin incendiu în 1330 — cel mai vechi orizont de locuire, începînd din prima parte a sec. XIII; construcții cu mortar din sec. XIV—XV și altele, asemenea, din sec. XVI—XVII și urm. cind se observă și activități meșteșugărești (prelucrarea fierului). În timpul lui Mircea cel Bătrîn funcționa un cuptor de ars oale. Împreună cu acestea, pavaje din pietre de rîu, un rest de pavaj din prundiș al vechii ulițe (microzona str. L. Catargiu — Mitropolit Ghenadie), urme de gropi diverse, resturi de vetre și materialul arheologic abundent (ceramică, unelte, obiecte de podoabă, monede etc.), toate impun păstrarea zonei, în raport cu fosta curte domnească, ca rezervație arheologică. De semnalat și un mic complex funerar (?) însoțit de ceramică din sec. IV—VI e.n. (1983—1984, NC).

25. **Drăgușeni**, jud. Botoșani. Silvia Marinescu Bîlcu, IAB și Alexandra Bolomey, MIRSR. Fonduri IAB. În punctul Ostrov (cerc. începute în 1970), locuințe de suprafață și gropi menajere din etapa Cucuteni A4. SMB, AB, Materiale 14, 1980, p. 100—106; SMB, Materiale, 15, 1983, p. 82—85 și 16, 1986, p. 48—52; SMB, AB și colab., Dacia, N.S., 28, 1984, p. 41—46, Cerc. arh. MIRSR, 1985, p. 143—153; AB, SMB, SCIVA, 39, 1988, 4, d. 331—353 (1981—1983, 1985, SMB).

26. **Dunavățu de Jos**, com. Independența, jud. Tulcea, „Cetatea Zaporojenilor". Alexandru Barnea, IAB; Mihail Zahariade, CSCTIM. Fonduri CSCTIM. Fortificație romană tîrzie mică de formă trapezoidală (N 46 m, S 28,15 m, E 56 m, V 66 m) cu latura de S către bălți și cu turnuri rectangulare în aceeași direcție, la capătul laturilor lungi și poartă spre N. Secțiune E—V, perpendiculară pe latura de E: zidul lat de 2,66 m din piatră cu mortar, bermă și agger. În afara unui nivel cu lut nisipos, nu s-au întîlnit materiale semnificative și nici urme de construcții interioare (1987, AB).

27. **Enisala**, com. Sarichioi, jud. Tulcea. Silvia Baraschi, IAB. Fonduri IAB. 1. *Cetate*. Reluarea cercetărilor a arătat că incinta mică în partea ei de N—E (latura de E), a fost fundată în depuneri din sec. XIII—XIV, anterioare nivelului de construcție vizibil în plan. Locuințe: cîteva de suprafață cu vatră deschisă și mai ușor adîncită, în nivelul hallstattian; alte două — una cu temelia de piatră — în spațiul dintre cele două incinte. Ceramică Babadag II, medievală, obiecte din fier, corn, os, podoabe din bronz și argint, monede. 2. *Pe platoul de la „Lutărie"*, așezare medievală rurală din locuințe adîncite cu vetre deschise, contemporană cu ultima fază a locuirii din cetate (sec. XV—XVI) și gropi aparținînd acesteia și unei locuiri hallstattiene (1980—1984, 1986, SB).

28. **Făget**, jud. Timiș, punctul „Cetate". Colectiv: Radu Popa, IAB; Dan Căpățînă, MMC; Alexandru Rădulescu, MBT; Dumitru Tomoni, Lic. Făget; Zeno Pinter, Lic. Oțelul Roșu; Viorel Achim, Lic. Orșova. Fonduri IAB, MMC, MBT, Cons. Popular com. Făget. La marginea de N a com., intr-o zonă supusă sistematizărilor, resturile cetății medievale (sec. XVI—XVII) compuse dintr-un fort central cu ziduri groase de piatră (cca 35 × 35 m) înconjurat de șanț de apărare altădată plin cu apă adusă din Beghei și dintr-o „cetate exterioară" dispusă pe latura de S, acoperind cca 1,5 ha. Fortul central a fost cercetat în proporție de cca 30%. Zidul de incintă a fost refăcut pe o lungime de peste 20 m, cu 0,80—1 m înălțime deasupra solului. Bogat inventar arheologic (tun de cetate, ghiulele, arme, ceramică, piese de costum, cahle etc.) din sec. XVI—XVII și materiale romane de construcție refolosite, provenind de la un obiectiv aflat în vecinătate și încă nelocalizat (1987, 1988, RP).

29. **Fetești**, jud. Ialomița, punctul Vlașca. Colectiv: Radu Popa, IAB; Gh. Matei, Elena Rența și Virgil Nițulescu, MI. Fonduri Șantier Pod Fetești — Cernavodă și MI. Salvare destinată cercetării resturilor unei întinse așezări rurale din sec. VIII—X e.n., cîțiva km pe malul înalt al Borcei, și pe o fîșie de cca 400—500 m, distrusă în mare parte de excavările pentru obținerea lutului necesar rambleului căii ferate și șoselei Fetești-Cernavodă. S-au cercetat integral sau parțial 17 complexe de locuire (semibordeie, locuințe de suprafață, ateliere cu cuptoare) din sec. VIII—X; bogat inventar arheologic: ceramică, unelte de os, o figurină zoomorfă, material paleo-zoologic etc. (1987, 1988, RP).

30. **Fîntînele,** com. Cogealac, jud. Constanța. Alexandru Suceveanu, IAB. Fonduri IAB. Trei nuclee de așezări rurale romane: 1) în N, locuire din sec. II—III e.n.; 2) în centrul satului actual; s-a cercetat doar apeductul care aproviziona Histria în epoca romană; 3) în S, locuință din sec. II—IV e.n. Cîteva sondaje și studiul fotografiei aeriene relevă o întinsă așezare rurală cu locuințe dispuse de-a lungul unui curs de apă. AS, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 559—584 (1981—1983, cercetări începute 1973, AS).

31. **Fulga,** com. Cernătești, jud. Buzău. Punctul „Gurguiul Balaurului", neolitic. Eugen Comșa, IAB. Fonduri IAB. La baza depunerilor se află un strat din faza Giulești a culturii Boian. Urmează stratul Aldeni II, cu trei niveluri. Din ultimul nivel, de pe o suprafață de 2 m.p., în condiții stratigrafice clare, s-au strîns diverse cioburi de tip Aldeni II, în directă asociere cu o figurină plată de os specifică fazei Gumelnița A2 și fragmente din vase și suporturi din faza Petrești B, ceea ce dovedește sincronismul celor trei culturi. EC, Carpica 17, 1985, p. 27—32 (1983, 1985, EC).

32. **Garvăn,** *Dinogetia*, com. Jijila, jud. Tulcea. Colectiv: prof. Ion Barnea, consultant șt.: Alexandru Barnea, IAB, responsabil; Ion Vasiliu MDDT. Fonduri IAB și respectiv MDDT. a) *Sector D*, zona intersecției *cardo-decumanus* și a porții de V. Prin secțiunea SVP3, E—V, pînă la zidul de incintă și prin cîteva degajări și sondaje, date planimetrice și stratigrafice noi, ultimele precizînd două niveluri anterioare epocii Dominatului și patru faze mari în cursul acestei epoci (1981—1984, AB). Degajarea treptată pe 15 casete a arătat desfășurarea în trepte ascendente S—N a locuirii romane tîrzii, de-a lungul a trei stradele cu aceeași direcție. Depozit de unelte și obiecte diverse din fier — atelier de fierar, sec. VI e.n. — lîngă incintă și numeroase monede romane tîrzii, ceramică, fibule, vase de provizii etc. Inscripție fragmentară menționînd pentru prima dată calitatea de *municipium* a orașului Noviodunum. AB, Peuce, 9, 1984, p. 339—346; idem, *Limes XIII*, 1983 (Stuttgart, 1986), p. 447—450; idem, Dacia, N.S., 32, 1988, p. 53—60. (1985—1988, AB). b) *Sector A*. Degajarea unor mici porțiuni neexplorate din așezarea feudală timpurie, lîngă incintă, la N; locuințe și gropi; ceramică ș.a. descoperiri mărunte (1982—1985, IV).

33. **Gladna Română,** com. Fîrdea, jud. Timiș, punctele „Satul Vechi" și „Cetate". Colectiv: Radu Popa, IAB; Dan Căpățînă, MMC: Viorel Achim, Lic. Orșova; Dana Marcu, Lic. Tg. Jiu. Fonduri IAB, MMC. La marginea dinspre munte a satului, pe un vîrf de deal din masivul Poiana Ruscăi, mică cetățuie cu construcții din lemn dispuse în jurul unei curți interioare centrale (10 × 10 m), înconjurată de șanț de apărare și pe latura dinspre sat — de un puternic val de pămînt (sfîrșitul sec. XIV sau începutul sec. XV. Puțin inventar caracteristic (ceramică, piese de metal, arme, cahle etc.), RP, DC, VA, RMM—MIA, 18, 1987, 1, p. 12—16. În vatra satului vechi, pe marginea terasei înalte de pe malul stîng al rîului Gladna, un complex constînd dintr-o suprafață de cca 25 × 25 m înconjurată de un șanț de apărare lat de 12 m dispus pe trei dintre laturi. S-a pus în evidență o locuire din epocă hallstattiană, dar fortificarea s-a produs ulterior, foarte probabil în epocă medievală (sec. XIV—XV), de cînd datează resturile unei construcții de lemn (reședință feudală?) cu tălpi îngropate în sol și cu foarte puține materiale ceramice (1986, 1987, RP).

34. **Goranu,** jud. Vîlcea. Elena Busuioc, IAB. Fonduri IAB. Pe dealul Cornet, jumătate din ruina unei biserici cu plan treflat din sec. XIV—XV; ceramică de uz comun, smălțuită și nesmălțuită, cahle de sobe provenind probabil de la chilii, încă neidentificate (1981—1984, EB).

35. **Grojdibodu,** jud. Olt. Ion Chicideanu, IAB. Fonduri IAB. Încheierea salvării pe locul „Coasta lui Cuza", așezare din prima fază a culturii Coțofeni (1981, IC).

36. **Gurasada,** jud. Hunedoara, punctul Biserica medievală. Colectiv: Radu Popa, Ion Chicideanu, IAB. Fonduri EA. S-a încercat încheierea săpăturii începute în 1977 cu fondurile DPCN. (v. R.P., I.C., SCIVA, 35, 1984, 1, p. 54—67), urmărind documentația necesară restaurării monumentului, prin investigarea interiorului acestuia. Cele patru faze de evoluție ale bisericii ridicate inițial ca un patrulob alungit pe axa E—V, s-au confirmat, obținîndu-se detalii planimetrice suplimentare. Inventarul mormintelor descoperite în interior și restul materialelor arheologice recoltate nu au permis o datare mai strînsă a începuturilor monumentului, care rămîn prin urmare sub semnul întrebării (1983, 1984, RP).

37. **Histria,** com. Istria, jud. Constanța. Responsabil, Petre Alexandrescu, IAB. 1) *Basilica din centrul cetății*. Colectiv: Alexandru Suceveanu IAB; Crișan Mușețeanu, MIRSR; Octavian Bounegru, MINAC. Fonduri IAB. Partea de N a unei basilici cu transept, lungă

de peste 50 m și lată de 19 m (la transept 29 m), cu absidă poligonală la exterior. Decorație arhitectonică din marmură: pereți acoperiți cu tencuială colorată, uneori în relief. Basilica a fost construită la începutul sec. VI e.n. și refăcută la mijlocul sec. VI (foarte probabil la 559). După dezafectarea ei la sfîrșitul sec. VI sau la începutul sec. VII, locuirea continuă un timp în afara basilicii, aflate probabil încă în ruină. Ultimul nivel, constînd dintr-o locuire sporadică din plin sec. VII e.n., ignora complet basilica. În zonă, două morminte din sec. XII—XIII (1984—1985, AS). 2) *Sector A*, zidul de incintă roman tîrziu. Catrinel Domăneanțu, IAB. Fonduri IAB. Cercetări (începute 1974) în cartierul de N—E; topografic, stratigrafic, urbanism. Rezultate: stabilirea parțială a traseului de N al incintei elenistice și a liniei de N a zonei sacre A; stabilirea parțială a traseului de N al incintei romane tîrzii, faza A (Probus) și identitate între situațiile de la N la S: identificare fază constructivă a fortificației la Theodosius I; confirmarea stratigrafiei tîrzii stabilite anterior (A. Petre, Al. Suceveanu și C. Scorpan — centru; Al. Suceveanu — terme I și II; H. Nubar și A. Sion — curtine d, b, bastion B) și concordanță a ei cu situațiile de la Dinogetia și Independența; topografic-relief: acropolea se afla la o cotă mai ridicată în raport cu zona. CD, Materiale, 15, 1983, p. 351—360: SCIVA, 33, 1982, 4, p. 377—394 (1981—1983, CD). 3) *Punct „Histria Pod"*, cca 500 m N de podul șoselei către Histria, pe malul de V al lacului Istria, la „Cioculeasa". Konrad Zimmermann, Univ. Rostock, R.D.G.; Alexandru Avram, IAB. Fonduri IAB. Existența a două orizonturi: strat arhaic din a doua jumătate a sec. VI î.e.n., fără nivel și construcție și fragment cupă Grecia de E (mijl. sec. VI i.e.n.); locuire sec. IV î.e.n., cercetată pe cca 300 m.p. Etape: sfîrșit sec. V — ± 350 î.e.n., cu trei locuințe închizînd dinspre N—E și V o piațetă cu pavaj de piatră; ± 350—340 i.e.n., cu reamenajări interioare și anexe noi în exterior; sfîrșitul sec. IV î.e.n. (?), nivel sporadic, fără construcții noi. Material: ceramică attică sec. V—IV î.e.n., complex amfore întregibile ± 340 î.e.n., ștampile amfore, ceramică histriană, pithos cu inscripție, ceramică indigenă lucrată cu mîna, greutăți lut, fusaiole, fibulă tracică sec. IV î.e.n., monedă histriană argint, vîrfuri de săgeți etc. Interpretare provizorie: complex de ferme din teritoriul Histriei, pe parcelele agrare. KZ, AA, Materiale 16, 1986, p. 65—67; idem, Klio, 69, 1987, 1, p. 6—27 (1980—1988, KZ, AA).

38. **Huțaui**, com. Vlădeni, jud. Botoșani. Colectiv: Mariana Marcu, IAB; N. Ungureanu, M. Bot. Fonduri M. Bot. În punctul „Mori de Piatră", patru locuințe adîncite în pămînt și alte două de suprafață din sec. III—IV e.n. Ele sînt prevăzute cu vetre în interior, amenajate direct pe podea. Multă ceramică lucrată cu mîna și la roată, un denar roman imperial de argint de la Antoninus Pius, unelte de os, piatră, corn, fier și oase de animale. În punctul „Saivane", patru locuințe adîncite în pămînt de formă rectangulară, prevăzute cu vatră în interior, din sec. II—III e.n. Așezarea este suprapusă de o alta din sec. IV, reprezentată pînă în prezent de trei cuptoare de ars oale cu două camere suprapuse avînd, în față cîte o groapă a olarului de formă rectangulară sau ovală prevăzută cu scări de acces. Multă ceramică lucrată cu mîna și la roată, cea din urmă din pastă fină și zgrunțuroasă. Printre fragmentele ceramice, numeroase oase de animale, cărbune și cenușe (1986—1988, MM).

39. **Independența** (fost Murighiol), jud. Tulcea. Colectiv: Mihail Zahariade, CSCITM; Alexandru Suceveanu, IAB; Cristina și Andrei Opaiț, Florin Topoleanu, MDDT. Fonduri CSCITM. Așezare getică din sec. IV î.e.n. — I e.n.; peste aceasta, la începutul sec. II e.n., castru roman, stație a flotei dunărene, distrus către mijlocul sec. III e.n. În a doua jumătate a sec. III, peste ruinele castrului, s-a construit cetatea astăzi vizibilă (sec. III—VII e.n.) cu două porți de acces, 15 turnuri și două pînă la trei valuri și șanțuri de apărare. În interior au fost identificate cîteva artere de circulație și cîteva edificii, dintre care, în centru, probabil *praetorium*. Inscripții: dedicații ale cetățenilor romani din *vicus classicorum* și monumente funerare. MZ, AO, CO, AS, FT, Materiale, 16, 1986, p. 180—186; AS, MZ, Dacia, N.S., 30, 1986, p. 109—120; MZ, Dacia, N.S., 30, 1986, p. 173—176; AS, MZ, Dacia, N.S., 31, 1987, p. 87—96; MZ, AS, AO, CO, FT, Dacia, N.S., 31, 1987, p. 97—106; AS, MV Angelescu, Dacia, N.S., 32, 1988, p. 145—150 (1981—1987, AS).

40. **Ionești**, jud. Vîlcea. Colectiv: Cristian M. Vlădescu, MMC; Gheorghe Poenaru Bordea, Eugen Nicolae, IAB. Fonduri MMC. Cercetare în zona așa-zisului turn al presupusului castru roman *(Pons Aluti?)*, unde a fost descoperit în 1963 tezaurul cu monede de la Caracalla la Filip Arabul. Parțial, vestigii ale unei clădiri, puternic afectate de răscolirile moderne, care pare a fi făcut parte dintr-un ansamblu termal. (1981, Gh. PB, EN).

41. **Isaccea**, jud. Tulcea. Monica Mărgineanu Cârstoiu, IAB; Florin Topoleanu, MDDT. Fonduri MDDT. Verificări, studii și relevee de arhitectură la mormîntul roman tîrziu de la S de cetatea Noviodunum (1985, MMC).

42. **Istria,** jud. Constanța. 1) Punctul *beta*, la 1,5 km SSE de sat și 200 m V de lacul Istria. Colectiv: Virgil Lungu, MINAC; Octavian Bounegru, C-ța; Alexandru Avram, IAB. Fonduri MINAC. Așezare rurală romană cu două niveluri: sec. II e.n. și prima jumătate a sec. III e.n. Pe al doilea, două mici clădiri; distrugere pe la jumătatea sec. III e.n. și reluare a locuirii în sec. IV e.n.; monede Constantius II și Constans, ceramică, ștampilă cu inscripție grecească. VL, OB, AA, Pontica 17, 1984, p. 85—100 (1982, 1983; AA). 2) Vatra satului, la Constandin Munteanu. AA, fonduri IAB. Fragment bine conservat din apeductul tip *specus*. Fîntînele-Histria. AA, OB, SCIVA, 37, 1986, 3, p. 264 și fig. 5—6. (1984, AA).

43. **Izvoare,** com. suburbană Dumbrava Roșie, oraș Piatra Neamț, jud. Neamț. Colectiv: Silvia Marinescu Bîlcu, IAB; Marius Alexianu, Elena Ciubotaru, MPN. Fonduri IAB, MPN. Trei morminte de înhumație medievale, dintre care unul cu o monedă argint Rudolf II (emis 1389): un mormînt înhumație sec. IV e.n. și locuințe și complexe aparținînd culturilor: Precucuteni III și Cucuteni A (mai multe niveluri). Materiale din perioada de tranziție de la eneolitic la bronz (1987, 1988; SMB).

44. **Izvoru Alb,** Bicaz, jud. Neamț. Colectiv: Florea Mogoșanu, IAB: Mihai Matei, M. Bic. Fonduri IAB. Sondaje și cercetări în punctele „Baicu" și „Picioru Gol", descoperite în 1979 de M. Matei. Două niveluri de locuire: gravettian final, la baza depunerilor galben-prăfoase și epigravettian, la limita superioară a acelorași depuneri — tardiglaciar — oscilația climatică Herculane II. SCIVA, 32, 1981, 3, p. 413—421; 34, 1983, 3, p. 243—248; 37, 1986, 2, p. 159—162 (1980—1985, M. Bitiri Ciortescu).

45. **Jigodin,** oraș Miercurea Ciuc, jud. Harghita. Colectiv: Petre Roman, IAB, responsabil: Ann Dodd Oprițescu, IT și János Szöcs, CMH (1980—1984); Cornel Beldiman, CMH (1986); Viorica Soiom, CMH (1986, 1988): Mircea Dogaru, 1983. Fonduri IAB și CMH. În punctul „Cîmpul Morii", deasupra Băilor, așezare dacică fortificată (continuare). La baza stratului de cultură, complexe hallstattiene și perioada timpurie a epocii bronzului, grupul Jigodin. ADO, JS, SyT, 5, 1987, p. 60. (1980—1988, PR).

46. **Marcea,** com. Ionești, jud. Vîlcea, punctul „La Mal". Nicolae Constantinescu, IAB; Nicolae Bănică, MRV. Problematica istorică (vechile cnezate românești) și de geografie istorică (localizarea satului medieval *București pe Luncavăț*, 1392), ca și cercetările de teren prealabile (1968, 1982) au condus la primele sondaje de informare stratigrafică în aria de N a satului Marcea, pe terasa înaltă mărginită de valea Bisericii — respectiv în preajma bisericuței de lemn (Sf. Voievozi, 1773). Urme care dovedesc locuirea (chirpici ars, cărbuni, oase de animale, ceramică) în perioada sec. XIV (epoca lui Mircea cel Bătrîn) și îndeosebi în sec. XV—XVII; în sec. XVII—XVIII (poate și mai devreme) funcționa un atelier de fierărie, cum probează zgura de fier. Locuirea veche era foarte probabil concentrată la S și S—V de locașul amintit. Se impun cercetări metodice, de detaliu (1983, NC).

47. **Măriuța,** com. Belciugatele, jud. Călărași. Mihai Simon, IAB. Fonduri IAB. În punctul „La Vii", așezare gumelnițeană cu două niveluri, de formă alungită, și locuințe orientate paralel, pe două șiruri. Importurile de tip Stoicani-Aldeni din nivelul superior arată paralelismul între cultura Gumelnița și acesta la sfîrșitul fazei A2 a numitei culturi. Cinci morminte — trei în poziție chircită fără inventar și două de copii, întinse, probabil feudale tîrzii (1984—1988, MS).

48. **Nandru,** com. Peștișu Mic, jud. Hunedoara. Alexandru Păunescu, IAB. Fonduri IAB. Sondaje de verificare și recoltare probe, paleolitic, în Peștera Spurcată (1986, 1988, AP).

49. **Năeni,** jud. Buzău. Ion Chicideanu, IAB, responsabil: M. Constantinescu, arh. L. Melinte; N. Palincaș, D. Marcu, R. Barac. Fonduri MB și IAB. În locul „Zănoaga", pe o culme stîncoasă, complex de locuire aparținînd culturii Monteoru: patru așezări deschise, grupate în jurul uneia de tip „cetățuie". Ateliere: de turnătorie, prelucrare os și corn, prelucrare piatră; complexe de cult. Cea mai veche locuire: faza Monteoru Ic 4—1 (1982—1988, IC).

50. **Nufăru,** jud. Tulcea. Colectiv: Silvia Baraschi, IAB; Neculai Moghior, MMC; Gheorghe Mănucu Adameșteanu, MDDT; Oana și Paul Damian, MC. Fonduri IAB, MMC MDDT. Puncte (Nufăru și Ilganii de Jos): 1. str. Căminului cultural (1981); 2. str. Școlii (1982); 3. pădurea Dispensarului (1983); 4. „La Piatră" (1985—1988). În punctele 1 și 3, porțiuni din elementele de fortificare ale unei așezări din sec. X—XIV dezvoltate pe promontoriul din malul Dunării, cu minimum două linii de apărare — ziduri — baraje E—V. În punctul 3, turn de poartă și pavaj la intrare. În punctul 4, mică fortificație de piatră (turn) din epoca romană tîrzie, suprapusă de locuirea din sec. XI—XII; aici și în punctul 1, urme de locuire hallstatiene. În punctul 2, bogată locuire din sec. X—XI și mai slabă din

sec. XIII—XIV; necropolă de inhumaţie fără inventar datată stratigrafic după sec. XIII. Materiale: ceramică hallstattiană, romană timpurie şi tîrzie, medievală (comună şi smălţuită, sec. X—XIII), obiecte diverse, arme, podoabe, sigilii plumb; monede romane, bizantine, tătăreşti ş.a. (1981—1983, 1985—1988, SB).

51. **Nuntaşi,** com. Istria, jud. Constanţa. Catrinel Domăneanţu, IAB. Fonduri IAB. În punctul „Gîscărie", aşezarea nefortificată greco-indigenă Nuntaşi II, din chora Histriei; sondaje stratigrafice, unul în S aşezării (1981—1982), altul în N (1984—1986). Din 1987, dezvelire în suprafaţă: construcţii de la finele sec. V — începutul sec. IV î.e.n. şi sec. III î.e.n. Fondată în al doilea sfert al sec. VI î.e.n.; ultimul nivel nederanjat, cel mai tîrziu începutul sec. II î.e.n.; aspect tipic grecesc al locuirii. Arhaic: locuinţe de suprafaţă pe o arie, spre N, mai restrînsă decît ulterior. Sec. V î.e.n.: trei niveluri constructive, clădiri de mari dimensiuni N—S/E—V. Elenistic: cea mai întinsă arie; orientare NE/S—V; fundaţii şi ziduri din şist verde cu pămînt; elevaţii, uneori, din chirpici rectangulari nearşi. Material deosebit de bogat: ceramică în majoritatea grecească: amfore, vase de lux şi uz curent; ceramică indigenă, lucrată cu mina, în toate nivelurile; teracote Cybele. CD, în DRDIA, 1987 (1987—1988, CD).

52. **Ocniţa,** oraş Ocnele Mari, jud. Vîlcea. Colectiv: prof. Dumitru Berciu, IT, responsabil; Sergiu Purice, Mariana Iosifaru, Gheorghe Andreescu (1980—1985), toţi MRV; Petre Gherghe (1987, 1988), MOC. Fonduri MRV şi CSSAC (1987, 1988). În aşezarea civilă, mic grup de cuptoare de ars oale şi unul de pîine. Pe „Cetatea 1" a Buridavei dacice, s-a constatat amenajarea acropolei ca fortificaţie în a doua jumătate a sec. II î.e.n., cu palisadă (prăbuşită spre „Valea Bradului") şi intrare pe latura de V, spre care urca drumul antic, identificat pe terasele I—III. În sec. I î.e.n. s-a ridicat a doua cetate, cuprinzînd acropolea şi cele trei terase, cu palisadă puternică întreruptă de o poartă monumentală flancată de două turnuri. Ceramică de toate categoriile, inclusiv importuri romane; unelte, podoabe, monede romane republicane, mic tezaur monetar (a. 211—45 î.e.n.), medalion elenistico-roman, pandantiv semilunar cu decor (1981—1988, DB).

53. **Odaia Turcului,** com. Mătăsaru, jud. Dîmboviţa. Ersilia Tudor şi, din 1987, A. Vulpe, ambii IAB. Fonduri IAB. Aşezare de la începutul epocii bronzului (culturile Glina şi Od. Turcului). Bogat material ceramic şi osteologic; date stratigrafice privind raportul dintre cele două aspecte culturale (1981—1988, AV).

54. **Ohaba Ponor,** com. Pui, jud. Hunedoara. Alexandru Păunescu, IAB. Fonduri IAB. Sondaje de verificare şi recoltare de probe, paleolitic, în peştera Bordu Mare (1982, 1986, AP).

55. **Ostrovu Corbului,** com. Hinova, jud. Mehedinţi. Colectiv: Petre Roman, IAB, responsabil; Ann Dodd Opriţescu, IT; Mihai Simon, IAB; Mircea Dogaru, CSCITM; Veselin Draganov, Sofia. Fonduri IAB şi CSCITM. În punctul „Botul Cliuciului", zona bornei fluviale 911, continuarea cercetărilor în staţiunea complexă: necropola eneolitică; sondaje în aşezările de tip Criş, Coţofeni, Glina, Gornea-Orleşti, Verbicioara, Gîrla Mare, Hallstatt, La Tène dacic, daco-roman, feudal timpuriu. PR, Carpica, 14, 1982, p. 39—49; Godisnjak, 21, 1983, p. 124—126; B. Hänsel şi PR., PZ, 59, 1984, 2, p. 188—229; PR, SCIVA, 38, 1987, 4, p. 335—365; PR, DRDIA, 1987, p. 41—61; PR, SyT, 6, 1988, p. 40—43; PR, Slov Arch, 36, 1988, 1, p. 217—224; PR şi ADO, Thraco-Dacica, 10, 1989, sub tipar; MS, SCIVA, 40, 1989, 2, sub tipar (1981—1984, după care staţiunea a intrat sub lacul de acumulare, PR).

56. **Păcuiul lui Soare,** com. Ostrov, jud. Constanţa. Cetatea bizantină din insulă. Colectiv: Petre Diaconu, responsabil; Silvia Baraschi, IAB; Theodor Papasima, Adrian Panaitescu (1981—1984), MINAC; Marian Neagu, MC; sporadic: V. Sîrbu, D. Căpăţînă, A. R. Popescu. Fonduri IAB, MC şi, pînă în 1984, MINAC. Cercetări în sectoarele S IXA—C, S I R—S, „turn exterior", S I O—01 şi „zona malului". Locuinţe din sec. X—XI, XIII — prima jumătate a sec. XV, cele din urmă de suprafaţă. Monede romane, bizantine şi feudale (400 bronz şi 12 argint), ceramică uzuală şi de lux, unelte, obiecte de podoabă şi port, două plăci de plumb cu scriere chirilică, arme numeroase cu vîrfuri de săgeţi şi de lance, capete de buzdugane, bile de praştie, topoare, fragmente de zale ş.a. S-au conturat următoarele: 1. La Păcui a funcţionat o staţie vamală în sec. IV—VI e.n.; 2. Aşezarea a avut un puternic caracter urban în sec. XI—XV; 3. Aici se află oraşul Vicina; 4. Aşezarea a fost al doilea oraş ca importanţă din cadrul formaţiunii statale Ţara Dristrei la sfîrşitul sec. XIV; 5. Cetatea nu a fost niciodată stăpînită de bulgari în perioada 1185—1393; 6. Aşezarea nu şi-a pier-

dut niciodată caracterul naval; 7. Din punct de vedere demografic, preeminența au avut-o românii (1981—1988, PD).

57. **Peştera,** com. Densuş, jud. Hunedoara, punctul Biserica ortodoxă română. Colectiv: Radu Popa, IAB; Dan Căpăţînă, MMC; Antal Lukács, UNI; Zeno Pinter, Lic. Oţelul Roşu. Fonduri, IAB, MHD, EA. Sondaje în exteriorul bisericii, monument istoric cu vechime incertă și care a suferit o refacere radicală în anii 1924—1926 fără a beneficia de o documentaţie corespunzătoare. Actualul altar rectangular, cu absidă semicirculară, reprezintă o primă fază a monumentului (sec. XII—XIII?), la care s-a adăugat ulterior nava rectangulară, precum și turnul, ultimele două elemente dispuse în plan conform unui ax diferit, abătut spre S cu cca 6°. Pe latura de S a altarului, temeliile unei capele cu absidă semicirculară a altarului; fază a cimitirului care precede prima construcţie de zid din acest loc; temelii de construcţii (romane sau cu spolii romane?) pe latura de S a navei. (1986, RP).

58. **Peştera,** com. Moieciu, jud. Braşov. Alexandru Păunescu, IAB. Fonduri IAB. Sondaje de verificare și recoltare de probe, paleolitic, în Peştera Liliecilor (1984—1985 și 1988, AP).

59. **Pietroasele,** jud. Buzău. Colectiv: Gheorghe Diaconu, IAB, responsabil; Vasile Drîmboceanu (1981—1983) și Marius Constantinescu, MB; Bogdan Filipescu, MIRSR (1987); Alexandru Niculescu (1988) și arh. Monica Mărgineanu Cârstoiu (1986—1988), IAB. Fonduri IAB și MB. Salvare, verificări și sondaje la thermele romane: olane și ţigle, cărămizi cu ştampila *Leg*..., fragmente ceramice; profile stratigrafice, studii de arhitectură; două faze ale edificiului şi o a treia independentă de construcţie. În imediata apropiere, cuptor pentru ceramică (1981—1983, 1986—1988, Gh. D, MMC).

60. **Pleaşov,** com. Lunca, jud. Teleorman. Constantin Preda, IAB. Fonduri IAB Aşezare geto-dacică de formă ovală, pe un bot de terasă, cu şanţ și val de pămînt (mijlocul sec. III — începutul sec. I î.e.n.). Stratul de locuire arată viaţa relativ scurtă și puţin intensă a aşezării. Vase de lut lucrate cu mîna şi la roată, cupă deliană (imitaţie), brăţară bronz, topor și vîrf de săgeată fier şi ceramică elenistică între care fragmente de amfore rodiene, rîşniţe de piatră, calapoade de lut ş.a. CP, Thraco-Dacica, 7, 1986, p. 91—100 (1980—1987, CP).

61. **Poieneşti,** jud. Vaslui. Mircea Babeş, IAB, responsabil; N. Miriţoiu, LAIVB; M. Mantu, IIAI; și temporar E. Ciocea şi R. Alaiba, MV; Al. Gh. Niculescu, IAB; studenţii T. Marin, UI; C. Purice, P. Crăciun, M. Dumitru, UB. A. *Punctul „Măgura"*. Pe o suprafaţă de cca 2500 mp, în principal la E de zona cercetată de R. Vulpe (1949), 62 complexe de locuire din epoca neolitică (cultura Cucuteni, faza A3), 5 din epoca bronzului (cultura Noua), 46 din sec. III e.n. (aşezare carpică) și 53 din sec. IV e.n (aşezare Sîntana de Mureş-Cerneahov) și, tot acolo, 8 morminte getice timpurii (sec. V—IV î.e.n.), 79 morminte de tip Poienești-Lukașevka (sec. II—I î.e.n.), 81 morminte carpice (sec. III e.n.), precum și 11 morminte medievale (sec. XIV—XVI). Luînd în considerare și descoperirile anterioare (1949, 1979—1980), necropola getică totalizează 11 morminte de incineraţie, cea de tip Poienești-Lukaşevka, 171 morminte de incineraţie, cea carpică 163 morminte (104 de incineraţie și 59 înhumaţi copii), iar cea medievală 17 morminte de înhumaţie. Noile cercetări au stabilit aşadar: existenţa unei mici necropole getice, mult anterioare celei bastarne, biritualismul necropolei carpice (cu practicarea înhumaţiei exclusiv pentru copii), succesiunea monumentelor din sec. III—IV (1. necropola carpică. 2. aşezare carpică, 3. aşezare Sîntana de Mureş-Cerneahov) şi existenţa necropolei medievale. (1981—1984 și 1987—1988, MB). B. *Punctul „Dealul Teilor"*. La 150 m S—V de „Măgura", săpături de salvare în necropola de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov: 12 morminte de inhumaţie şi 8 de incineraţie (1986 și 1984—1985, MB). C. *Punctul „La Fierărie"*. Salvare a unei locuinţe adîncite de tip Poienești-Lukaşevka, aparţinînd aşezării semnalate de R. Vulpe („Şipotul lui Stan") care corespunde necropolei bastarne de pe „Măgura" (1984, MB). MB, DRDIA, 1983, p. 3—16: idem, SCIVA, 34, 1983, 3, p. 294—207; și 36, 1985, 3, 183—214.

62. **Popeşti,** com. Mihăileşti, jud. Giurgiu. 1. Colectiv: Alexandru Vulpe, IAB, responsabil; Marieta Gheorghiţă, MIRSR; C. Beldiman. Fonduri IAB. În așezarea getică de tip „davă" s-a verificat stratigrafia unei secţiuni practicate anterior de D. V. Rosetti. Cerc. Arh. MIRSR, 8, 1986, p. 43—52. (1981—1983). 2. Colectiv: A. Vulpe, resp.; George Trohani. MIRSR; Vlad Vintilă Zirra, IAB; Nona Palincaş. Fonduri IAB. În punctul „Nucet", sector rezidenţial al davei, trei secţiuni în S—V, paralele cu cele ale lui D. V. Rosetti. Material bogat (ceramică, metale) getic și din epoca bronzului, cultura Tei (1988, AV).

63. **Radovanu,** jud. Călărași. 1. *Locul „la Moscalu"*. Eugen Comșa, IAB. Fonduri IAB. În așezarea neolitică, locuința 2 din nivelul 3 a avut pereții interiori pictați cu alb pe fond roșu închis și amenajări interioare obișnuite. Materiale diverse și grîu carbonizat în două locuințe, iar sub o anexă, la baza nivelului 4, rămășițe ale unei locuințe, cu podea platformă; vase sparte pe loc în dărîmăturile acesteia. Înhumări de copii lîngă locuințe. În necropolă, cîteva morminte cu schelete chircite. E.C., Materiale 16, 1986, p. 41—44; idem, în CCDJ, 1988, p. 61—67. (1981—1988, EC). 2. *Punctul „Gurgana a doua"*. Sebastian Morintz, IAB și Done Șerbănescu, MO. Fonduri MO. Așezare de la sfîrșitul epocii bronzului și geto-dacică (1984—1985). 3. *Punctul „Valea lui Pelcu"*. Maria Comșa, responsabilă, IAB; Elena Gheannopoulos. Fonduri IAB. Bordei, bordei anexă și alte complexe, sec. VI—VII; patru bordeie, bordeie-anexe mai puțin adînci și fără instalații de foc, patru case puțin adîncite cu construcții anexe, toate din sec. VIII—X. Gropi în afara locuințelor la periferia de V a așezării: fragmente ceramice, oase de animale, obiecte de uz casnic, fragmente de rîșnițe etc. Două bordeie din sec. XVI—XVII, două colibe și un hambar (?), două construcții anexe din aceeași perioadă. MC, în CCDJ, I, 1985, p. 93—104 (1981—1988, MC).

64. **Ripiceni**-Izvor, jud. Botoșani. Alexandru Păunescu, IAB, Fonduri IAB. Încheierea cercetărilor în așezarea paleolitică (1981, AP).

65. **Rîșnov,** jud. Brașov. Alexandru Păunescu, IAB. Fonduri IAB. Sondaje de verificare și recoltare de probe paleolitice în peștera Gura Cheii (1983—1985, AP).

66. **Rîu Bărbat,** com. Pui, jud. Hunedoara, punctul „Ruina bisericii vechi". Colectiv: Radu Popa, IAB; Luminița Munteanu-Dumitriu, MIRSR. Fonduri, IAB. S-a verificat vechimea monumentului pentru eventuala localizare în acest loc a bisericii protopopului Dobrotă al Țării Hațegului, atestat documentar la Rîu Bărbat la 1411. Rezultat negativ, monumentul fiind ridicat în sec. XVI—XVII pentru cultul reformat și demolat în urmă cu cîteva decenii (1981, RP).

67. **Roșiori de Vede,** jud. Teleorman. Ioana Bogdan Cătăniciu, IAB. Fonduri IAB. Cercetări pe traseul limesului transalutan 1981); continuă în zonă și după transferul autoarei la IIAC (AB).

68. **Rudeni,** com. Șuici, jud. Argeș. 1. Colectiv: Alexandru Vulpe, IAB, responsabil; Eugenia Popescu, Elena Ionescu, MAP. Fonduri IAB. Necropolă tumulară de tip Ferigile din peste 60 movile cu manta de piatră: 16 cercetate. Inventar: ceramică, arme și piese de harnașament, faza Ferigile — N, sec. VI î.e.n. (1982—1984). 2. Ersilia Tudor, 1984 și Ion Chicideanu, 1986, IAB. Fonduri IAB. Așezare de la sfîrșitul epocii bronzului, faza Verbicioara V. (AV).

69. **Sarasău,** mun. Sighetul Marmației, jud. Maramureș, punctul „Zăpodie". Colectiv: R. Popa, IAB; Georgeta Iuga, MM, Virgil Nițuleascu, MI și MIRSR. Fonduri MM. S-a încercat extinderea suprafeței săpate în zona de S—E a Zăpodiei, printr-o rețea de secțiuni și casete care să asigure cercetarea exhaustivă a suprafeței respective. 11 locuințe de suprafață cu inventar (ceramică, material osteologic, piese de fier etc.) datînd de la sfîrșitul mileniului I e.n. și de la începutul mileniului nostru. Sondaje și în zone ce mărginesc punctul Zăpodie, surprinzîndu-se și acolo resturi de locuințe de suprafață. Habitatul de pe valea Sarasăului, afluent al Tisei, se dovedește a fi de lungă durată, începînd din sec. VIII (?) pînă în sec. XIII. R.P., SCIV, 22, 1971, 4, p. 601 și urm. (1981—1986, RP).

70. **Satu Nou,** com. Oltina, jud. Constanța, punctul „Valea lui Voicu". Colectiv Niculae Conovici, IAB; Mihai Irimia, MINAC. Fonduri: IAB, MINAC. Așezare getică fortificată, amplasată pe un promontoriu cu două platouri în pantă de pe malul Dunării. Platoul de N a fost intens locuit, cel de S numai sporadic. Secțiune magistrală pe platoul de N, ulterior lățită și cu o prelungire pe platoul de S. Descoperiri Coslogeni și Babadag sporadice, purtate. Pe platoul de N șapte niveluri getice, primele patru datînd din a doua jumătate a sec. III î.e.n. (cca 260—190 î.e.n. pe baza ștampilelor amforice), iar următoarele trei tot din sec. I î.e.n. pînă în primii ani e.n. În sec. II î.e.n. locuitorii s-au mutat cu cca 800 m în amonte, întemeind așezarea fortificată din punctul „Vadu Vacilor" (datată tot cu ștampile de amfore), de unde au revenit în sec. I î.e.n. La „Valea lui Voicu", ambele platouri au fost fortificate. Cel de S era prevăzut cu un val de pămînt întărit cu piatră (încă necercetat) și un șanț adiacent; platoul de N a fost fortificat în prima fază (sec. III î.e.n.) cu un zid de piatră sec, cu două paramente, consolidat la bază cu piatră și lut ars pe loc și probabil un șanț; în faza a doua, zidul a fost refăcut dar a fost înglobat într-un val de pămînt și piatră, iar șanțul de apărare a fost adîncit. Alături de numeroasele materiale arheologice getice, cantități

impresionante de ceramică elenistică (inclusiv peste 250 toarte ștampilate și gîturi de amforă, cu ștampile), precum și cîteva fragmente ceramice bastarne, în niv. IV și II. NC în CCDJ, 2, 1986, p. 129—141; NC, MI, SyT, 6, 1988, p. 89—90; MI, NC, Thraco-Dacica, 10, 1989, (sub tipar) (1982—1988, NC).

71. **Sighetul Marmației**, jud. Maramureș, punctul Biserica reformată. Colectiv: Radu Popa, IAB; Gh. Todincă, MSM. Fonduri MSM și IAB. În centrul orașului medieval Sighet, marcat de fosta biserică catolică devenită ulterior reformată, sondaje pentru surprinderea urmelor începutului acestuia și pentru verificarea măsurii în care monumentul actual mai păstrează porțiuni din cel gotic timpuriu din primele decenii ale sec. XIV. Deasupra unui nivel de locuire hallstattiană s-au surprins cele mai vechi vestigii ale așezării de „oaspeți regali" instalați aici în centrul Maramureșului, pe la anul 1300. Actuala biserică folosește zidurile medievale și se află deasupra unei cripte (care acoperă întreaga suprafață a navei?) cu una dintre intrări (acum zidită) pe latura de N. S-a pus în evidență o porțiune din zidul de incintă care înconjura monumentul medieval (1983, RP).

72. **Sighișoara**, jud. Mureș. Punctul „Dealul Viilor". Colectiv: Radu Harhoiu, IAB și Gheorghe Baltag, MSig, responsabili; Antal Lukács, IINI: Mihai Petică, MTM: coordonator, acad. Ștefan Pascu, IIAC. Fonduri IAB, MSig, IIAC, MTM. Pe malul drept al Tîrnavei Mari, locuire de la sfîrșitul stăpînirii romane pînă la începutul sec. IX. Un nivel mai nou de locuire, între ultima parte a sec. XI și sec. XII, încetează înaintea colonizării sașilor în regiune. Peste 100 de complexe constînd din locuințe de suprafață sau ușor adîncite, bordeie, gropi menajere, cuptoare și două ateliere de olar din sec. IV sau începutul sec. V. Bogatul inventar ceramic cuprinde un repertoriu de tehnici și de forme asigurînd încadrarea cronologică menționată. La cca 300 m E de așezare, două din necropolele corespunzătoare nivelurilor de locuire: 1) 20 morminte V—E, în mare parte jefuite, datată în cursul sec. IV cu ajutorul unor piepteni bilaterali și unor tipuri de vase; un grup datează de la sfîrșitul sec. IV sau începutul sec. V și reprezintă alogeni migratori; 2) 25 morminte V—E, nejefuite dar fără inventar, dispuse strîns topografic, se datează în sec. XII cu ajutorul unui tezaur (monede de la Ștefan III și Bela III) aflat la unul din morminte (1981—1988: RH).

73. **Sighiștel**, com. Cîmpani, jud. Bihor. Peștera Cornii. Marin Cârciumaru, IAB. Fonduri IAB. Depozit aparținînd pleistocenului; piese paleolitice atipice și resturi faunistice, în special *Ursus spelaeus* (1988, MC).

74. **Siret**, jud. Suceava: Centrul istoric medieval. Colectiv: Mircea D. Matei, IAB, responsabil: Emil I. Emandi, Vasile Demciuc, Ilie Costel. Fonduri: IAB și MSuc. Cercetări in interiorul și în împrejurimile imediate ale bisericii „Sf. Ioan Botezătorul". Construită în ultimul sfert al sec. XVII, ea suprapune integral fundațiile demantelate ale unei biserici din deceniul nouă al sec. XIV, unde, potrivit, tradiției, ar fi fost înhumată Doamna Margareta, mama primilor voievozi Mușatini al Moldovei. În pronaosul bisericii actuale, un cavou de cărămidă, nederanjat, în care era înmormîntată o femeie tînără. Inventar bogat și bine conservat; un costum din mai multe piese: mantie, rochie, eșarfă (din mătase, cu fir aurit și din voal) și pantofi din piele foarte fină. Unica piesă de metal din inventar, un inel de aur, cu veriga foarte subțire și împodobit cu un rubin. Inventarul datează mormîntul la finele sec. XVII. Cercetări în jurul bisericii, pe o rază de circa 50 m: resturi de cuptoare de redus minereu de fier (sfîrșitul sec. XIII — începutul sec. XIV) și resturi a două locuințe, cu inventar foarte bogat, de la finele sec. XIV (1982—1984). Cercetarea zonei aflate la V de biserică, pentru delimitarea vechiului centru al orașului medieval. S-au descoperit locuințe de la sfîrșitul sec. XIV precum și un cimitir din sec. XV—XVII (1987—1988) MDM.

75. **Sîmbotin**, com. Dăești, jud. Vîlcea. Colectiv: Cristian M. Vlădescu, MMC; Gheorghe Poenaru Bordea, Eugen Nicolae, IAB; Onoriu Stoica, MOC, Mihaela Blaskó. Fonduri MMC. În castrul roman au fost cercetate incinte (latura de E, singura parțial păstrată) și interiorul, în apropierea acesteia (zona centrală și de N). Două niveluri corespunzînd fazelor de construcție (de pămînt și de piatră), cu elemente indicînd refaceri parțiale. Nivelul inferior, pe alocuri distrus, are construcțiile sistematic dezafectate iar nivelul superior este puternic răscolit, ca urmare a acțiunii factorilor naturali și antropici. În nivelul inferior este bine reprezentată ceramica de tradiție dacică și cea de tip *terra sigillata* de import (cu ștampile de producători). În stadiul final, castrul de piatră avea incintă dublă, ridicată din blocuri de calcar; au fost precizate *via sagularis* și *via praetoria* — din faza de piatră, și urmele cîtorva construcții — din ambele faze. Material arheologic bogat; monede de la Vespasianus la Severus Alexander, un fragment de lorica squamata, fragmente de vase din sticlă și din ceramică cu smalț

verde-oliv, un opaiţ şi un vas tip *terra sigillata*, ambele purtînd pe fund semnul crucii incizat după ardere (1982—1985, Gh. PB, EN).

76. **Sinnicolau de Beiuş**, com. Şoimi, jud. Bihor, punctul Boţocana. Colectiv: Radu Popa, IAB; N. Chidioşan, MBO; A. Lukacs, IINI; Z. Pinter, Lic. Oţelul Roşu; Gh. Gorun, MBO; Gabriela Rădulescu, MBN. Fonduri IAB şi MBO. S-a încheiat cercetarea (începută în 1972) a resturilor reşedinţei feudale a familiei Borşa (sec. XI—XIII) din punctul Dealul Popii de la marginea răsăriteană a platoului Boţocana (R.P. şi colab., RMM—MIA, XV, 1984, nr. 2, p. 21—34). În sectorul „Turnul romanic", situat spre centrul aceluiaşi platou la o distanţă de 170 m, s-a încheiat cercetarea temeliilor unei capele de curte din sec. XI, transformată în mănăstire familială în sec. XII şi apoi în biserică parohială după distrugerea mănăstirii la mijlocul sec. XIII. De la acest ultim monument a rămas în picioare turnul-clopotniţă din cărămidă cu trăsături romanice tîrzii. Mănăstirea (benedictină?) cu biserică sală şi claustru pe latura de N, cu trei corpuri de clădiri, atestînd două etape de construcţie de la sfîrşitul sec. XI şi pînă la 1241, reprezintă o premieră în cunoaşterea acestui tip de monument în sec. XII în ţara noastră. (1981, 1982, 1984, 1987, RP).

77. **Sînsimion**, jud. Harghita. Colectiv: Petre Roman, IAB, responsabil: Cornel Beldiman, Viorica Soiom (1987), Szöcs János (1988), CMH. Fonduri CMH. Pe terenul grajdurilor C.A.P., aşezare cu urme din epoca bronzului (cultura Wietenberg), dacice, feudale timpurii şi feudale. CB, SJ, SyT, 6, 1988, p. 121—123. (1987, 1988, PR).

78. **Slon**, com. Ceraşu, jud. Prahova. Punctul „La Ciugă", sec. VIII — prima jumătate a sec. XIII. Maria Comşa, IAB. Fonduri IAB. Cercetare în principal pe partea superioară a pantei de E a dealului: cinci construcţii (case) dreptunghiulare, puţin adîncite, de dimensiuni mari (cca 6,50—8,80 m × 4—4,80 m). Una din ele avea o vatră de foc deschisă. Spre N—E un bordei puţin adîncit, fără instalaţie de foc, iar pe panta de E a dealului, numeroase gropi ovale sau rotunde, puţin adîncite, avînd în ele bucăţele de cărbuni, rar fragmente de cărămizi din sec. IX—X, de cînd datează toate aceste complexe. S-a constatat şi existenţa unor fortificaţii care barau valea de E de dealul „La Ciugă", aparţinînd cetăţii de lemn (sec. VIII—IX), celei de cărămidă (sec. IX— începutul sec. X) şi de piatră (sec. X). Încă o fortificaţie de lemn bara aceaşi vale şi aparţinea epocii clădirilor cneziale de pe platou din sec XI — prima jum. a sec. XIII. MC, Materiale, 13, 1983, p. 437—438; eadem: Muzeul Naţional, 6, 1982, p. 143—147 şi 7, 1985, p. 101—107 (1981—1984 şi 1987, 1988, MC).

79. **Sprîncenata**, jud. Olt. Constantin Preda, IAB. Fonduri IAB. Încheierea cercetării davei de pe înălţimea „Gîlme", probabil centru unional-tribal al geţilor de pe Oltul inferior, cu faza de maximă înflorire contemporană perioadei de domnie a lui Burebista. Între sfîrşitul sec. II î.e.n. şi mijlocul sec. I e.n. s-au departajat stratigrafic patru niveluri de locuire intensă. CP, *Geto-dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprîncenata*, Bucureşti, 1986 (1981—1983, CP).

80. **Stelnica**, jud. Ialomiţa. a. *„Grădiştea Stoicii"*. Colectiv: Niculae Conovici, IAB, responsabil; Gheorghe Matei, Elena Renţa. Fonduri: MI. Grind în Balta Ialomiţei, la cca 8 km de Stelnica, pe teritoriul I.A.S. Stelnica. Două secţiuni de sondaj; salvare. Urmele unei aşezări dintr-o fază tîrzie a culturii Coslogeni, în care au apărut şi fragmente ceramice canelate de tip hallstattian. În extremitatea de S a grindului, un mormînt de înhumaţie chircit pe stînga; inventar: pandantiv semilunar de argint şi două unelte de silex. Urme sporadice de locuire getică (sec. IV—III î.e.n. pe baza fragmentelor de amfore), gropile unor bordeie medievale şi moderne şi un mormînt de înhumaţie creştin, probabil medieval, fără inventar. Toate urmele de locuire aparţin unor aşezări sezoniere (1986). b. *„Grădiştea Mare"*. Colectiv: Niculae Conovici, IAB, responsabil: Gheorghe Matei, Virgil St. Niţulescu, MI. Fonduri, MI. Grind în Balta Ialomiţei, la cca 3 km E de Stelnica, pe teritoriul I.A.S. Stelnica. Salvare necropolă birituală getică, din care au fost descoperite 50 morminte: 18 de înhumaţie, 12 de incineraţie în groapă ovală, cu vase de ofrandă şi cu obiecte de port trecute prin focul rugului, şi 20 de incineraţie în groapă rotundă, majoritatea în urne, unele conţinînd de asemenea piese de port trecute prin foc. Orientarea mormintelor de înhumaţie şi a celor de incineraţie în groapă ovală, SSE—NNV, Majoritatea mormintelor de înhumaţie nu au inventar, altele au inventar sărac: cîte o piesă de port, o fusaiolă, o piatră de rîşniţă, un opaiţ, o fibulă. Lucrările fermei I.A.S. au îndepărtat complet nivelurile arheologice, majoritatea mormintelor fiind descoperite aproape de suprafaţa actuală. Totuşi au fost găsite mai multe fragmente ceramice aparţinînd fazei Vidra a culturii Boian şi o groapă rituală plină cu ceramică de tip Coslogeni. (1987—1988, NC).

81 **Stolniceni**—Rîmnicu Vîlcea, jud. Vîlcea. Colectiv: Gheorghe Bichir, IAB, responsabil: arh. Anișoara Sion, MIRSR; P. Bardașu, MRV. Date stratigrafice noi în așezarea romană și faze constructive la cele două grupuri de *thermae*. S-au înregistrat șase niveluri de locuire în așezare: cinci de la Traian la Aurelian și a șasea între sfîrșitul sec. III și sec. IV e.n. Primele cinci corespund fazelor termelor mari (1). Cărămizi cu ștampilele unităților *coh. II Flavia Bessorum* și *pedites singulares*, alte materiale de construcție specifice băilor romane, ceramică, sticlărie, arme, fibule, ace de os și bronz, cuțite, chei, monede ș.a. Două cuptoare de ars ceramică și unul pentru țigle. Bordei în nivelul al șaselea cu ceramică autohtonă și romană: monede de la Constantin I din a. 316—317 și Constantius II din a. 354—358. În zona așezării din sec. VI (la N de cea romană), monedă de la Honorius din a. 408—423 (1981—1988, Gh. B).

82. **Suceava**, punctul Curtea domenească. Colectiv: Mircea D. Matei, IAB, responsabil Emil I. Emandi, Ilie Costel, MSuc.; arh. Gh. Sion, CCES; Florin Țurcanu (student). Fonduri: IAB și MSuc. Obiectivul principal al cercetărilor l-a constituit dezvelirea integrală a construcțiilor de pe latura de N a Curții domnești și stabilirea etapelor de construcție acestora. Cu excepția colțului de N—E al complexului, unde s-a identificat o construcție din vremea lui Alexandru cel Bun, întreaga latură de N a fost construită în a doua jumătate a sec. XV, în timpul lui Ștefan cel Mare. Ocupată atît de camera de locuit cît și de turnul de intrare în incinta Curții domnești, această latură a fost amenajată în două etape: în prima etapă (ante 1476), s-au construit trei încăperi, iar în cea de-a doua (1476—1485) au fost demantelate pînă la nivelul de călcare, întreaga latură de N căpătînd o nouă planimetrie, în funcție de amplasarea (pe mijlocul laturii) a turnului de acces în incintă. În același timp, Curtea domnească a fost înconjurată și de un zid de incintă, pe latura de V acesta fiind demantelat sau distrus de construcții tîrzii. A fost cercetată și latura de S a Curții domnești, identificîndu-se, și aici, construcții de mari dimensiuni, prevăzute cu beciuri adînci de minimum 3 m (1981—1986). Cercetări și în curtea bisericii Domnițelor" (ctitorie Vasile Lupu), unde s-a identificat o construcție de mari proporții (12 × 6,50 m), de la sfîrșitul sec. XV — începutul sec. XV lucrată din piatră legată cu lut și prevăzută cu beci, pe toată lungimea ei. Este puțin probabil că această construcție era o anexă a Curții domnești, părînd mai plauzibilă atribuirea ei unor activități legate de administrația orașului Suceava, devenită (la acea dată) de curînd „capitală" a Moldovei. În etapa actuală a cercetării se poate spune doar că aceasta construcție nu a funcționat decît pînă spre mijlocul sec. XVI (1987—1988, MDM).

83. **Sultana**, com. Mînăstirea, jud. Călărași, punctul „Valea Orbului". Colectiv: Mihai Sâmpetru, IAB; Done Șerbănescu, MO. Fonduri MO. În necropola neolitică s-au descoperit 45 morminte (42 pe costișa de E și 3 pe cea de V), parte din ele cu inventar (1985, 1987, 1988, MS).

84. **Șeinoiu**, com. Tămădăul Mare, jud. Călărași. Mihai Simon, IAB. Așezare de tip tell cu cinci niveluri aparținînd culturii Gumelnița, fazele A2 și B; urme din epoca bronzului timpuriu (cultura Glina III), dacice (morminte din sec. IV—III î.e.n.) și feudale tîrzii. Așezarea a fost întărită printr-un șanț semicircular, restul fiind apărat natural de apele rîului Mostiștea (1979—1981, 1984, MS).

85. **Șiacu**, com. Slivilești, jud. Gorj. Colectiv: Ion Chicideanu, IAB, responsabil: V. Nițulescu, A. Bălțățeanu. Fonduri MG. Așezare cultura Coțofeni, fortificată cu șanț și val de pămînt. Urme sporadice de locuire hallstattiene (1982, IC).

86. **Șirna**, jud. Prahova. Punctul „La fîntîna lui Hîrțu". Colectiv: Ștefan Olteanu, IAB, responsabil; Nina Neagu, MPP, V. Nicolae, prof. la Lic. ind. Sinaia. Fonduri IAB. Vestigiile unei așezări rurale nefortificate cu o viețuire neîntreruptă pe tot parcursul sec. II—XI e.n. Au fost identificate și cercetate peste 100 locuințe din sec. II—III, IV — încep. sec. V, V—VI, VI—VII, VIII—XI, precum și complexe adiacente: cuptoare de uz casnic, gropi de provizii, anexe cuptoare de redus minereul, cuptoare de ars ceramica, ateliere meșteșugărești și unelte agricole și meșteșugărești etc. Vestigiile atestă în cadrul comunității ocupații de bază, precum cultivarea cerealelor, valorificarea unor bogății miniere, unele practici meșteșugărești, precum și dovezi ale schimbului de produse. Se remarcă în mod deosebit 16 cuptoare de redus minereul de fier care au funcționat succesiv pe toată perioada sec. II—XI, fapt care pune în evidență pe de o parte activitatea de valorificare a minereului de fier, de mare importanță pentru elaborarea principalelor unelte de producție agrară și meșteșugărească, iar pe de alta, caracterul statornic al comunității rurale de la Șirna (1981—1988, ȘO).

87. **Tariverde**, com. Cogealac, jud. Constanța. Alexandru Avram, IAB: Costel Chiriac, Constanța. Fonduri IAB. În punctul „Sinicu" din E satului, pe malul pîrîului Iunan Dere, la cca 2 km SE de stațiunea eponimă deja cunoscută, așezarea „Tariverde II", strat și nivel cu două gropi din sec. VI î.e.n., bogat în ceramică indigenă de tradiție hallstattiană și fragmente de amfore grecești arhaice; nivel din sec. IV î.e.n., cu fragmente de amfore thasiene (1985, AA).

88. **Tigveni**, jud. Argeș. Alexandru Vulpe, IAB; Eugenia Popescu, Elena Ionescu (MAP). Fonduri IAB. Tumul cu manta de bolovani, foarte aplatizat, la marginea necropolei de tip Ferigile din punctul „Babe", Hallstatt tîrziu (1985, AV).

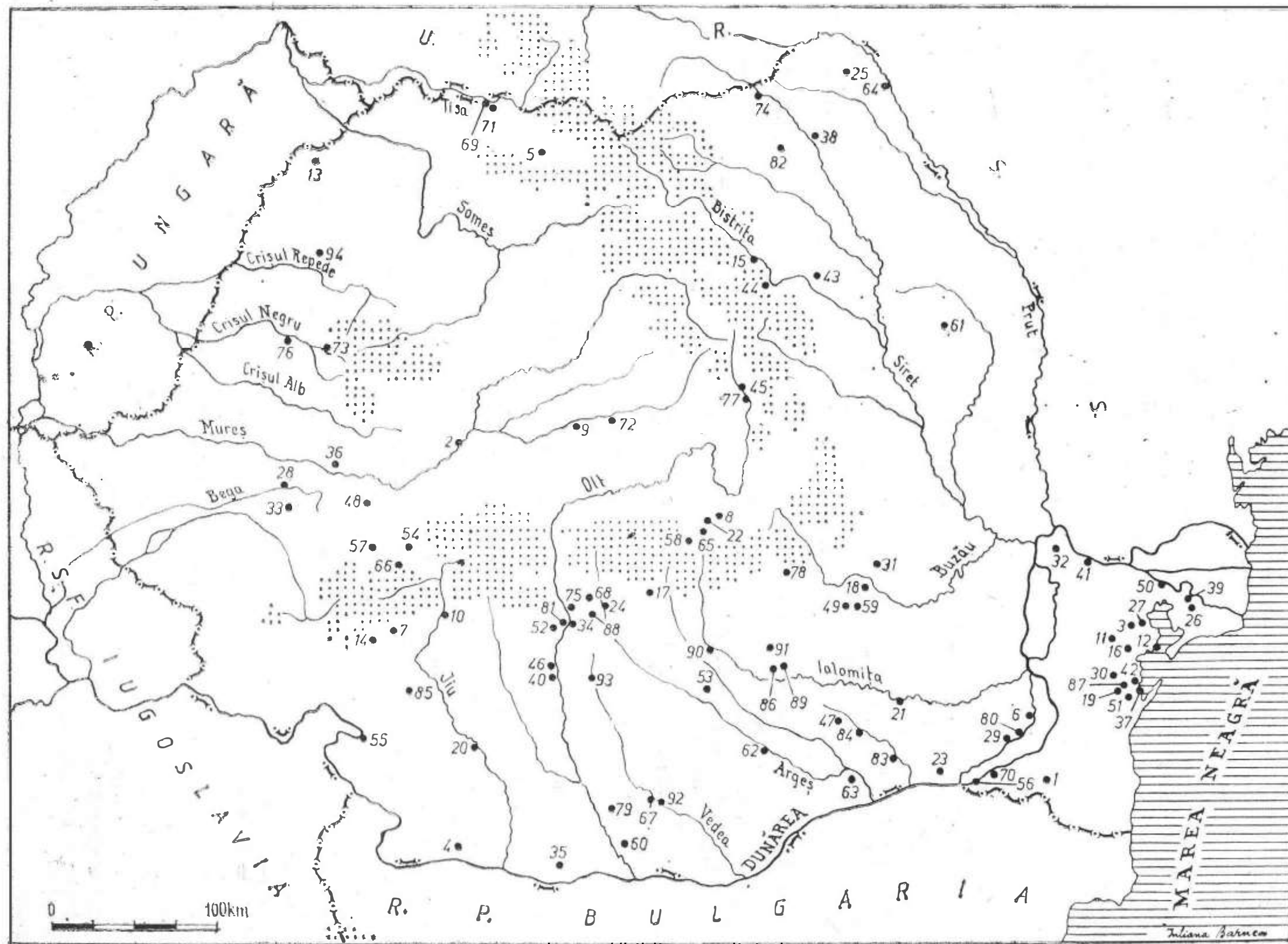
89. **Tinosu**, jud. Prahova. IT. Fonduri IAB. Continuarea cercetărilor în așezarea geto-dacă (1981, 1982).

90. **Tîrgoviște**, jud. Dîmbovița. Colective: Nicolae Constantinescu, IAB, coordonator; Petre Diaconescu, Petre Drăguțoiu, MDT; arh. Cornel Ionescu, IPS, Fonduri MDT (1981). N. Constantinescu, coordonator: Silvia Baraschi, Elena Busuioc, Maria Bitiri Ciortescu, Radu Heitel, arh. Monica Mărgineanu Cârstoiu, Ștefan Olteanu, Constantin C. Petolescu, Mihai Șimon, Vlad Zirra, Ion Chicideanu, Mariana Marcu, IAB; Gheorghe I. Cantacuzino, Luminița Munteanu-Dumitriu, Anca Păunescu, Venera Rădulescu, arh. Anișoara Sion, MIRSR; Petre Diaconescu, Gheorghe Mihăilescu, Luciana Muscă, Tiberiu Muscă, Vasile Drob, MDT; arh. Cornel Ionescu, ing. Op. Stoicescu, IPJ. Fonduri CCES (1986). 1. Cercetări sistematice în NV fostei curți domnești (sector „IREP") în continuarea celor din 1976, 1978, 1979. S-a lămurit raportul între zidurile de incintă 1 (sfîrșit sec. XVI) și 2 și traseul acestora; primul, spre interior, a fost găsit în funcțiune de „palanca" lui Sinan pașa (1595), de cînd datează un șanț de apărare NE—SV legat de fortificația otomană. Două locuințe incendiate din vechiul habitat urban (ante 1394): cuptoare pentru prelucrarea fierului din timpul lui Mircea cel Bătrîn și alte descoperiri; monede din sec. XV—XVI (1981). 2. Săpături ample de salvare în zona curții domnești, unele cu utilaje, ca la șanțul de apărare din sec. XV—XVI (larg de 20 m și adînc de 4 m). Complexe de locuire din sec. XIV și XVI—XVII în aria de SE, șanțuri de apărare din sec. XVI—XVII sau chiar mai timpurii, turn poligonal din traseul incintei 1 (zona poarta brîncovenească—Sf. Vineri). Noi precizări privind fazele nucleului voievodal: construcție de zid (pivniță cu gîrlici) sub casa domnească de N, atribuită anterior lui Mircea, acum databilă mai tîrziu. Tocmai substrucția nou descoperită aparține nucleului voievodal vechi, apărat cu palisadă de lemn și turnuri (unul identificat). Problematică nouă, susceptibilă să schimbe imaginea despre începuturile reședinței și capitalei de la Tîrgoviște după 1394. (1986, NC).

91. **Tîrgșoru Vechi**, mun. Ploiești, jud. Prahova. Colectiv: Gheorghe Diaconu, IAB, responsabil: Dan Lichiardopol, MPP (din 1983); Alexandru Niculescu (1985, 1987, 1988) și arh. Monica Mărgineanu Cîrstoiu (1985), IAB. Fonduri IAB, MPP. În necropola din sec. III—IV e.n., încă 17 morminte (nr. total, 421), din care cele de incinerație (11 din 17) se concentrează în partea de N—V, unde erau doar șase de înhumație dintre care două sarmatice, datate în sec. III e.n., aparțin probabil ramurii alane a sarmaților. Un mormînt de înhumație cerneahovian cu două fibule cu semidisc, la periferia de N a necropolei și un altul de incinerație cu vîrf de lance, la periferia ei de S—E. Locuințe și gropi menajere din epocile prefeudală și feudală. În 1985 și 1986, relevee și sondaje de arhitectură la termele romane (1981—1988, Gh. D).

92. **Vedea** (nouă denumire a com. Merii Goala), jud. Teleorman. Suzana Dolinescu Ferche, IAB. Fonduri IAB. În locul „La Delniță", aflat la 1 km S—V de așezările Dulceanca I și II, pe unul din grindurile luncii pîrîului Bordea, așezări din sec. VI e.n. și a doua jumătate a sec. VII e.n. Așezarea din sec. VI e.n.: bordeie și locuințe de suprafață avînd cuptoare construite în blocuri de pămînt. Inventar locuințe: ceramică uzuală lucrată cu mîna și la roată, fragmente de amfore bizantine din sec. VI e.n., obiecte din bronz și fier. Așezarea este suprapusă de o alta din sec. VII e.n.: locuințe cu inventar bogat și urme de cuptoare de redus minereu de fier. S. Dolinescu Ferche, Materiale, 16, 1986, p. 202—208; eadem, DRDIA, 1988, p. 60—67 (1981—1988, SDF).

93. **Vineți**, com. Spineni, jud. Olt. Mariana Marcu, IAB. Fonduri IAB. În punctul „Moara lui Iovescu", așezare daco-romană datînd din sec. IV e.n. Opt locuințe de mari dimensiuni; dintre acestea, două de suprafață, iar șase mai mult sau mai puțin adîncite în pămînt. Locuința nr. 4 era prevăzută cu o vatră în exterior, construită pe un pat de pietre de rîu; două gropi menajere de mici dimensiuni. Din aceste complexe, ceramică lucrată cu

U. R. S. S.
R. P. UNGARĂ
R. S. F. IUGOSLAVIA
R. P. BULGARIA
MAREA NEAGRĂ
Tisa
Someș
Bistrița
Prut
Siret
Crișul Repede
Crișul Negru
Crișul Alb
Mureș
Bega
Olt
Buzău
Ialomița
Jiu
Argeș
Vedea
DUNĂREA
0
100km
Iuliana Barnea
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94

mîna şi la roată; ultima, preponderentă, este din pastă fină şi zgrunţuroasă. Cîteva unelte (o rîşniţă de mînă, cute, fusaiole, greutăţi de lut pentru războiul de ţesut) şi oase de animale, boabe carbonizate de grîne şi leguminoase, ca dovadă a practicării agriculturii şi folosirii plantelor de cultură de către locuitorii aşezării (1984—1986, 1988, M.M.).

94. **Voivozi**, com. Popeşti, jud. Bihor, punctul „Bisericuţă". Colectiv: Radu Popa, IAB; Dan Căpăţînă, MMC; Antal Lukács, IINI; Viorel Achim, Dana Marcu. Fonduri EO. Încheierea cercetărilor iniţiate din 1972 într-un complex monastic fortificat românesc, din sec. XII—XV. Cercetare la incinta înconjurată de palisadă (două faze, din sec. XII şi XIII); s-a dezvelit integral în suprafaţă o construcţie de mari dimensiuni, „casa voievodală") din sec. XIV; numeroase materiale arheologice. RP, DC, AL Crisia, 17, 1987, p. 61—105. (1985) RP).

INDICE CRONOLOGIC

I. **Paleolitic şi mezolitic**: 7, 15, 44, 48, 54, 58, 64, 65, 73.
II. **Neolitic, eneolitic, tranziţie**: 1, 6, 21, 23, 25, 31, 43, 47, 55, 61, 63, 80, 83, 84, 85.
III. **Epoca bronzului**: 4, 5, 7, 13, 14, 22, 35, 45, 49, 53, 55, 61, 62, 63, 68, 70, 77, 80, 84, 85.
IV. **Hallstatt**: 3, 4, 14, 27, 45, 50, 55, 68, 70, 71, 80, 85, 88.
V. **La Tène**: 1, 3, 6, 8, 18, 20, 21, 39, 45, 52, 55, 60, 61, 62, 63, 70, 77, 79, 80, 84, 89.
VI. **Epocă greacă şi elenistică**: 12, 19, 37, 51, 87.
VII. **Epocă romană timpurie (sec. I—III e.n.)**: 1, 2, 10, 11, 12, 16, 17, 19, 28, 30, 32, 37, 39, 40, 42, 52, 59, 67, 75, 81, 91.
VIII. **Epocă romană tîrzie (sec. IV—VII e.n.)**: 1, 3, 12, 16, 19, 26, 30, 32, 37, 39, 41, 42, 50, 56, 59, 81.
IX. **Epoca migraţiilor (sec. III—VI e.n.)**: 9, 22, 24, 38, 55, 59, 61, 72, 81, 86, 91, 92, 93.
X. **Epoca migraţiilor (sec. VII—X)**: 2, 29, 63, 69, 78, 86, 91, 92.
XI. **Epoca medievală timpurie (sec. X—XII)**: 1, 2, 9, 32, 37, 50, 55, 56, 69, 72, 77, 78, 86.
XII. **Epoca medievală (sec. XIII—XVIII)**: 2, 5, 7, 14, 24, 27, 28, 33, 34, 36, 43, 46, 47, 57, 61, 63, 66, 71, 74, 76, 77, 80, 82, 84, 90, 94.

Alexandru Barnea

ABREVIERI

ASSP = Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice, Bucureşti.
CCES = Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste.
CMH = Complexul Muzeal Harghita.
CSCITM = Centrul de Studii şi Cercetări de Istorie şi Teorie Militară, Bucureşti.
CSSAC = Centrul de Ştiinţe Sociale al A.S.S.P., Craiova.
DPCN = Direcţia Patrimoniului Cultural Naţional.
EA = Episcopia Aradului.
EO = Episcopia Oradiei.
FIB = Facultatea de Istorie, Universitatea din Bucureşti.
IAB = Institutul de Arheologie, Bucureşti.
IIAC = Institutul de Istorie şi Arheologie, Cluj-Napoca.
IIAI = Institutul de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi.
IINI = Institutul de Istorie „N. Iorga", Bucureşti.
IPJ = Institutul de Proiectări Judeţene.
ISERB = Institutul de Speologie „E. Racoviţă", Bucureşti.
IT = Institutul de Tracologie, Bucureşti.
LAIVB = Laboratorul de Antropologie, Institutul „Dr. V. Babeş", Bucureşti.
MAN = Ministerul Apărării Naţionale.
MAP = Muzeul judeţean Argeş, Piteşti.
MB = Muzeul judeţean Buzău.
MBic = Muzeul Bicaz.
MBN = Muzeul Bistriţa Năsăud.

MBO = Muzeul județean Bihor, Oradea.
MBot. = Muzeul Botoșani.
MBS = Muzeul Brukental, Sibiu.
MBT = Muzeul Banatului, Timișoara.
MC = Muzeul Călărași.
MCA = Muzeul Curtea de Argeș.
MDDT = Muzeul Deltei Dunării, Tulcea.
MDT = Muzeul județean Dîmbovița, Tîrgoviște.
MG = Muzeul județean Gorj, Tîrgu Jiu.
MHD = Muzeul județean Hunedoara, Deva.
MI = Muzeul județean Ialomița, Slobozia.
MINAC = Muzeul de Istorie Națională și Arheologic, Constanța.
MIRSR = Muzeul de Istorie al R. S. România, București.
MJSM = Muzeul județean Satu Mare.
MM = Muzeul județean Maramureș, Baia Mare.
MMC = Muzeul Militar Central, București.
MMM = Muzeul Municipal Mediaș.
MO = Muzeul Oltenița.
MOC = Muzeul Olteniei, Craiova.
MPN = Muzeul județean Neamț, Piatra Neamț.
MPP = Muzeul județean Prahova, Ploiești.
MRV = Muzeul județean Rîmnicu Vîlcea.
MSig. = Muzeul municipal Sighișoara.
MSM = Muzeul Sighetu Marmației.
MSuc = Muzeul județean Suceava.
MTM = Muzeul județean Mureș, Tîrgu Mureș.
MUAI = Muzeul Unirii, Alba Iulia.
MV = Muzeul județean Vaslui.
NIU = Northern Illinois University, S.U.A.
UB = Universitatea din București.
UI = Universitatea „Al. I. Cuza", Iași.

ABREVIERI NOI DE PUBLICAȚII

CCDJ = *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, Călărași.
DRDIA = *Documente recent descoperite și informații arheologice*, A.S.S.P., București.
SyT = Symposia Thracologica (apare în diverse orașe ale țării).
TISER = Travaux de l'Institut de Spéologie „E. Racovitza", București.

Recherches sur la culture en Mésie et en Thrace, Bulgarie, Ier — IVe s. Éditions de l'Académie Bulgare des Sciences, Sofia, 1987, 200 p. cu ilustraţii.

Apărut de fapt ca al XXXVII-lea număr al cunoscutei reviste „Izvestija na Arheologičeskija Institut", volumul cuprinde, aşa cum încearcă să arate şi titlul, o culegere tematică de studii (11 la număr) cu un caracter monografic, tratînd rezultatele cercetărilor dintr-o serie de aşezări din provinciile romane numite în titlu. Sînt adunate astfel cîteva dintre cele mai importante cercetări de epocă romană imperială din ultimii ani din Bulgaria, aducîndu-se cu acest prilej la cunoştinţa specialiştilor şi a publicului interesat, în limbi de circulaţie, probleme noi privitoare la dezvoltarea urbană din epoca romană, la importul şi producţia ceramică, sculptură, culte ş.a. Toate acestea prezintă un interes deosebit şi pentru cercetătorii noştri şi pentru alţi cititori, întrucît se leagă direct de cunoaşterea vieţii romane la Dunărea de Jos şi în Balcani în general. Totodată, semnătura unor cercetători de prestigiu din ţara vecină aduce şi o garanţie a calităţii culegerii în ansamblu şi a fiecărui studiu în parte.

Primul şi totodată cel mai amplu dintre acestea, „Templul Fortunei din colonia Ulpia Oescensium, Moesia Inferior" (p. 7—60, în l. germană), aparţine decanului de vîrstă şi de calitate al arheologiei greco-romane din Bulgaria, Teofil Ivanov, pînă de curînd şef al secţiei de specialitate din Institutul de Arheologie din Sofia. Studiul debutează cu o prezentare scurtă a istoriei romane a uneia dintre cele mai vechi colonii din regiune, Oescus, urcată la acest rang încă de Traian şi unul dintre cele mai înfloritoare oraşe de la Dunăre. Este cuprins în aceeaşi secţiune a lucrării şi un scurt istoric al cercetărilor de la Oescus, unde săpăturile din ultimii peste 15 ani s-au desfăşurat din nou sub conducerea autorului, după o întrerupere de 18 ani. Aşa cum rezultă din această parte a studiului şi din descrierea care-i urmează a forului, *colonia* propriu-zisă („Oescus I") avea o suprafaţă de cca 18 ha, din care complexul *forum*-ului ocupa aproape 100 × 200 m şi era zidit în zona centrală a reţelei ortogonale a oraşului. Construcţia lui pare să se fi încheiat către sfîrşitul domniei lui Hadrian sau în prima parte a celei a lui Antoninus Pius (138—161). Complexul a fost distrus în urma atacurilor gotice de la sfîrşitul domniei lui Valens (364—378).

Ruinele templului zeiţei Fortuna ocupă colţul de S—E al complexului forului şi a fost identificat ca ansamblu constructiv de mai multă vreme. Totuşi, abia în 1949 descoperirea unei inscripţii a permis precizarea destinaţiei templului. Orientat aproximativ N—S, acesta ocupă o suprafaţă de 28,80 × 50,20 m (aproape 1446 mp). Potrivit observaţiilor stratigrafice, prezentate foarte pe scurt şi nesprijinite de vreo ilustraţie anume destinată lor, templul a fost construit în timpul lui Commodus (180—192) şi a supravieţuit, asemenea întregului for, pînă la invaziile gotice din anii 376—378. Din secolele V—VI par să existe urmele unor amenajări constructive în ruinele templului (neprecizate de autor), după care acestea au fost suprapuse de succesiunea aşezărilor medievale timpurii din sec. X pînă prin sec. XIV. De menţionat că, peste ruine, a fost construită prin sec. XI o mică biserică cruciformă cu absidă şi cu o singură navă. Intrarea în templu se făcea dinspre S şi era marcată de un portic monumental susţinut de 12 coloane şi paralel cu strada *decumanus maximus* a oraşului. Sînt descrise în continuare piesele de arhitectură descoperite — baze de coloane, coloane, capiteluri corintice, blocuri de arhitrave, frize, timpanul triunghiular al intrării, fragmente de plăci de tavan decorate în relief (sofitto a casettoni), toate din calcar, — încercîndu-se şi o reconstituire grafică a faţadei sudice pe baza elementelor existente.

Un paragraf aparte este destinat unuia dintre cele mai importante documente (totodată parte componentă mult fragmentată a structurii arhitectonice decorate a templului) privind construcţia în sine dar şi istoria oraşului: aşa numita inscripţie de fundare (p. 27—38). Redactată, cum era de aşteptat, în limba latină, ea se întindea pe două rînduri, pe întreaga friză a arhitravei porticului de S al templului, fiecare rînd avînd lungimea de 28,80 m (cea mai lungă inscripţie de pe teritoriul Bulgariei). Din fragmentele păstrate, autorul a reconstituit textul epigrafei dedicate lui Commodus de către cei care, în frunte cu guvernatorul provinciei Moesia Inferior de atunci, *Cn. Suellius Rufus*, au dispus şi contribuit la zidirea templului. Rezultă din lectura textului şi alte informaţii importante, dintre

care, fără îndoială, este de menţionat aici datarea în timpul lui Commodus a monumentalei construcţii a templului zeiţei Fortuna din colonia Oescus. Se adaugă astfel încă o piesă precis datată la dosarul deja destul de bogat al activităţii constructive a împăratului în Moesia Inferior, Thracia, dar, adăugăm noi, şi din Dacia romană şi alte provincii romane de la Dunărea de Jos cel puţin.

În cele ce urmează, descrierea părţilor de zidărie rămase ori reconstituibile, precum şi a pieselor de arhitectură şi a decoraţiei arhitectonice recuperate, confirmă pe deplin ultima parte din conţinutul inscripţiei mai sus evocate : ...*cum ornamentis et columnis et statuis*... De adăugat porţiunea de mozaic pavimentar recuperată dintr-una din încăperi şi excepţionala decoraţie arhitectonică, toate împreună cu cele de mai sus bogat ilustrate în condiţii grafice bune şi foarte bune. Deşi în ansamblu se încadrează epocii, decoraţia arhitectonică pare, în parte, să trădeze şi unele etape sau faze mai tîrzii, de reparaţii sau reamenajări ale edificiului. Asupra acestor aspecte însă, autorul n-a stăruit în studiul de faţă, părînd să tindă către o datare unitară a întregului ansamblu de descoperiri. T. Ivanov îşi încheie lucrarea cu o notă privind cultul zeiţei Fortuna (gr. Tyche) în provinciile Moesia (Inferior şi Superior), Thracia şi Macedonia, ansamblul discuţiei tratînd în fapt teritoriul Bulgariei în epoca romană (sec. I—III e.n.). Descoperirile sînt numeroase şi diverse ; se observă însă, cel puţin după monede, creşterea predilecţiei către această divinitate mai ales din a doua jumătate a sec. II e.n şi în sec. III. Totuşi, arată autorul, templul de la Oescus rămîne singurul dedicat zeiţei cunoscut pînă acum pe teritoriul Bulgariei şi deci cu atît mai important, adăugăm noi, ca reper arhitectonic, artistic şi religios roman în aria provinciilor dunărene. Şi, deoarece prezentarea şi comentarea acestei importante descoperiri se arată a fi doar o secvenţă a rezultatelor cercetărilor de la Oescus, Teofil Ivanov se simte îndreptăţit să adauge în încheiere că o serie de volume monografice privind cercetările de acolo se află deja la tipar sau în pregătire.

Studiul următor, datorat Magdalinei Stančeva, priveşte descoperiri mai noi din capitala actuală a Bulgariei, Sofia, care suprapune şi în bună parte conservă cu grijă ruinele altui mare oraş roman : „Serdica în sec. I—IV e.n. în lumina ultimelor cercetări arheologice” p. 61—74 în l. franceză). De fapt, istoricul cercetărilor arheologice din Serdica depăşeşte cu puţin 100 de ani, întrucît ele au fost iniţiate la puţină vreme după eliberarea Bulgariei din 1878. După o serie de acumulări a diverse descoperiri, cercetările sistematice şi conservările de monumente izolate sau în ansambluri au început de prin anii '50 ai secolului nostru şi continuă şi astăzi. Cîteva sinteze prezintă pe scurt principalele rezultate ale cercetărilor, stadiul acestora şi perspectivele lor sub următoarele titluri : „Imaginea cetăţii trace înaintea cuceririi romane”, „Zidurile de incintă ale Serdicăi” (epoca romană) ; „Reţeaua urbană şi străzile” ; „Edificiile publice” ; „Locuinţele”. Două planuri departajate cronologic (sec. I—III şi respectiv IV e.n.) şi mai multe fotografii destul de expresive completează textul comprimat, dar sugestiv şi explicit.

În „Săpături la un ansamblu arhitectonic de la Kostinbrod”, Violeta Božilova prezintă rezultatele unor săpături de salvare iniţiate în 1973, în acest punct situat în apropierea drumului roman Singidunum — Naissus — Serdica — Constantinopol, numit de localnici „drumul lui Traian”, nu departe de Sofia, pe valea rîului Belića. Aici se va fi găsit, potrivit autoarei, care se bazează pe mai multe informaţii ce par să concorde, „mutatio Scretisca”, staţiune cunoscută sub acest nume după itinerariile antice. În cîteva campanii de săpături a fost dezvelită o suprafaţă de cca 400 mp din complex, conţinînd ruinele a 10 încăperi, dintre care patru cu pavimente decorate cu mozaicuri şi dintre acestea trei cu instalaţii de încălzire prin hypocaust. S-au identificat şi urme de pictură murală şi s-au recoltat numeroase alte materiale arheologice diverse. Dintre mozaicuri, cel mai mare şi mai bine conservat are dimensiunile de 10 × 6,50 m. Alcătuit din tessere de şase culori, mozaicul policrom cuprinde ornamente geometrice şi, potrivit descoperirilor şi totodată aprecierilor autoarei şi analogiilor, se datează între a doua jumătate a sec. III şi începutul celui de la IV-lea e.n. Este dealtfel şi datarea acordată întregului complex care ar putea fi „rezidenţial”, iar existenţa lui se lega şi de apele termale din imediata apropiere. În sfîrşit, aceeaşi epocă o sugerează şi observaţia interesantă a autoarei privind semnificaţia toponimului actual care este o transformare a numelui lui Constantin, partea a doua a cuvîntului compus desemnînd cotul rîului în apropierea căruia s-a făcut descoperirea.

În „Cîteva aspecte ale urbanismului din Pautalia” (p. 82—95 ; în l. franceză), L. Ruseva-Slokoska oferă o sinteză a ultimelor cercetări în domeniu din acest important centru urban roman (azi Kiustendil). Consideraţiile mai importante se referă la structura reţelei stradale şi evoluţia acesteia (în special *decumanus maximus* şi *cardo*), precum şi la raporturile ei cu incinta şi o parte din edificiile mai bine cunoscute. De remarcat amploarea dezvoltării urbane de la Hadrian şi apoi Antoninus Pius, cînd, dealtfel, oraşul deja bătea monedă pentru nevoile pieţii locale. Fortificarea oraşului pare să dateze abia din timpul lui Marcus

Aurelius, dar, scrie autoarea, noi precizări sînt de așteptat de la cercetările viitoare.

Dimităr Nikolov, unul dintre cei mai avizați cercetători ai orașului antic aflat la Stara Zagora, se ocupă de „Ansamblul forumului de la Augusta Traiana — Beroe", aflat în parcul arheologic din apropierea centrului orașului modern (p. 96—107; în l. franceză). Ca și în studiile precedente, nu lipsește la început un istoric al cercetărilor cu bibliografia aferentă. Față de prezentările sau studiile anterioare ale aceluiași autor, amplasarea în cadrul planului orașului antic a forului este acum mai clară, ca dealtfel și cronologia acestei zone urbane de interes major. Se adaugă și noi considerații privind termele orașului, o basilică paleocreștină situată în zona acestora (sec. V—VII), precum și alte informații referitoare la viața urbană în sec. I—VII e.n.

O altă interesantă contribuție din volum o reprezintă studiul Alexandrei Dimitrova-Milčeva, „Importuri de *terra sigillata* la Novae" (p. 108—152; în l. germană). Aflăm cu acest prilej, potrivit catalogului, ilustrației și considerațiilor sintetice ale autoarei, despre centrele ale căror produse au făcut obiectul importului în acest mare oraș roman de la Dunăre. Rezultatele cercetării sînt cu atît mai importante cu cît, dacă le raportăm la cele obținute de specialiștii români, putem avea termeni mai exacți de comparație pentru istoria vieții economice la Dunărea de Jos în epoca romană ca parte integrantă a formării romanității orientale în regiune. Oricum, sînt prezente la Novae, ca și în Dacia Inferior și chiar mult mai în aval pe Dunăre, cum noi înșine am avut prilejul să constatăm, produse nord-italice și din Gallia, din Germania Superior, din centrele de la Rheinzabern, Westerndorf, Pfaffenhofen, din Pannonia și de la Margum (Moesia Superior). Predominanța unor anume tipuri ceramice, asupra căreia autoarea nu insistă în mod special, ține și de tipul (și momentele) relațiilor comerciale cărora le erau supuse centrele de pe limes, dar asupra cărora nu ne mai oprim aici.

Maria Čičikova se ocupă în studiul următor de „Opaițe ceramice de la Novae: sec. I—III e.n." (p. 153—173, în l. engleză). Prin urmare, o altă categorie ceramică foarte importantă documentar, provenind din același mare *municipium* de la Dunăre. Catalogul pieselor, excelent ilustrate, este desfășurat sistematic, în șapte grupe (cu mai multe variante) de lămpi cu reprezentări figurate, cărora le urmează (de asemenea pe grupe și variante) lămpi „de fabrică". Totalul de piese studiate ajunge astfel la 175, fapt care dă o imagine destul de bine conturată a situației acestor produse romane la Novae. Măsura echivalenței în domeniu de o parte și de alta a fluviului în perioada studiată este dată de înseși descoperirile publicate dar și de bibliografia românească de specialitate, întrebuințată foarte des de autoare.

Ljuba Ognenova-Marinova, reamintind identificarea în ultimele decenii a numeroase ateliere locale, provinciale, le adaugă acestora încă unul, și anume „Un atelier de *plastes imaginarius* la Montana" (p. 173—176; în l. franceză). Astfel de centre existau, arată autoarea, nu numai în (marile) orașe, ci și în împrejurimile acestora. Este cazul sanctuarului Dianei și al lui Apollo de lîngă Montana (Mihailovgrad), unde, o inscripție dedicatorie menționa o „officina" — singurul atelier de stat cunoscut pînă acum în Moesia Inferior pe cale epigrafică. În același loc a fost găsită și o inscripție pomenind activitatea unui sculptor, pe nume Saturninus, precum și urmele unui atelier ceramic identificate prin tipare de reliefuri votive — două diferite ca reprezentări —, cîteva ștampile pentru ceramică și un relief ceramic (pozitiv), cel mai probabil lucrat tot acolo. Atelierul modelatorului — *plastes imaginarius* — era legat direct de existența sanctuarului și nevoile acestuia și ale oranților totodată (sec. II—III e.n.).

Într-un domeniu apropiat se află obiectul studiului „Matrițe de bronz din Moesia și Thracia", semnat de Vasil P. Vasilev (p. 177—183; în limba germană). Sînt prezentate și atent studiate 25 astfel de piese, unele considerate anterior plăcuțe votive, ele folosind în realitate multiplicării tiparelor pentru astfel de reprezentări. Majoritatea (17) aparțin unei descoperiri colective de la Abritus (Razgrad); celelalte sînt descoperiri izolate. Asemenea matrițe foloseau la răspîndirea unor modele tip de reprezentări cultuale care, formal, nu trebuiau să se abată de la anumite canoane. Distingerea acestor semnificații ale pieselor descrise și studiate de V. Vasilev devine astfel deosebit de relevantă pentru înțelegerea mai justă a producției toreutice din provinciile romane.

Cu „Inscripții pe matrițe de bronz din Moesia și Thracia" (p. 184—186; în l. germană), Vasilka Gerasimova-Tomova completează studiul precedent prin documentația epigrafică existentă pe cinci din piesele amintite. De obicei sînt nume, dintre care două sigur de proveniență micro-asiatică, fapt care arată și originea modelelor acestora în epoca romană.

Ultimul studiu din volum, semnat de Vărbinka Najdenova, este intitulat „Studii privind cultul lui Mithras în Moesia Inferior și Thracia" (p. 187—199; în l. engleză). Autoarea clasifică monumentele mithriace în patru grupe formale și cinci tipuri de reprezentări (A—E). Sînt grupate apoi altarele și diversele scene specifice, prezentarea încheindu-se cu fenomenele sincretice. În partea concluzivă a studiului se confirmă și pentru teritoriul cercetat faptul îndeobște cunoscut că sfîrșitul sec. III reprezintă un *terminus ante quem* al cultului lui

Mithras și că perioada lui de înflorire a fost prima jumătate a sec. III e.n.

Reluînd în ansamblu analiza prezentului volum, trebuie să remarcăm în primul rînd valoarea lui documentară de excepție prin gruparea tematică bine echilibrată și aleasă. Sînt, într-adevăr, prezente, într-o cercetare atentă și bine ilustrată grafic, probleme de urbanism și arhitectură, ceramică, toreutică, epigrafie, artă și religie, toate încadrîndu-se cronologic cu precădere între sec. I—IV e.n. Se constată astfel sincronic și pe căi diferite de investigație pe un teritoriu larg, pătrunderea în toate mediile și domeniile a civilizației romane, la nivelul ei cel mai înalt și mai bine organizat. În care sens, volumul nu are și nici nu avea nevoie de introducere sau de concluzii. Acestea din urmă vin de la sine. Pe de altă parte, se pun cu această ocazie în circulație cercetări noi și foarte noi, înainte ca acestea să apară în volume monografice închegate sau *corpora*. Este un merit al revistei și al autorilor acestui volum realmente valoros.

Al. Barnea

ŽIVKA VĂŽAROVA, ***Srednovekovnoto selište, s. Garvan Silistrenski okrag, VI—XI v.*****, Sofia, 1986, 204 p., 218 fig.**

Jivka Văjarova, specialistă în problemele arheologiei slave, ne oferă de data aceasta o lucrare monografică asupra așezării din locul numit Stareto, satul Garvan. Obiectivul arheologic Stareto, datat în sec. VI—XI, se găsește la o distanță de 4—5 km de malul drept al Dunării și la o depărtare de 45 km vest de Silistra (vechiul Durostorum).

Autoarea susține că la Garvan există trei niveluri de locuire și că primul, cel mai vechi, datează din sec. VI—VIII, al doilea, de la mijlocul sec. VIII, iar al treilea, cel mai recent, dintr-o perioadă ce se întinde de la sfîrșitul sec. VIII și pînă la începutul sec. XI.

Majoritatea locuințelor de la Garvan e formată din încăperi adîncite (bordeie). Nivelului III, însă, îi aparțin și cîteva locuințe de suprafață, numite de J. V., ca și de alți cercetători bulgari, *iurte*.

Cele două cuptoare de ars ceramică (p. 15) aparțin nivelului II.

Din datele tehnice reiese că majoritatea locuitorilor de la Garvan se îndeletniceau cu agricultura și creșterea vitelor. Unii dintre ei, însă, practicau diferite meșteșuguri cum ar fi : olăritul, prelucrarea fierului, tîmplăria ș.a.

Vasele ceramice descoperite în nivelul 1 sînt lucrate cu mîna. Din rîndul lor fac parte și tăvițele — numite de unii cercetători tipsii — caracteristice în aceste vremuri, în special, slavilor timpurii. Recipientele „slave timpurii" de la Garvan se integrează ceramicii de tip Praga — Korčag — Penkova, susține, cu învederată dreptate, Jivka Văjarova.

Ceramica nivelului II este modelată pe „scîndurică" (prin aceasta cititorul trebuie să înțeleagă că ea este lucrată la o „roată de olar" extrem de rudimentară). Analogii în privința ei se pot face — opinează J.V. — cu „descoperiri" din România, U.R.S.S. și Cehoslovacia. Ceramica ultimului nivel (al treilea), lucrată la o roată învîrtită cu mîna, este reprezentată, între altele, de oale, castroane și urcioare amforoidale. În același nivel s-au găsit și căldări de lut de „tip pecenég".

Abordînd chestiunea ceramicii, J.V. face o largă incursiune în problema atribuirii ei etnice. D-sa respinge afirmațiile unor arheologi cum că vasele lucrate cu mîna, de genul celor de la Garvan, ar fi o creație „protobulgară", după cum respinge și teza potrivit căreia majoritatea tipurilor ceramice din perioada sec. VIII—XI ar fi de origine protobulgară. J. V. socoate că ceea ce constituie esențialul ceramicii din sec. VIII—XI este de pus pe seama slavilor și că, oricum, aportul protobulgarilor în privința aceasta este sensibil mai mic. Referitor la ornamentul compus din linii incizate orizontal pe fața exterioară a vaselor, cercetătoarea sofiotă combate teza originii lui protobulgare. Ar fi fost mai drept însă ca J. V., plecînd de la acest fapt, să evidențieze toate elementele de sorginte provincial-romană care s-au transmis în ceramica din sec. VIII—X de la Dunărea de Jos. În alt loc (p. 74—95) autoarea încearcă o tipologie a cuțitelor de fier. În ce ne privește, n-avem motive să credem că o asemenea operație ar putea să ofere elemente pentru determinarea naturii etnice a unor comunități omenești, după cum n-avem motive să credem că vetrele cu margine (podnica) de la Garvan ar fi caracteristice slavilor. Asemenea vetre (Backlehmwanen) se întîlnesc la Dunărea de Jos în toate vremurile începînd cu prima epocă a fierului (Hallstatt) și terminînd cu zilele noastre.

Datarea obiectivului arheologic de la Garvan comportă unele discuții pe care însă n-avem cum să le dezvoltăm în această notă bibliografică. Aici ne vom opri numai asupra unei singure probleme.

Autoarea plasează începutul viețuirii slave de la Garvan în ultimele decenii ale veacului VI. Astfel prezentîndu-se lucrurile, ar trebui

Mithras și că perioada lui de înflorire a fost prima jumătate a sec. III e.n.

Reluînd în ansamblu analiza prezentului volum, trebuie să remarcăm în primul rînd valoarea lui documentară de excepție prin gruparea tematică bine echilibrată și aleasă. Sînt, într-adevăr, prezente, într-o cercetare atentă și bine ilustrată grafic, probleme de urbanism și arhitectură, ceramică, toreutică, epigrafie, artă și religie, toate încadrîndu-se cronologic cu precădere între sec. I—IV e.n. Se constată astfel sincronic și pe căi diferite de investigație pe un teritoriu larg, pătrunderea în toate mediile și domeniile a civilizației romane, la nivelul ei cel mai înalt și mai bine organizat. În care sens, volumul nu are și nici nu avea nevoie de introducere sau de concluzii. Acestea din urmă vin de la sine. Pe de altă parte, se pun cu această ocazie în circulație cercetări noi și foarte noi, înainte ca acestea să apară în volume monografice închegate sau *corpora*. Este un merit al revistei și al autorilor acestui volum realmente valoros.

Al. Barnea

ŽIVKA VĂŽAROVA, *Srednovekovnoto selište, s. Garvan Silistrenski okrag, VI—XI v.*, Sofia, 1986, 204 p., 218 fig.

Jivka Văjarova, specialistă în problemele arheologiei slave, ne oferă de data aceasta o lucrare monografică asupra așezării din locul numit Stareto, satul Garvan. Obiectivul arheologic Stareto, datat în sec. VI—XI, se găsește la o distanță de 4—5 km de malul drept al Dunării și la o depărtare de 45 km vest de Silistra (vechiul Durostorum).

Autoarea susține că la Garvan există trei niveluri de locuire și că primul, cel mai vechi, datează din sec. VI—VIII, al doilea, de la mijlocul sec. VIII, iar al treilea, cel mai recent, dintr-o perioadă ce se întinde de la sfîrșitul sec. VIII și pînă la începutul sec. XI.

Majoritatea locuințelor de la Garvan e formată din încăperi adîncite (bordeie). Nivelului III, însă, îi aparțin și cîteva locuințe de suprafață, numite de J. V., ca și de alți cercetători bulgari, *iurte*.

Cele două cuptoare de ars ceramică (p. 15) aparțin nivelului II.

Din datele tehnice reiese că majoritatea locuitorilor de la Garvan se îndeletniceau cu agricultura și creșterea vitelor. Unii dintre ei, însă, practicau diferite meșteșuguri cum ar fi : olăritul, prelucrarea fierului, tîmplăria ș.a.

Vasele ceramice descoperite în nivelul 1 sînt lucrate cu mîna. Din rîndul lor fac parte și tăvițele — numite de unii cercetători tipsii — caracteristice în aceste vremuri, în special, slavilor timpurii. Recipientele ,,slave timpurii'' de la Garvan se integrează ceramicii de tip Praga — Korčag — Penkova, susține, cu învederată dreptate, Jivka Văjarova.

Ceramica nivelului II este modelată pe ,,scîndurică'' (prin aceasta cititorul trebuie să înțeleagă că ea este lucrată la o ,,roată de olar'' extrem de rudimentară). Analogii în privința ei se pot face — opinează J.V. — cu ,,descoperiri'' din România, U.R.S.S. și Cehoslovacia. Ceramica ultimului nivel (al treilea), lucrată la o roată învîrtită cu mîna, este reprezentată, între altele, de oale, castroane și ulcioare amforoidale. În același nivel s-au găsit și căldări de lut de ,,tip pecenег''.

Abordînd chestiunea ceramicii, J.V. face o largă incursiune în problema atribuirii ei etnice. D-sa respinge afirmațiile unor arheologi cum că vasele lucrate cu mîna, de genul celor de la Garvan, ar fi o creație ,,protobulgară'', după cum respinge și teza potrivit căreia majoritatea tipurilor ceramice din perioada sec. VIII—XI ar fi de origine protobulgară. J. V. socoate că ceea ce constituie esențialul ceramicii din sec. VIII—XI este de pus pe seama slavilor și că, oricum, aportul protobulgarilor în privința aceasta este sensibil mai mic. Referitor la ornamentul compus din linii incizate orizontal pe fața exterioară a vaselor, cercetătoarea sofiotă combate teza originii lui protobulgare. Ar fi fost mai drept însă ca J. V., plecînd de la acest fapt, să evidențieze toate elementele de sorginte provincial-romană care s-au transmis în ceramica din sec. VIII—X de la Dunărea de Jos. În alt loc (p. 74—95) autoarea încearcă o tipologie a cuțitelor de fier. În ce ne privește, n-avem motive să credem că o asemenea operație ar putea să ofere elemente pentru determinarea naturii etnice a unor comunități omenești, după cum n-avem motive să credem că vetrele cu margine (podnica) de la Garvan ar fi caracteristice slavilor. Asemenea vetre (Backlehmwanen) se întîlnesc la Dunărea de Jos în toate vremurile începînd cu prima epocă a fierului (Hallstatt) și terminînd cu zilele noastre.

Datarea obiectivului arheologic de la Garvan comportă unele discuții pe care însă n-avem cum să le dezvoltăm în această notă bibliografică. Aici ne vom opri numai asupra unei singure probleme.

Autoarea plasează începutul viețuirii slave de la Garvan în ultimele decenii ale veacului VI. Astfel prezentîndu-se lucrurile, ar trebui

să acceptăm că primul nivel arheologic de la Garvan este contemporan, cel puțin parțial, cu așezările de tip Ciurelu — Ipotești — Cîndești din țara noastră. (Se știe doar că așezările din stînga Dunării sînt datate pe baza monedelor, *grosso-modo*, în sec. VI e.n.).

De aici, însă, se naște o nedumerire. În timp ce în așezările din stînga Dunării vasele lucrate cu mîna apar laolaltă cu cele lucrate la roata rapidă (învîrtită cu piciorul), în așezările sud-dunărene ceramica lucrată la roata rapidă lipsește. Mai mult, în așezările de tip Ciurelu-Ipotești-Cîndești abundă vălătucii de lut, grupați, de regulă, în sau lîngă cuptoare. În schimb, asemenea „piese" sînt străine locuințelor de tip Garvan. Nepotrivirile semnalate se datorează — socotim noi — împrejurării că așezările de tip Garvan nu sînt contemporane cu cele de tip Ciurelu-Ipotești-Cîndești și că ele își au începuturile nu la finele sec. VI, ci în primele decade ale sec. VII. Dealtminteri, slavii nu se puteau așeza în zonele de la miazăzi de Istru în ultimii 10—20 de ani ai sec. VI. Atunci această regiune era încă bine controlată de bizantini, în pofida repetatelor atacuri slave-avare. Despre venirea slavilor la sud de Dunăre (aici nu-i vorba de grupurile de slavi din sec. VI înrolate în armata romană tîrzie, și — drept urmare — rapid asimilate) se poate vorbi numai după prăbușirea limes-ului[1]. Or, aceasta s-a întîmplat ulterior anului 602, mai exact, pe vremea împăratului Phokas (602—610).

În lipsa unui profil — desfășurat pe o lungime mai mare — nu putem să ne dăm seama dacă numărul nivelurilor stabilite de J. V. este în concordanță cu stricta realitate și nici dacă există, într-adevăr, o viețuire neîntreruptă pînă la începutul sec. XI. Că la Garvan s-a viețuit și în primele decenii ale veacului XI o dovedesc, mai cu seamă, căldările de lut „pecenege" (p. 39, fig. 36/5—7). Curioasă rămîne doar lipsa monedelor bizantine de tip A1 (Ioan Tzimiskes) și A2 (Vasile II și Constantin VIII). Ce-i drept, aceste monede, dar mai ales cele de tip A1, sînt, în general, rare și — ca atare — nu este exclus ca ele să apară, totuși, în viitoarele investigații arheologice. În caz contrar, ar trebui să admitem că viețuirea s-a întrerupt cîndva între 971 și 976 și a fost reluată, timid și pentru scurtă durată, cîndva la începutul sec. XI.

La Garvan au mai fost descoperite și trei necropole: una de incinerație, contemporană nivelului I, iar celelalte două de inhumație, creștine.

Există unele indicii (vezi kantharos-ul de la fig. 213, p. 194) că la Garvan s-a viețuit și în epoca La Tène, mai precis, în sec. IV—III î.e.n. cum și în perioada anterioară (Hallstatt). Un deosebit interes îl prezintă fragmentele ceramice (p. 194—196 și fig. 212—216) dintre care cele mai multe aparțin culturii Coslogeni[2], caracteristică Bronzului final de la Dunărea de Jos.

Cu siguranță, lucrarea Jifkăi Văjarova va fi luată în seamă de toți cei ce se ocupă cu realitățile arheologice ale Dobrogei din epoca următoare prăbușirii limes-ului danubian.

Petre Diaconu

[1] Prima porțiune a limes-ului dunărean care s-a prăbușit a fost cea de la vest de orașul Durostorum. Vezi, Petre Diaconu, în *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie slave, Bratislava, 7—14 septembrie, 1975*, I, Bratislava, 1979, p. 165—169.

[2] Un nivel de viețuire de tip Coslogeni a apărut și la Kabijle, la sud de munții Balkani (vezi, monografia *Kabyle*, I, Sofia, 1982, p. 115—118, pl. I, II).

ABREVIERI

ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AISEE	Asociația Internațională de Studii Sud-Est Europene.
ArchÉrt	Archaeologiai Értesitö, Budapesta.
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași—București.
BAR	British Archaeological Reports, Oxford.
CIL	*Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București.
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'arhéologie et d'histoire ancienne, București.
IDR	*Inscripțiile Daciei romane*, *București.*
IGLR	Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite in România*, București, 1976.
ILS	*Inscriptiones latinae selectae*, Berlin.
ISM	*Inscripțiile din Scythia Minor*, București.
JPEK	Jahrbuch für prähistorische und etnographische Kunst, Berlin.
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București.
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
MIA	Materiali i issledovanija po arheologii, Moscova.
NEH	Nouvelles études d'histoire, București.
RE	Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der klassischen Altertumswiessenschaft*, Stuttgart.
RevMuz	Revista muzeelor, București.
RMM—MIA	Revista muzeelor și monumentelor — monumente istorice și de artă. București.
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SHA	*Scriptores Historiae Augustae.*
SlovArh	Slovenska Arheologia, Nitra.
StComPitești	Studii și comunicări, Pitești.
ZfA	Zeitschrift für archäologie, Berlin.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
THRACO-DACICA

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" parait 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA, sector import-export presă, P.O. Box 12—201, telex 10 376, Bucureşti, Calea Griviţei 64—66, ou à ses représentants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79 717 Calea Victoriei 125, Bucureşti, telefon 50 76 80

LUCRĂRI PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

EMILIA DORUȚIU BOILĂ, **Inscripțiile din Scythia Minor, V**, 1980, 351 p., 35 lei.

C. PREDA, **Callatis. Necropola romano-bizantină**, 1980, 225 p., 36 lei.

MARIN CÂRCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România**, 1980, 268 p., 29 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripțiile Daciei romane**, III/2, 1980, 484 p., 34 lei; III/3, 1981, 470 p., 34 lei; III 4, 1988, 302 p., 34 lei.

V. MIHĂILESCU BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, 1980, 312 p., 19,5 lei.

I.I. RUSSU, ***Dacă-geții în Imperiul roman și în Byzantium***, 1980, 110 p., 8,75 lei.

D. BERCIU, **Buridava dacică**, 1981, 289 p., 41 lei.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria, IV**, 1982, 236 p., 38 lei.

MIRCEA MATEI, EMIL I. EMANDI, **Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare**, 1982, 195 p., 27 lei.

D. M. PIPPIDI, **Inscripțiile din Scythia Minor, I**, 1984, 544 p., 71 lei.

* * * **Studii și cercetări de numismatică, VIII**, 1984, 161 p., 12 lei.

MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani. II. Monumentele romane**, 1984, 98 p., 26 lei.

I. T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni**, 1984, 184 p., 20 lei.

DAN GH. TEODOR, **Civilizația romană la est de Carpați în secolele V—VII e.n. Așezarea de la Botoșana-Suceava**, 1984, 132 p., 14 lei.

GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia**, 1984, 188 p., 25 lei.

N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeș (1200—1400). Asupra începuturilor Țării Românești**, 1984, 170 p., 22,5 lei.

* * * **Arheologia Moldovei, X**, 1984, 135 p., 22,5 lei.

CONSTANTIN PREDA, **Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprîncenata**, 1986, 200 p., 24,5 lei.

VICTOR SPINEI, **Moldova in the 11th—14th centuries**, Colecția „Bibliotheca Historica Romaniae", 1986, 276 p., 28 lei.

EUGEN COMȘA, **Neoliticul pe teritoriul României. Considerații**, 1987, 198 p., 20 lei.

IORGU STOIAN, **Inscripțiile din Scythia Minor, II**, 1987, p. 436 p., 60 lei.

MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum**, 1988, 199 p., 19 lei.

RM—ISSN 0039—4009

RM — ISSN 0039 — 4009

SCIVA, tomul 40, nr. 3, București, iulie—septembrie 1989, p. 213—322

I. P. Informația c. 1406 **Lei 35**